

SOCIJALNA INKLUZIJA ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA

**SOCIJALNA INKLUZIJA
ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA**

Beograd, 2009.

SOCIJALNA INKLUZIJA ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA

Urednica izdanja na srpskom jeziku:

Aleksandra Galonja, IOM Beograd

Autorke:

Doc. dr Slađana Jovanović, NVO Atina
Dragana Ćuk Milankov, NVO Atina
Marijana Savić, NVO Atina
Sanja Kljajić, Zavod za socijalnu zaštitu
Nada Šarac, Zavod za socijalnu zaštitu

Lektura i korektura:

Jevrem Živanović

Tiraž:

300

Dizajn i štampa:

Kolibri BB, Beograd

Izdavač:

Međunarodna organizacija za migracije (IOM)
Držićeva 11, 11000 Beograd
Republika Srbija
Tel: 011 2404 228
Email: iombeograd@iom.int

IOM je privržen načelu humanih i uređenih migracija koje koriste migrantima/ migrantkinjama i društvu. U saradnji sa svojim partnerima u međunarodnoj zajednici, IOM radi na rešavanju operativnih izazova migracija, unapređenju znanja iz oblasti migracija, podsticanju društveno-ekonomskog razvoja putem migracija, i to u cilju istinskog poštovanja ljudskih prava i dostojanstva i za dobrobit migranata i migrantkinja.

©2009 International Organization for Migration (IOM)

Sva prava zadržana. Umnožavanje, kopiranje, i distribucija ove publikacije u celini ili bilo kog njenog dela su mogući samo uz prethodnu pismenu saglasnost izdavača. Izdavanje ove publikacije omogućeno je zahvaljujući podršci USAID-a, Sida i IOM-a. Stavovi izneti u ovoj publikaciji su autorski i ne izražavaju nužno stav IOM-a.

Sadržaj

Uvod	7
-------------------	----------

Aleksandra Galonja

Socijalna inkluzija i zaštita žrtava trgovine ljudima	9
--	----------

Doc dr. Slađana Jovanović

Pravni osnov zaštite žrtava trgovine ljudima	12
---	-----------

Uvodno razmatranje.....	12
-------------------------	----

Okvir obaveza savremenih država u domenu krivičnopravne zaštite od trgovine ljudima.....	14
--	----

Mere zaštite trgovine ljudima od reviktimizacije i sekundarne viktimizacije: obaveze, standardi i opšta obeležja savremene prakse.....	17
--	----

Izazovi (re)integracije žrtava trgovine ljudima.....	23
--	----

Situacija u Srbiji: obaveze države, praksa zaštite žrtava trgovine ljudima i reintegracije žrtava.....	25
--	----

Kršenje ljudskih prava u programima pomoći i zaštite žrtava.....	30
--	----

Završno razmatranje sa predlozima za poboljšanje zaštite žrtava.....	31
--	----

Dragana Ćuk Milankov

Psihološki uticaj trgovine ljudima na žrtve u periodu trajanja trgovine	33
--	-----------

Psihološki status (psihološke karakteristike) žrtava po izlasku iz situacije trgovine ljudima.....	35
--	----

Bitni psihološki aspekti kreiranja uspešnog programa socijalne inkluzije žrtava trgovine ljudima.....	36
---	----

Sanja Kljajić i Nada Šarac

Uloga centara za socijalni rad u zaštiti žrtava trgovine ljudima	39
---	-----------

Uvod.....	39
-----------	----

Materijalne usluge centra za socijalni rad.....	41
---	----

Vaninstitucionalna zaštita.....	43
---------------------------------	----

Institucionalna zaštita (smeštaj ustanove).....	44
---	----

Porodično-pravna zaštita maloletne trgovine ljudima.....	45
--	----

Starateljska zaštita.....	48
---------------------------	----

Mere iz oblasti zaštite maloletnih počinitelaca krivičnih dela.....	50
Pristup uslugama neodložnih intervencija.....	51
Zaključak.....	53

Značaj multisektorske saradnje za proces socijalne inkluzije žrtava.....54

Marija Savić

Program i principi rada u programu za socijalnu inkluziju.....55

Programi –NVO Atina.....	56
Ključne oblasti u procesu socijalne inkluzije.....	57
Oblasti za praćenje programa socijalne inkluzije.....	58

Marija Savić, doc. dr. Slađana Jovanović, Dragana Ćuk Milankov

Uloga profesionalaca i profesionalki u procesu reintegracije.....62

Uloga menadžerke/menadžera programa.....	62
Ulazak u Privremenu kuću.....	66
Protokol pri prijemu korisnica u Privremenu kuću.....	67
Pravila Privremene kuće.....	67
Plan reintegracije za sva tri programa.....	68
Primer upitnika za kreiranje programa	
Reintegracionog centra – ispitivanja potreba korisnika/ca.....	70
Uloga pravne/og savetnice/ka.....	74
Uloga psihološkinje/psihologa.....	78
Primeri radionica koje se izvode sa korisnicima.....	79

**SOCIJALNA INKLUZIJA
ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA**

Uvod

Priručnik Međunarodne organizacije za migracije (International Organization for Migration – IOM), misije u Beogradu i Podgorici, namenjen je profesionalcima i profesionalkama angažovanim na polju zaštite žrtava trgovine ljudima, i to prevashodno onima koji/e izvode programe za direktnu asistenciju žrtvama.

Međunarodna organizacija za migracije je na polju suzbijanja trgovine ljudima u Srbiji i Crnoj Gori aktivna od 2001. godine i na taj način je bila u prilici da učestvuje u kreiranju nacionalnih politika za suzbijanje trgovine ljudima, ispituje trendove u ovoj oblasti, ali i izvodi različite tipove aktivnosti, kao što su:

- analiza postojećih nacionalnih i lokalnih politika za suzbijanje trgovine ljudima i kreiranje inovativnih rešenja za unapređenje postojećih mehanizama, zakonodavnih rešenja i praksi postupanja, kao i lobiranje za implementaciju kreiranih rešenja;
- edukativni programi namenjeni stručnjacima/kinjama različitih profila, a aktivnim na polju suzbijanja trgovine ljudima – službenicima/cama različitih službi i odeljenja pri Ministarstvu unutrašnjih poslova, predstavnicima/cama tužilaštva, sudstva, medicinskim radnicima/cama, socijalnim radnicima/cama, predstavnicima/cama drugih državnih institucija, predstavnicima/cama nevladinih i drugih organizacija civilnog društva;
- programi prevencije namenjeni široj populaciji u cilju podizanja vidljivosti problema, ali i specifičnim grupama koje su najviše pogođene problemom trgovine ljudima;
- izrada sveobuhvatne baze podataka na osnovu koje je IOM prepoznat kao organizacija s najvećim kredibilitetom na polju analize trenutne situacije i trendova na polju suzbijanja trgovine, kao i na polju analize samog fenomena trgovine ljudima u svojoj njegovoj sveobuhvatnosti (sa aspekta migracione politike, suzbijanja ilegalnih migracija, ali i poštovanja ljudskih prava i zaštite žrtava trgovine ljudima);
- programi direktne asistencije žrtvama trgovine ljudima koji su utemeljili najbolje prakse postupanja prema žrtvama ovog krivičnog dela. I, što je još važnije, omogućili da više od 400 identifikovanih žrtava trgovine ljudima dobije šansu koju zaslužuje – da nastavi život i posle ovako tragičnog i dramatičnog životnog iskustva, a da za to dobije svu raspoloživu pomoć – u rešavanju građansko-pravnog statusa, materijalnu, pravnu, psihološku, pomoć u nastavku školovanja i profesionalnoj orijentaciji, zapošljavanju ili samozapošljavanju, i svaku drugu za koju se u međuvremenu ukaže potreba.

IOM je u dosadašnjem radu saradivao sa velikim brojem nacionalnih i međunarodnih organizacija različitih profila i mandata i sigurno je da, bez ove saradnje, postignuća samog IOM-a ne bi bila ovako značajna i temeljna.

Priručnik koji je pred vama, budući proizvod dugogodišnjeg radnog iskustva IOM-a, ima specifično usmerenje, različito od onih koja se najčešć

e sreću u radovima ovog tipa. S obzirom na to da su IOM-ovi programi s vremenom unapređivani, pre svega sugestijama i izražavanjem potreba samih korisnica/ka programa pomoći, tekstovi i saveti izneti u Priručniku su zasnovani na konkretnim iskustvima osoba angažovanih u radu na programima za suzbijanje trgovine ljudima u samom IOM-u i u partnerskim organizacijama, iz najnovijih programskih segmenata i aktivnosti planiranih prema analizama uspeha i propusta i unapređenih programskih načela. U tom smislu, Priručnik ne nudi sadržaje koji su najčešće zastupljeni u velikoj većini sličnih materijala – definicije trgovine ljudima, razlike u odnosu na druge bezbednosne fenomene, savete za izvođenje osnovnih programskih šema iz oblasti rehabilitacije i primarnog zbrinjavanja – već opisuje sadržaje programa dobre prakse i inovativnog pristupa.

Upravo stoga što verujemo u zaštitu žrtava uz apsolutno poštovanje njihovih ljudskih prava, kao i njihovo učešće u svakom specifičnom programu (ili koraku programa) u oblasti rehabilitacije, povratka, reintegracije ili socijalne inkluzije, odlučili/e smo se za predstavljanje programskog iskustva u reintegraciji i socijalnoj inkluziji nevladine organizacije Atina zbog njene sveobuhvatnosti i apsolutnog poštovanja pomenutih principa u radu s korisnicama/cima i programa pomoći i zaštite koji obezbeđuje sistem socijalne zaštite Republike Srbije.

Ovom prilikom želimo da zahvalimo dugogodišnjim saradnicima i saradnicama bez kojih programi Međunarodne organizacije za migracije, ali i ovaj Priručnik kao vrsta njihovog sumarnog prikaza, ne bi bili dostupni svima koji/e su zainteresovani/e za unapređenje rada na polju zaštite žrtava trgovine ljudima. Pre svih, najveću zahvalnost dugujemo svojim saradnicama iz nevladine organizacije Atina, bez čijeg aktivizma, entuzijazma, kreativnosti i solidarnosti ne bi postojao okvir za zaštitu žrtava trgovine ljudima, ovako sveobuhvatan i kvalitetan, ali ni mogućnost da se znanja i iskustva o najboljim praksama prenose dalje.

Aleksandra Galonja
Međunarodna organizacija za migracije

Socijalna inkluzija i zaštita žrtava trgovine ljudima

Dugo godina se o fenomenu trgovine ljudima razmišljalo isključivo iz krivičnog aspekta i na taj način je tretiran kao oblast u kojoj same žrtve nisu imale nikakav značaj. Ogroman porast broja žrtava (ili identifikovanih žrtava) poslednjih godina, s jedne strane, ali i vidljivost samog problema, s druge, učinili su da se ovom problemu sve više pristupa kao flagrantnom kršenju ljudskih prava samih žrtava, čime je u fokus ušla sama oblast zaštite žrtava, paralelno sa oblašću krivičnog aspekta suzbijanja ove pojave. U međuvremenu, zahvaljujući ogromnom naporu koji su ulagali/e aktivisti i aktivistkinje širom sveta, profesionalci/ke iz različitih sfera, ali i same nevladine i međunarodne organizacije, pa i vlade različitih zemalja ili sama međunarodna zajednica, došlo je do pravnog regulisanja ove oblasti i boljeg razumevanja samog fenomena, što je bio uslov za kreiranje sve adekvatnijih programa za pomoć i podršku žrtvama trgovine ljudima u reintegraciji i punoj socijalnoj inkluziji.

S tim u vezi, sve više se napušta okvir programa zaštite s ograničenom slobodom kretanja za žrtve (s obrazloženjem zaštite), iznalaze se okviri za dobrovoljni povratak u zemlju porekla, gde dobrovoljni pristanak žrtve nije vezan samo za nedostatak alternativa povratku, već kreiranje mehanizama za pružanje realnih izbora. Na ovom mestu je neophodno reći da je Republika Srbija, premda nerešenog formalnog mehanizma upućivanja i nepotpuno razvijenog zakonodavnog okvira na polju zaštite žrtava, sa stanovišta poštovanja ljudskih prava žrtava, zemlja u kojoj su postignuti izvrsni uspesi u pojedinačnim slučajevima, ali istovremeno i zemlja u kojoj je veliki broj aktivista/kinja i profesionalaca/ki, iz svih sektora – policija, socijalna zaštita, prosveta i obrazovanje, tržište rada i zapošljavanje...; i struktura – nevladinih, međunarodnih i vladinih, dao doprinos kvalitetu programa pomoći ponekad ekstenzivnijim tumačenjem različitih odredbi, ali i sopstvenih mandata. Iako je za sada ovaj kvalitet vezan za lični angažman pojedinca/ke, a mnogo manje za sistem, može se reći da su različite službe i organizacije koje su aktivne na ovom polju u Srbiji vrlo često primeri dobre prakse u postupanju prema žrtvama trgovine ljudima i suzbijanju same pojave.

Sam Priručnik će dati pregled postojećih zakonskih rešenja, kao i postojećih praksi, pre svega onih u čijem je kreiranju aktivno učestvovala Međunarodna organizacija za migracije, i koje se, posle opsežnih analiza učinaka programa na nacionalnom, ali i regionalnom pa i međunarodnom nivou, smatraju dobrim praksama u postupanju na polju zaštite žrtava trgovine ljudima, i to u programima socijalne inkluzije.

Uzroci ove pojave definisani su i opisivani u teorijskim radovima, prepo-

znati su od strane predlagača zakonodavnih okvira, pa i samih organizacija i institucija koje se bave suzbijanjem trgovine ljudima, i to, najpre: siromaštvo, diskriminacija – pre svega diskriminacija žena, dece i pripadnika/ca manjinskih i marginalizovanih grupa, nepismenost, nezaposlenost, kao i različiti vidovi nasilja, ali i generalni bezbednosni okvir vezan za oružane konflikte i postkonfliktne društvene okolnosti. Sve su ovo okolnosti flagrantnih kršenja ljudskih prava koje delimično (ili, verovatnije – dobrim delom) objašnjavaju situaciju u kojoj postaje moguće da osoba postane žrtvom trgovaca ljudima ili okolnosti sličnih ropstvu.

Postojeća istraživanja i priručnici sa savetima za praktični rad, takođe opisuju oblike eksploatacije, načine vrbovanja i izvršenje drugih elemenata ovog krivičnog dela, prepoznaju vezu između organizovanog oblika krivičnog dela i migracione politike, psihološke posledice koje same okolnosti ostavljaju na žrtvu, kao i terapijske tehnike za saniranje ovih posledica, stepen kršenja prava žrtve tokom same situacije trgovine... Međutim, evidentno je da ne postoje programi koji ovom problemu pristupaju dovoljno sveobuhvatno, tj. ne teže tome da otklanjaju same uzroke ove pojave, baveći se zaštitom žrtava ili čak – baveći se politikom socijalne zaštite. Osim toga, naše radno iskustvo pokazuje da se ukazuje jasna potreba i za standardizacijom samih politika (i programa) zaštite, budući da se oni vrlo često formulišu i koncipiraju tako da ne nude realne okvire za socijalnu inkluziju, ili čak prolongiraju stanje obespravljenosti time što uspostavljaju neku vrstu (dogovorene ili dobrovoljne) kontrole nad korisnicima/cama. Otuda je značajno prikazati primere dobre prakse u programima zaštite žrtava i obrazložiti praktične implikacije, ali i teorijska ishodišta metoda koje se u ovakvim programima primenjuju.

Primeri dobre prakse u programima socijalne inkluzije vezani su za kreiranje sistematičnih i održivih programa koji svoje aktivnosti definišu kroz rad na ublažavanju i otklanjanju uzroka koji dovode do toga da se fenomen trgovine ljudima pojavljuje u ovom svom obliku. Osim toga, ovi programi svoju politiku pomoći definišu kroz principe dobrovoljnosti, participativnosti, saradnje, tolerancije, razumevanja, kao i potpunog odustajanja od preuzimanja bilo kog vida kontrole nad životom korisnika/ka. Ovako formulisani i izvođeni, programi mogu da posluže kao uzor državnim institucijama koje su obavezne da ubuduće e pruže zaštitu i pomoć žrtvama ovog krivičnog dela (ali i drugih) i posluže kao instrument za lobiranje za veći angažman države i svih njenih institucija u borbi protiv trgovine ljudima.

Termin SOCIJALNA INKLUZIJA, koji se u tekstu najčešće koristi, upućuje upravo na širi okvir zaštite i različite nivoe na kojima je potrebno delovati kako bi se osigurala održivost postignutih promena u svakom pojedinačnom slučaju, ali i na društvenom nivou. S tim u vezi, pod programom za socijalnu inkluziju podrazumevaju se aktivnosti koje se sprovode u cilju rehabilitacije, integracije ili reintegracije, zaštite žrtava u eventualnim sudskim postupcima, kreiranja ili osnaživanja socijalnih mreža podrške i sigurnog okruženja žrtve (primarna ili sekundarna porodica, prijatelji/ce ili partneri/ke), uključivanja u obrazovni sistem (pod ovim se podrazumeva formalno obrazovanje), na tržište rada, ali i u institucionalni sistem socijalne zaštite, kao i ukupno ekonomsko osnaživanje;

ali i u cilju smanjivanja početne nejednakosti i diskriminacije kojoj su žrtve inicijalno bile izložene (ukoliko su pripadnici/ce manjinskih i marginalizovanih grupa) ili su joj postale izložene po izlasku iz situacije trgovine. Ovome treba dodati i paralelni rad na razvoju tolerancije i razumevanja problema u sredinama iz kojih žrtve potiču ili se u njih vraćaju.

Sam termin je i korišćen kako bi se napravila razlika između ovde promovisanog pristupa i pristupa koji je do sada najčešće opisivao u teorijskim radovima, ili se najčešće primenjuje u postojećim programima zaštite i kada se oni opisuju kao sveobuhvatni programi zaštite.

Doc. dr Slađana Jovanović
NVO Atina

Pravni osnovi zaštite žrtava trgovine ljudima

Uvodno razmatranje

Trgovina ljudima se najčešće opisuje kao moderna trgovina robljem ili izobličeni način migracija, u čijim se okvirima želja za boljim životom pretvara u košmar, a ljudska prava u puku fantaziju. Reifikacija ljudi u tom procesu podrazumeva najgrublje kršenje, tačnije poništenje ljudskih prava i trpljenje različitih oblika nasilja, pa se trgovina ljudima danas i univerzalno određuje kao kontekst teškog kršenja ljudskih prava, dok je Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda svrstava među najteže zločine – zločine protiv čovečnosti.¹

U svetskoj akademskoj i stručnoj javnosti danas postoji konsenzus o tome da su različiti oblici kršenja osnovnih ljudskih prava u zemlji porekla značajan faktor rizika viktimizacije trgovinom ljudima. Oni koji su u svojoj zemlji na društvenim marginama, izloženi diskriminatornim praksama i kršenju osnovnih ljudskih prava lako postaju plen trafikera – modernih trgovaca koji ostvaruju velike profite na ljudskim patnjama i snovima i za koje su ljudi roba kao i svaka druga. Postoji niz empirijskih potvrda o tome da su žrtve trgovine ljudima obično izložene stradanju u kontinuitetu: od nasilja u porodici, seksualnog nasilja i diskriminacije, preko stradanja od trgovine ljudima (sa posledicama koje često uključuju teške fizičke i psihološke povrede, posttraumatski stresni poremećaj, akutne i hronične probleme usled netretiranih veneričnih i drugih oboljenja, prisilnih prekida trudnoće, loše ishrane i higijene²), pa sve do sekundarne viktimizacije i reviktimizacije nakon „spasavanja”. Od odluke o migraciji koja se, po pravilu, donosi u ekstremno skućenom prostoru životnih alternativa³ pa nadalje, ljudska prava žrtava trgovine ljudima bivaju grubo kršena u različitim vidovima i od strane različitih aktera: ona se krše ne samo od strane učinilaca trgovine ljudima već neretko i od strane onih koji su u obavezi da im pruže zaštitu. Isprepletenost reagovanja države i društva na problem trgovine ljudima sa problemima kontrole prostitucije, migracija i organizovanog kriminaliteta već tradicionalno slabi izgled žrtvama da uživaju svoja prava, uključujući i prava koja im pripadaju kao žrtvama kriminaliteta. Pristup problemu trgovine ljudima iz ugla zahteva kontrole kriminaliteta i migracija još uvek preovlađuje u praksi državnih organa u većini zemalja sveta. Striktna imigraciona politika i pooštavanje borbe protiv organizovanog kriminala, terorizma i krijumčarenja

¹ Rome Statute of International Criminal Court (1998) <http://www.un.org/law/icc/statute/rome.htm>. Naša zemlja ga je potvrdila 2001. godine Zakonom o potvrđivanju Rimskog statuta („Sl. list SRJ – MU” br. 5/2001).

² Zimmerman, C. et al. (2003) *The Health Risks and Consequences of Trafficking in Women and Adolescents*, London: School of Hygiene and Tropical Medicine, p. 24.

³ Nikolić-Ristanović, V. (2005) „Ko su žrtve koje smo srele i šta ih je učinilo ranjivim?”, u: Bjerkan, L. (ur.) *Samo moj život – Rehabilitacija žrtava trgovine ljudima u cilju seksualne eksploatacije*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej, s. 93-96.

migranata vide se ne samo kao prioriteta država već i kao „efikasno rešenje” za problem trgovine ljudima. Veliki broj žrtava širom sveta i danas se po kratkom postupku deportuje iz zemalja destinacije, najčešće bez razmatranja pitanja vezanih za njihovu bezbednost. Mnoge žrtve su izložene viktimizaciji i nakon „spasavanja”, bivajući hapšene, kažnjene (uglavnom za prekršaje učinjene pod prinudom u kontekstu viktimizacije trgovinom ljudima), iskorišćene kao puki izvor informacija i dokaza o organizovanom kriminalitetu ili izložene osveti i reviktimizaciji po povratku u zemlju porekla.

U reakciji na preovlađujuću praksu odgovora savremenih država na problem trgovine ljudima, tokom poslednjih nekoliko godina afirmiše se „pristup utemeljen na ljudskim pravima”, i to u seriji dokumenata kako univerzalnog, tako i regionalnog značaja.⁴ Ovaj pristup zahteva uzdržavanje od instrumentalizacije žrtava trgovine ljudima. Polazni je princip da žrtve uživaju pravo na zaštitu i pomoć **kao takve**: zaštita i pomoć ne mogu biti uslovljene spremnošću i mogućnošću žrtava da sarađuju sa organima zaduženim za kontrolu kriminaliteta. To podrazumeva uspostavljanje minimalnih standarda zaštite i pomoći svim žrtvama trgovine ljudima, nezavisno od njihovog doprinosa uspehu aktivnosti koje državni organi preduzimaju u cilju otkrivanja i gonjenja učinilaca. U osnovi, pristup utemeljen na ljudskim pravima podrazumeva uključivanje normi, standarda i principa međunarodnog prava o ljudskim pravima u zakonodavstvo, politiku i programe borbe protiv trgovine ljudima. Osnovni elementi ovog pristupa jesu uvažavanje normi ljudskih prava, usvajanje standarda postupanja državnih organa, kao i integrisanje rodne perspektive i prava deteta u svaku aktivnost u okviru borbe protiv trgovine ljudima.

Proces (*re*)integracije žrtava trgovine ljudima, tj. njihovog socijalnog uključivanja u zemlji porekla ili destinacije najdelotvorniji je oblik zaštite žrtava trgovine ljudima i njihovih ljudskih prava. Reintegracija nije samo fizička zaštita žrtava i obezbeđenje minimuma materijalne sigurnosti i hitne medicinske ili pravne pomoći već je proces koji insistira na poštovanju ljudskih prava, a čija sadržina i dinamika zavise od individualnih potreba žrtava. Cilj ovog procesa je socijalna inkluzija žrtava i sticanje kontrole nad sopstvenim životom za žrtve trgovine, što, u krajnjoj liniji, vodi neutralisanju rizika od reviktimizacije.

Imajući u vidu obaveze savremenih država u pogledu zaštite od kršenja ljudskih prava, uspešnost reintegracije žrtava, tako, u određenoj meri reflektuje

⁴ Najznačajniji univerzalni dokument koji promovise pristup utemeljen na ljudskim pravima jesu Preporuke o principima i smernicama o ljudskim pravima i trgovini ljudima visokog komesara UN za ljudska prava iz 2002. godine (UN High Commissioner for Human Rights, Report to the Economic and Social Council, E/2002/68/Add.1).

Na nivou Evropske unije, ovaj pristup je afirmisan Briselskom deklaracijom o prevenciji i borbi protiv trgovine ljudima (usvojenoj septembra 2002. godine na Evropskoj konferenciji o prevenciji i borbi protiv trgovine ljudima), koja je poslužila kao platforma Evropske komisije za borbu protiv trgovine ljudima (Više o tome u: Colombani, J-M. et al., (2004) Report of the Experts Group on Trafficking in Human Beings, Brussels: European Commission, Directorate-General Justice, Freedom and Security, p. 43). Konačno, Evropska konvencija o borbi protiv trgovine ljudima iz 2005. godine (CETS no. 197), koja je otvorena za potpisivanje 16. maja 2005. godine, snažno afirmiše pristup utemeljen na ljudskim pravima: polazni stavovi iz Preambule jesu da „trgovina ljudima predstavlja kršenje ljudskih prava i napad na dignitet i integritet ljudskog bića”; da ona „može rezultovati ropstvom žrtava”; da „poštovanje prava žrtava, zaštita žrtava i borba protiv trgovine ljudima moraju biti najvažniji ciljevi, kao i da „sve aktivnosti ili inicijative u borbi protiv trgovine ljudima moraju biti nediskriminatorne, uz uzimanje u obzir rodne jednakosti i pristup poštovanja prava deteta”. U čl. 5. st. 2 Konvencije, eksplicitno se predviđa obaveza država da promovišu pristup utemeljen na ljudskim pravima.

efikasnost država u realizaciji svoje zaštitne funkcije i obaveza koje imaju s tim u vezi.

Okvir obaveza savremenih država u domenu krivičnopravne zaštite od trgovine ljudima

Države su, prema međunarodnom pravu, obavezne da poštuju, štite i omogućue uživanje prava na život, dostojanstvo, fizički i duševni integritet, zaštitu od diskriminacije, ropstva i praksi sličnih ropstvu, kao i drugih prava i sloboda zaštićenih međunarodnim instrumentima u ovom domenu;⁵ državni organi su dužni da se uzdrže od svake radnje kojom se krše ljudska prava, ali i da preduzimaju aktivne mere kojima se sprečava njihovo kršenje i implementiraju rešenja kojima se svim ljudima obezbeđuje da uživaju svoja prava. Stoga, okolnost da se kriminalna aktivnost vezana za trgovinu ljudima preuzima pretežno od strane privatnih lica ne oslobađa savremene države odgovornosti za kršenje ljudskih prava žrtava. Pored onih slučajeva u kojima postoji direktna odgovornost državnih organa za takva kršenja, države se u izvesnom smislu mogu smatrati indirektno odgovornim za kršenja ljudskih prava učinjena od strane bilo kog lica ukoliko nisu preduzele efikasne mere njihovog sprečavanja ili gonjenja učinilaca. Pitanje odgovornosti države može se postaviti onda kada ona propusti da preduzme odgovarajuće mere sprečavanja trgovine ljudima i zaštite žrtava, odnosno, ukoliko ne predvidi: kriminalizaciju trgovine ljudima, unapređenje mera kontrole kriminaliteta, mere zaštite žrtava, kao i opšte preventivne aktivnosti.

Kriminalizacija trgovine ljudima univerzalni je zahtev postavljen pred savremene države. Najvažniji univerzalni dokument, koji predstavlja krunu napora država članica UN da se suprotstave ovom problemu, jeste Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom (u daljem tekstu: Antitrafiking protokol) koji dopunjuje Konvenciju protiv transnacionalnog organizovanog kriminala iz 2000. godine. Trgovina ljudima je u čl. 3 Antitrafiking protokola ekstenzivno definisana⁶ kao „vrbovanje, prevoženje, prebacivanje, skrivanje i primanje lica, putem pretnje silom ili upotrebom sile ili drugih oblika prisile, otmice, prevare, obmane, zloupotrebe ovlašćenja ili teškog položaja ili davanja ili primanja novca ili koristi da bi se dobio pristanak lica koje ima kontrolu nad drugim licem u cilju eksploatacije. Eksploatacija obuhvata, kao minimum, eksploataciju prostitucije drugih lica ili druge oblike seksualne eksploatacije, prinudni rad ili službu, ropstvo ili odnos sličan ropstvu, servitut ili uklanjanje organa”. Pristanak žrtve na nameravanu eksploataciju bez

⁵ Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966), Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966), Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (1979), Konvencija o pravima deteta (1989), Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (1950), Povelja Evropske unije o osnovnim pravima (2000) itd.

⁶ Ovim instrumentom je, za razliku od prethodnih, konačno postignut konsenzus u definisanju trgovine ljudima. Konvencija za suzbijanje i ukidanje trgovine licima i eksploatacije prostituisanja drugih iz 1949. godine je, na primer, bila o{tro kritikovana zbog neadekvatne definicije trgovine ljudima i njenog svodenja na eksploataciju prostitucije uz ignorisanje drugih oblika eksploatacije, te je okarakterisana više kao antiprostitucijski nego antitrafiking sporazum.

značaja je u slučajevima u kojima je korišćeno neko od navedenih sredstava, dok se vrbovanje, prevoženje, prebacivanje, skrivanje ili primanje deteta za svrhe eksploatacije smatra trgovinom ljudima, čak i ako ne uključuje neko od navedenih sredstava izvršenja. Takođe je eksplicitno određeno da je „dete” bilo koja osoba mlađa od osamnaest godina. Od država potpisnica se zahteva da kriminalizuju trgovinu ljudima,⁷ a među ostalim obavezama u domenu borbe protiv nje jesu: uspostavljanje opsežnih politika, programa i drugih mera u cilju sprečavanja trgovine ljudima i zaštite žrtava od reviktimizacije, preduzimanje različitih mera generalne prevencije, podizanje efikasnosti kontrole granica, obezbeđivanje saradnje državnih organa na nacionalnom i međunarodnom nivou radi efikasnije kontrole trgovine ljudima i dr.

Jedan od najvažnijih instrumenata Evropske unije za borbu protiv trgovine ljudima jeste Okvirna odluka Saveta EU o borbi protiv trgovine ljudima (2002/629/JHA) iz 2002. godine. Ona predviđa, pod određenim uslovima, odgovornost i pravnih lica za trgovinu ljudima⁸, dok se, kada je u pitanju kažnjavanje učinilaca, ovim instrumentom eksplicitno zahteva da država preduzmu neophodne mere kako bi se osiguralo izricanje kazne lišenja slobode čiji posebni maksimum iznosi najmanje osam godina, ukoliko je: život žrtve doveden u opasnost; krivično delo izvršeno prema posebno ranjivoj osobi; delo izvršeno upotrebom teškog nasilja ili je nastupila teška povreda žrtve ili je delo izvršeno u okviru kriminalne organizacije.

Pre tri godine usvojena Evropska konvencija o borbi protiv trgovine ljudima⁹ (2005) predstavlja, u određenom smislu, presek i nadgradnju normativnih rešenja iz Antitrafiking protokola i Okvirne odluke Saveta EU o borbi protiv trgovine ljudima, unapređenih snažnim promovisanjem pristupa utemeljenog na ljudskim pravima, preciziranjem mera za zaštitu žrtava i prevenciju trgovine ljudima, kao i predviđanjem monitoring mehanizma - multidisciplinarnе grupe eksperata („GRETA”) koja će procenjivati sprovođenje Konvencije (čl. 36). Odredbe Konvencije se odnose na sve oblike trgovine ljudima, bez obzira na to da li je ona transnacionalna ili unutrašnja i da li je povezana sa organizovanim kriminalitetom ili ne (čl. 2). Zanimljivo je da pored zahteva koji se odnosi na inkriminisanje trgovine ljudima (definisane shodno Antitrafiking protokolu), a zatim i falsifikovanja putnih i drugih ličnih isprava i nabavljanja falsifikovanih isprava, uništavanja, oštećivanja, oduzimanja i zadržavanja putnih i drugih ličnih isprava nekog lica (uključujući i pokušaje ovih dela, podstrekavanje i pomaganje), Konvencija predviđa i obavezu država da razmotre inkriminisanje korišćenja usluga žrtve (koje su predmet eksploatacije) od strane lica kome je poznato da se radi o žrtvi trgovine ljudima (čl. 19). Uz to, od država se zahteva

⁷ Iako je zabrana ropstva, kao norma *ius cogens* karaktera (iz čega proizlaze obaveze čak i za one države koje nisu potpisnice konvencija o zabrani ropstva i Antitrafiking protokola), tehnički ograničena na ropstvo u klasičnom obliku, razumljivi su argumenti da bi se ona mogla proširiti i na prakse slične ropstvu, kao što je trgovina ljudima.

⁸ Odgovornost pravnog lica postoji u slučaju kada za pravno lice, postupajući samostalno ili kao organ pravnog lica, neko fizičko lice (koje ima vodeću poziciju u pravnom licu zasnovanu na ovlašćenju da ga predstavlja, donosi odluke za pravno lice ili vrši kontrolu unutar njega) izvrši ovo delo, odnosno, kada pravno lice ne sprovodeći adekvatnu superviziju i kontrolu omogućujući da fizičko lice sa navedenim svojstvom za račun pravnog lica izvrši delo (čl. 4 st. 1 i 2 Okvirne odluke Saveta EU o borbi protiv trgovine ljudima).

⁹ Konvencija je stupila na snagu 1. februara 2008. Dostupna je na: <http://www.coe.int/trafficking>

da osiguraju da se: nastupanje posledice u vidu ugrožavanja života žrtve, kao i vršenje dela prema detetu ili od strane službenog lica u vršenju svojih dužnosti ili u okviru kriminalne organizacije, tretiraju kao kvalifikatorne okolnosti.

Pored obaveze kriminalizacije trgovine ljudima, savremene države su obavezne da mere koje preduzimaju u borbi protiv trgovine ljudima usklade sa zahtevima međunarodnih instrumenata kojima se štite ljudska prava. Minimalni je zahtev da mere koje se preduzimaju u kontroli trgovine ljudima, organizovanog kriminaliteta i migracija ne budu u konfliktu sa međunarodnopravnim obavezama i standardima ljudskih prava, kao i da se žrtve adekvatno zaštite od nasilja. Zaštita žrtava trgovine ljudima od zastrašivanja, odmazde i reviktimizacije sa veoma teškim posledicama po njihov telesni i duševni integritet posebno je ilustrativna za aktuelni odnos prema ljudskim pravima kao „najvažnijem pitanju” savremenog demokratskog sveta: u odnosu prema žrtvama trgovine ljudima i tretiranju pitanja njihove bezbednosti ogleda se dubina protivrečnosti standarda i prakse, posebno u balansiranju zaštite interesa država, na jednoj strani, i proklamovanih međunarodnih standarda o ljudskim pravima, na drugoj.

Mere zaštite žrtava trgovine ljudima od reviktimizacije i sekundarne viktimizacije: obaveze, standardi i opšta obeležja savremene prakse

Pored obaveze da licima koja se nalaze na njihovoj teritoriji garantuju pravo da budu oslobođene ropstva, servituta i prinudnog rada, gone učinioce trgovine ljudima i omoguće obeštećenje žrtava, države su u obavezi i da preduzmu mere zaštite žrtava od reviktimizacije i sekundarne viktimizacije. Zaštita žrtava trgovine ljudima, bazirana na uvažavanju postojećih obaveza i standarda, danas se realizuje putem različitih aktivnosti državnih organa, kao i njihovom saradnjom sa civilnim društvom. Te aktivnosti podrazumevaju, najpre, identifikaciju (prepoznavanje) žrtava, a zatim i različite mere zaštite, zavisno od statusa žrtve u zemlji destinacije, njihovog uzrasta i pola i bezbednosnih rizika vezanih za povratak u zemlju porekla i/ili učešće u krivičnim postupcima u svojstvu oštećenih/svedoka.

Obaveza zaštite žrtava trgovine ljudima od reviktimizacije eksplicitno je određena u čl. 9 st. 1 Antitrafiking protokola koji državama nalaže da usvoje buhvatne programe, smernice u postupanju i druge mere u cilju „zaštite žrtava trgovine ljudima, naročito žena i dece od reviktimizacije”. Standardi zaštite žrtava trgovine ljudima od reviktimizacije i sekundarne viktimizacije sadržani su u nizu konvencija, deklaracija i preporuka univerzalnog i regionalnog karaktera.¹⁰

1) Identifikacija (otkrivanje/prepoznavanje) i zbrinjavanje žrtava

Zaštita žrtava trgovine ljudima, pre svega, podrazumeva neophodnost implementacije mera kojima se obezbeđuje da se ovim osobama pristupa kao žrtvama kriminaliteta, a ne kao prestupnicima (učiniocima prekršaja zbog bavljenja prostitucijom, ulaska u zemlju na nedozvoljen način ili nezakonitog boravka/rada, neposedovanja isprava ili posedovanja falsifikovanih isprava itd.). Sa izuzetkom *Evropske konvencije o borbi protiv trgovine ljudima* (2005), međunarodni dokumenti ne nameću posebne obaveze državama koje bi se neposredno odnosile na uzdržavanje od zadržavanja, pritvaranja ili kažnjavanja žrtava trgovine ljudima za krivična dela ili prekršaje koje su učinile (pod prinudom) u kontekstu viktimizacije trgovinom ljudima. U *Preporučenim principima i smernicama o ljudskim pravima i trgovini ljudima* visokog komesara za ljudska prava državama se, međutim, sugeriše da se uzdrže od pritvaranja i gonjenja žrtava trgovine ljudima za kažnjive radnje učinjene u kontekstu viktimizacije (smernica 6 i princip 7), dok nova *Evropska konvencija o borbi protiv trgovine ljudima* sadrži odredbu o nekažnjavanju žrtava za kažnjive radnje na čije su vršenje bile prinuđene (čl. 26).

¹⁰ Pored UN Konvencije protiv transnacionalnog organizovanog kriminala i Antitrafiking protokola, poseban značaj imaju: Preporuke o principima i smernicama o ljudskim pravima i trgovini ljudima visokog komesara za ljudska prava iz 2002. godine; Deklaracija o osnovnim principima pravde za žrtve krivičnih dela i zloupotrebe moći iz 1985. godine; Okvirna odluka Saveta EU o položaju žrtava u krivičnom postupku iz 2001. godine, kao i Preporuke Komiteta ministara Saveta Evrope br. R (85) 11 o položaju žrtava u okviru krivičnog prava i postupka i br. R (97) 13 u vezi sa zastrašivanjem svedoka i pravom odbrane.

Obaveza država da razviju odgovarajuće procedure identifikacije nije sasvim precizirana međunarodnopravnim normama. Ipak, sasvim je jasno da je pravilna identifikacija žrtava trgovine ljudima preduslov i temeljni aspekt njihove zaštite u najširem smislu. Mada neizražen eksplicitno, zahtev za razvijanje standarda i procedura identifikacije žrtava implicitno je sadržan u odredbama Antitrafiking protokola (čl. 6, 9 i 13).

Praksa identifikacije žrtava trgovine ljudima danas se generalno pokazuje kao izrazito problematična. Nju otežavaju mnogi faktori, počev od favorizovanja kontrole imigracija, pa do nedovoljne obučenosti državnih službenika, komplikovane stereotipima o viktimizaciji i žrtvama trgovine ljudima. Pretežno, identifikacija žrtava se oslanjala (i još uvek se uglavnom oslanja) na samoidentifikaciju žrtava kao takvih. S druge strane, samoidentifikacija je retko prihvatljiva za žrtve iz mnogih razloga, među kojima su dejstvo traume, nepoverenje, strah od deportacije, stigmatizacije, osvete itd. Prepoznavanje potencijalnih žrtava se praktično može vršiti od strane svih onih koji sa žrtvom mogu doći u kontakt, što posebno važi za službenike policije, carinike, aktiviste nevladinih organizacija, zaposlene u institucijama socijalnog staranja i zdravstvenim institucijama, inspektore rada, osoblje konzulata, itd. U proteklim godinama, najveći broj žrtava identifikovala je policija, tokom ciljanih ili rutinskih racija i akcija spasavanja. Od policije se danas sve odlučnije zahteva da usvoji proaktivni pristup identifikaciji, uključujući i izgradnju fleksibilnih procedura prilagodljivih promenama strategije i metoda kojima pribegavaju učinioci trgovine ljudima. Uzimajući u obzir činjenicu da su žrtve retko u prilici i mogućnosti da traže pomoć - budući da su izložene kontroli od strane učinilaca i/ili su u strahu da će biti kažnjene, deportovane i stigmatizovane - proaktivni pristup policije, kao i njena aktivna saradnja sa socijalnim službama i specijalizovanim nevladinim i drugim organizacijama, neophodni su za efikasniju identifikaciju žrtava. *Evropska konvencija o borbi protiv trgovine ljudima* upravo promoviše takav pristup identifikaciji, zahtevajući razvijanje posebnih mera za pravilnu identifikaciju, saradnju različitih državnih organa na nacionalnom i međunarodnom nivou, kao i njihovu saradnju sa organizacijama koje pružaju podršku (čl. 10).

Države su, prema čl. 6. st. 1 Antitrafiking protokola, obavezne da „nastoje” da osiguraju fizičku bezbednost žrtava trgovine ljudima dok one borave na njihovoj teritoriji. U praksi, žrtvama se bezbednost najčešće osigurava upućivanjem u skloništa, kao i merama kojima se štiti njihova privatnost. U skloništim, a u saradnji sa nevladinim i međunarodnim organizacijama, žrtvama se obično obezbeđuje fizički, psihološki i socijalni oporavak pružanjem medicinske, psihološke, materijalne, pravne i pomoći u edukaciji i profesionalnom osposobljavanju, a koji su, više kao preporuka nego obaveza, predviđeni u čl. 6 Antitrafiking protokola. Međutim, od stupanja na snagu *Evropske konvencije o borbi protiv trgovine ljudima*, države potpisnice su dužne da preduzmu ekstenzivne mere „efikasne i odgovarajuće” zaštite žrtava (kao i lica koja su prijavila krivično delo ili na drugi način saraduju sa organima gonjenja i svedocima, a po potrebi i članova porodica žrtava i svedoka) od moguće osvete ili zastrašivanja, naročito za vreme i nakon krivičnog postupka

protiv učinilaca. Države su u obavezi da obezbede različite oblike pomoći, koje mogu uključivati ne samo fizičku zaštitu već i relokaciju, promenu identiteta i pomoć pri zapošljavanju. Konačno, države su dužne da pruže zaštitu (od mogućeg zastrašivanja ili odmazde) i članovima grupa, fondacija, udruženja ili nevladinih organizacija koje su uključene u aktivnosti borbe protiv trgovine ljudima ili pružanja podrške i pomoći žrtvama (čl. 28).

2) Bezbedan povratak

Države su (prema čl. 8 Antitrafiking protokola) obavezne da omoguće i olakšaju žrtvama trgovine ljudima povratak u zemlju porekla bez neopravdanog odlaganja, ali uz dužnu obazrivost u odnosu na pitanje njihove bezbednosti. Protokol predviđa obavezu međunarodne saradnje zemalja destinacije i porekla tokom faze pripreme žrtve za povratak, kao i to da povratak u zemlju porekla treba, po mogućstvu, da bude dobrovoljan (istovremeno, on ne precizira postupak eventualnog prinudnog udaljenja žrtava iz zemlje destinacije).

Obaveze država u pogledu „dužne obazrivosti prema pitanju bezbednosti žrtava” prilikom repatrijacije ili deportacije nisu precizirane u međunarodnim instrumentima. U stručnoj javnosti, međutim, preovlađuje stav da bi države trebalo da budu obavezane na sprovođenje procene rizika u vezi sa povratkom svake pojedinačne žrtve trgovine ljudima, uključujući decu, a da se kao posebno važni faktori takvog rizika u obzir uzmu: rizik odmazde od strane učinilaca, kapaciteti i spremnost vlasti u zemlji porekla da obezbede zaštitu od nasilja i zastrašivanja, rizik hapšenja i gonjenja žrtve u zemlji porekla za prekršaje koje je eventualno učinila pod prinudom (npr. za bavljenje prostitucijom, posedovanje falsifikovanih isprava/ilegalni izlazak iz zemlje), kao i pristupačnost programima podrške i pomoći.¹¹

Empirijski nalazi uglavnom upućuju na to da su slučajevi odmazde nad žrtvama trgovine ljudima daleko učestaliji i teži u zemljama porekla nego u zemljama destinacije, budući da su mehanizmi zaštite u njima obično slabije razvijeni, dok je korupcija policije visoka. Slučajevi odmazde ubistvom i nanošenjem fizičkih povreda žrtvama od strane učinilaca nisu sasvim retki, dok su mete zastrašivanja i odmazde ponekad i članovi porodice žrtava, uključujući i decu.¹² Konačno, rizik ponovnog uvlačenja žrtava u lanac trgovine ljudima nakon povratka u zemlju porekla relativno je visok: procenjuje se, naime, da oko 30-50 odsto repatriраних žena žrtava trgovine ljudima iz zemalja istočne Evrope biva ponovo viktimizirano ovim delom.¹³

Preporučeni principi i smernice visokog komesara za ljudska prava (princip 11) predviđaju da žrtvama trgovine ljudima treba da bude ponuđena alternativa repatrijaciji u slučajevima kada se može zaključiti da bi repatrijacijom nastupio ozbiljan rizik za bezbednost tih osoba i/ili njihovih porodica. Jedna od alternativa repatrijaciji je dozvola privremenog ili trajnog boravka u zemlji

¹¹ Colombani et al., op. cit., p. 40.

¹² Pearson, E. (2002) Human Traffic Human Rights: Redefining victim protection. London: Anti-Slavery International, p. 48.

¹³ Limanowska, B. (2002) Trafficking in Human Beings in Southeastern Europe, UNICEF/UNOHCHR/OSCE – ODHR, p. 144. (<http://www.unhcr.ch/women/trafficking.pdf>).

destinacije: Antitrafiking protokol predviđa obavezu država da „razmotre usvajanje zakonskih ili drugih odgovarajućih mera koje žrtvama trgovine ljudima dozvoljavaju da na njenoj teritoriji ostanu privremeno ili trajno, u određenim slučajevima” (čl. 7).

3) Privremeni/trajni boravak u zemlji destinacije i pravo azila

Omogućavanje žrtvama trgovine ljudima da privremeno borave u zemlji destinacije nakon što su izbavljene iz konteksta akutne viktimizacije smatra se jednim od elementarnih standarda u domenu zaštite ove kategorije žrtava. Minimum zahteva u ovoj oblasti predstavlja obaveza država da žrtvama omoguć e privremeni boravak (ili odlaganje prinudnog udaljenja), makar u tzv. „periodu za oporavak i razmišljanje” tokom koga osoba za koju se pretpostavlja da je žrtva može da se odmori, zaštititi i oslobodi uticaja učinilaca, sagleda situaciju u kojoj se nalazi i razmotri svoje buduće korake, uključujući i odluku da saraduje sa organima krivičnog gonjenja/učestvuje u krivičnom postupku u svojstvu svedoka. Tokom perioda za oporavak i razmišljanje potencijalne žrtve zaštićene su od krivičnog i prekršajnog gonjenja i prinudnog udaljenja, a obezbeđene su im usluge podrške i pomoći, koje obično uključuju sklonište, medicinsku negu, psihološko savetovanje, kao i pravnu pomoć.¹⁴

U mnogim zemljama Evrope i sveta, žrtvama koje ne žele odmah da se vrate u zemlju porekla zbog bezbednosnih rizika ili drugih razloga, danas je omogućeno da ostanu u zemlji destinacije do isteka perioda za oporavak i razmišljanje. Nakon isteka tog perioda, žrtve mogu dobiti dozvolu privremenog, pa čak i trajnog boravka u zemlji destinacije, ukoliko ispune određene uslove. Uprkos proklamovanju pristupa utemeljenog na ljudskim pravima, koji po prirodi stvari upućuje na to da bi odluka o izdavanju dozvole boravka trebalo da se zasniva prvenstveno na činjenici viktimizacije teškim povredama i zlostavljanjem u zemlji destinacije, odnosno rizika trpljenja daljih povreda nakon povratka u zemlju porekla, izdavanje dozvola privremenog boravka žrtvama nakon isteka perioda oporavka i razmišljanja uglavnom zavisi od njihove spremnosti da saraduju sa državnim organima zaduženim za kontrolu kriminaliteta. U nekim evropskim zemljama, žrtvama koje su doprinele uspešnom vođenju krivičnog postupka protiv učinilaca i kojima su već izdate dozvole privremenog boravka omogućeno je da podnesu molbu za dozvolu daljeg boravka na humanitarnoj osnovi.¹⁵ U drugim se pak ubrzo nakon završetka krivičnog postupka žrtve suočavaju sa otkazom boravka/udaljenjem. Napokon, čak i pored toga što u svega nekoliko od tipičnih zemalja destinacije (npr. u Belgiji i Holandiji) postoji

¹⁴ Mogućnost dobijanja dozvole boravka u „periodu oporavka i razmišljanja” predviđena je u mnogim evropskim zemljama tipične destinacije, u trajanju od jednog do nekoliko meseci. Direktivom Saveta EU br. 2004/81/EC omogućavanje privremenog boravka u periodu oporavka i razmišljanja predviđeno je kao obavezno, ali je određivanje njegovog trajanja prepušteno članicama (čl. 6 st. 1).

¹⁵ Npr. u Nemačkoj, Italiji, Holandiji, Španiji itd. Izdavanje dozvole za boravak nakon završetka krivičnog postupka u Belgiji zavisi od njegovog ishoda. Ukoliko je postupak protiv trafikera uspeo, žrtvi se period dozvoljenog boravka produžava. U suprotnom, takve šanse se smanjuju. Kleij, A. Van Der (2003) Provisions for Victims of Trafficking in Bonded Sexual Labour, i.e. Prostitution in 6 European Countries: Belgium, Germany, Italy, the Netherlands, Spain and the United Kingdom – Final Report, Bonded Labour in the Netherlands (BLinN) – Novib/Humanitas, p. 19.

mogućnost izdavanja dozvola trajnog boravka žrtvama trgovine ljudima na humanitarnoj osnovi, to se u praksi dešava sasvim sporadično.¹⁶ Direktiva Saveta EU 2004/81/EC o izdavanju dozvole boravka državljanima trećih zemalja koji su žrtve trgovine ljudima ili su bili izloženi aktivnosti kojom se olakšava ilegalna imigracija, a koji saraduju sa nadležnim organima iz 2004. godine, reafirmisala je „sistem nagrađivanja”, favorizujući ciljeve kontrole kriminaliteta i migracija u odnosu na zaštitu žrtava trgovine ljudima.¹⁷

Ukoliko žrtva trgovine ljudima ispuni predviđene uslove za dobijanje statusa izbeglice prema Konvenciji iz 1951. godine i Protokolu iz 1967. godine o statusu izbeglica, ona uživa pravo da ne bude vraćena u zemlju porekla.¹⁸ Države destinacije imaju obavezu da implementiraju mere koje omogućavaju žrtvama trgovine ljudima koje se mogu kvalifikovati za dobijanje statusa izbeglice da budu informisane o svojim pravima i ostvare pravo da traže i prime azil. U jednom delu stručne javnosti danas se zastupa stav da se neke od žena žrtava trgovine ljudima mogu kvalifikovati za status izbeglice i po osnovu pripadnosti „socijalnoj grupi izloženoj rodno-zasnovanom obliku progona” u zemlji porekla. Ukoliko žena koja podnosi molbu za dobijanje prava azila dokaže da je njen strah od (rodno-zasnovanog) progona opravdan i da ne može da se osloni na zaštitu državnih organa u matičnoj zemlji, ona se može smatrati pripadnicom „posebne socijalne grupe”. Neke evropske zemlje su i formalno priznale rodno-zasnovan progon i progon od strane nedržavnih aktera kao osnov za obezbeđivanje međunarodne zaštite shodno Konvenciji o statusu izbeglica,¹⁹ ali je teško očekivati da će pravo na azil po navedenom osnovu uživati znatan broj žena žrtava trgovine ljudima, posebno u zemljama Evropske unije koje poslednjih godina, uvođenjem principa „sigurne treće zemlje” i drugih mera čine politiku zaštite azilanata sve restriktivnijom. Nespornim se, međutim, smatra da, čak i onda kada žrtva trgovine ljudima ne ispunjava uslove za dobijanje izbegličkog statusa, opšti principi zaštite ljudskih prava nalažu uzdržavanje od deportacije/vraćanja ukoliko postoje ozbiljni i dokazivi bezbednosni rizici vezani za žrtvu ili članove njene porodice.

4) Zaštita žrtava koje učestvuju u krivičnom postupku u svojstvu oštećenih/svedoka

Žrtve trgovine ljudima koje odluče da saraduju sa organima krivičnog gonjenja, odnosno da svedoče u krivičnim postupcima, imaju potrebu i mogućnost da uživaju širi opseg mera zaštite nego što se to obično dešava sa žrtvama trgovine ljudima. Te dodatne mere upravljene su, pored ostalog, na osiguravanje fizičke bezbednosti i psihološke zaštite pre, za vreme i nakon

¹⁶ Pearson, E., op. cit. p. 45.

¹⁷ Prema Direktivi, nakon isteka perioda za razmišljanje (ili ranije) žrtvama koje pokažu „jasnu nameru da saraduju” može se izdati obnovljiva dozvola boravka u najkraćem trajanju od šest meseci.

¹⁸ Humanitarni princip nevraćanja („non-refoulement”) lica u slučajevima kada postoji dovoljno osnova za uverenje da bi vraćeno lice moglo biti izloženo torturi ili osveti, definisan je u čl. 33 Konvencije o statusu izbeglica (1951).

¹⁹ Više o tome: Demir, S. J. (2003) Trafficking of women for sexual exploitation: A gender-based well-founded fear? An examination of refugee status determination for trafficked prostituted women from CEE/CIS countries to Western Europe. (<http://www.jha.ac/articles/a115.pdf>).

krivičnog postupka.

Dužnost država da obezbede zaštitu žrtavama trgovine ljudima koje učestvuju u krivičnom postupku predviđena je u više međunarodnih instrumenata.²⁰ Na univerzalnom nivou, države su Konvencijom UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala (2000) obavezane da pruže efikasnu zaštitu svedoka u krivičnom postupku od eventualne odmazde ili zastrašivanja, a, po potrebi, i zaštitu članova njihove porodice ili drugih bliskih lica (čl. 24 st. 1). Mere zaštite mogu obuhvatati: utvrđivanje procedure za fizičku zaštitu (uključujući i relokaciju), neotkrivanje ili ograničenja u otkrivanju informacija o identitetu i mestu gde se lica pod zaštitom nalaze, kao i donošenje pravila o dokaznom postupku koja dozvoljavaju da svedočenje bude obavljeno na način koji osigurava bezbednost svedoka - korišćenjem komunikacione tehnologije kao što su video-linkovi ili druga adekvatna sredstva (st. 2). Države su, uz to, dužne da preuzmu „odgovarajuće mere u okviru svojih mogućnosti” radi pružanja pomoći i zaštite žrtvama, naročito u slučajevima zastrašivanja ili pretnji odmazdom (čl. 25 st. 1. Konvencije). Antitrafiking protokol u čl. 6. detaljnije razrađuje te „odgovarajuće mere” koje su države obavezne da preduzimaju kako bi osigurale fizičku bezbednost žrtvama dok se nalaze na njihovoj teritoriji. Pored ostalog, državama se nalaže da zaštite privatnost i identitet žrtava, ali tek „u odgovarajućim slučajevima” i „u meri u kojoj je to moguće na osnovu domaćih zakonskih propisa”. Prilikom primene odredaba člana 6. države su obavezne da naročito uzimaju u obzir starost, pol i posebne potrebe žrtava. Imajući u vidu relativno nisku imperativnu snagu navedenih, kao i drugih obaveza predviđenih međunarodnim instrumentima, opseg, domet i trajanje zaštite žrtava i svedoka uglavnom varira od zemlje do zemlje, zaviseći kako od nacionalnog pravnog sistema, tako i od međunarodnih i nacionalnih inicijativa za implementaciju standarda i preporuka u toj oblasti.²¹

5) Zaštita dece žrtava

U međunarodnom pravu, deca, odnosno lica mlađa od 18 godina, uživaju posebnu zaštitu, a deca koja su žrtve trgovine ljudima uživaju istovremeno i prava žrtava kriminaliteta i prava priznata *Konvencijom UN o pravima deteta* iz 1989. godine. Sve aktivnosti i odluke koje se odnose na dete i njegov položaj moraju biti utemeljene na najboljem interesu deteta kao vodećem principu. Antitrafiking protokol propisuje opsežniju zaštitu dece, predviđajući da se vrbovanje, prevoženje, prebacivanje, skrivanje ili primanje deteta za svrhe eksploatacije smatra trgovinom ljudima, bez obzira na to da li je upotrebljena sila, pretnja ili drugo sredstvo izvršenja. U skladu sa povišenom ranjivošću dece, *Preporučeni principi i smernice o ljudskim pravima i trgovini ljudima* visokog

²⁰ Konvencija UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala (2000) sa Antitrafiking protokolom; Okvirna odluka Saveta EU o položaju žrtava u krivičnom postupku, 2001. (2001/220/JHA); Evropska konvencija o obeštećivanju žrtava krivičnih dela nasilja, 1983, ETS br. 116, itd.

²¹ Videti: Deklaracija o osnovnim principima pravde za žrtve krivičnih dela i zloupotrebe moći, 1985, GS Res. 40/34; Preporuke Ministarskog komiteta Saveta Evrope: R (85) 11 o položaju žrtava u okviru krivičnog zakona i postupka, R (2000) 11 u vezi sa borbom protiv trgovine ljudima u cilju seksualne eksploatacije, R (2001) 16 o zaštiti dece od seksualne eksploatacije, R (97) 13 o zastrašivanju svedoka i pravima odbrane itd.

komesara UN za ljudska prava nalažu, pored ostalog: da se deca žrtve tretiraju odvojeno od odraslih žrtava kako u zakonskom smislu, tako i s obzirom na procedure i programe; da se preduzimaju koraci ka lociranju članova porodice i obezbedi pomoć u ponovnom spajanju deteta sa porodicom onda kada je to u njegovom najboljem interesu; da se sačine odgovarajući programi za brigu o detetu u svakom slučaju u kome njegov povratak u porodicu nije moguć ili mu nije u najboljem interesu; da se obezbedi zaštita privatnosti i identiteta dece žrtava i osigura preduzimanje mera sprečavanja otkrivanja informacija koje mogu voditi njihovom identifikovanju.

Procena najboljeg interesa deteta trebalo bi da ima presudan uticaj na odluku o repatrijaciji. Ona treba da bude učinjena u sklopu poštovanja svih prava deteta garantovanih *Konvencijom o pravima deteta*, posebno vodeći računa o pravu na participaciju, na porodično ujedinjenje i ekonomskim i socijalnim pravima. Privremeni staratelj treba da prati dete žrtvu trgovine ljudima tokom čitavog procesa repatrijacije, kao i dotle dok roditelji ili postavljeni staratelji u zemlji porekla ne preuzmu dalje staranje nad detetom. *Evropska konvencija o borbi protiv trgovine ljudima* takođe predviđa da se dete neće vratiti u zemlju porekla ukoliko se procenom bezbednosnog rizika ne isključi njegova ugroženost, odnosno kada je to u najboljem interesu deteta (čl. 16).

Izazovi (re)integracije žrtava trgovine ljudima

Zahtevi za poštovanjem ljudskih prava žrtava doveli su i do otvaranja pitanja njihove (re)integracije koja bi trebalo da prekine začarani krug sistematskog kršenja ljudskih prava i žrtvama ponudi pravo na život bez nasilja istovremeno neutrališući same uzroke trgovine ljudskim bićima. Reintegracija žrtava se kao pojam ni u jednom međunarodnom instrumentu ne precizira iako je reč o nezaobilaznom terminu u radovima na temu trgovine ljudima ili strategijama i dobrim praksama koje se bave ovom problematikom. U vezi sa tim, postavlja se pitanje određenja samog pojma reintegracije. Najjednostavnije rečeno, ona predstavlja sistem mera pomoći i zaštite koje treba da omoguću žrtvama trgovine ponovno uključanje u „normalne” tokove društvenog života, izbegavanje sekundarne viktimizacije i reviktimizacije i obnovljeno poštovanje ljudskih prava žrtava.

Sam Antitrafiking protokol pruža relativno slabu zaštitu žrtava u smislu obaveze država na pružanje pravne i socijalne (reintegracijske) pomoći. Prema čl. 6 države su obavezne da u svom nacionalnom zakonodavstvu i administrativnom sistemu predvide mere obezbeđivanja žrtvama trgovine informacija o pomoći i pomoć u sudskim i administrativnim postupcima, ali samo u „odgovarajućim slučajevima”. Predviđeno je da države tek treba da „razmotre” implementaciju mera koje se odnose na fizički, psihološki i socijalni oporavak žrtava, a posebno na odgovarajuće stanovanje, informisanje o pravima koja im po zakonu pripadaju, zdravstvenu negu, zapošljavanje i edukaciju. Jasno je da je reč o veoma široko i fleksibilno postavljenoj obavezi, čime je državama ostavljeno na volju da ispune prazan prostor reintegracijske pomoći. Jedino

čvršće postavljena obaveza omogućavanja žrtvama da ostvare svoje pravo na naknadu štete gubi svoju čvrstinu u slučajevima brze repatrijacije žrtava, što se u praksi često dešava. Način na koji su obaveze države u pogledu reintegracije postavljene, vezivanje za „odgovarajuće slučajeve” i „razmatranje” pokazuje da Antitrafikng protokol više deklarativno poklanja pažnju pitanju reintegracije.

S druge strane, zagovornici „pristupa baziranog na ljudskim pravima” naglašavaju neophodnost (re)integracije žrtava kao ključnog faktora u suzbijanju trgovine ljudima i detaljno razrađuju ovu problematiku. Tako se u širokim okvirima pružanja pomoći i zaštite nakon spasavanja pravi razlika između rehabilitacije i reintegracije žrtava, pri čemu bi se rehabilitacijom smatrao period fizičkog i psihološkog oporavka žrtve neposredno po spasavanju, u kome ona u bezbednom prostoru, uz sve potrebne vidove pomoći, donosi odluke o svojoj budućnosti. Ovaj period je u zemlji destinacije formalno pokriven dozvolom boravka u određenom trajanju gde su bilo kakva uslovljavanja žrtve isključena. Oporavak žrtve u ovom smislu je nužan preduslov reintegracijskog procesa u zemlji porekla, dok bi se u slučaju produženja boravka u zemlji destinacije ili nekoj drugoj zemlji moglo govoriti o delu ili preduslovu integracijskog procesa. U vezi sa reintegracijom insistira se na pažljivom planiranju, prilagođavanju programa individualnim potrebama žrtava, ali i podršci i aktivnom učešću društvene zajednice u kojoj se žrtva nalazi. Sprovođenje ovakvih programa ili samo njihovo podržavanje postavljaju gotovo nerešiv zadatak pred države koje su siromašne, pritisnute teretom tranzicije ili drugim problemima, a koje su najčešće i države porekla žrtava. S druge strane, zemlje (destinacije) u kojima bi se mogli odvijati integracijski procesi ne pokazuju posebno angažovanje u zaštiti ljudskih prava migranata u tom smislu, te je sasvim jasno zašto su pominjane obavezujuće odredbe koje se odnose na reintegraciju neprecizne, dok je akcenat stavljen na kriminalizaciju i gonjenje učinilaca.

Ipak, Konvencija Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima daje nadu da će dosadašnji globalni naponi koje karakteriše više deklarativno zalaganje za pristup zasnovan na ljudskim pravima dobiti čvrst oslonac makar u evropskim okvirima. Ona razvija i obogaćuje postojeće međunarodne standarde, insistirajući i na balansu između efikasnog gonjenja učinilaca i zaštite ljudskih prava žrtava, potencirajući primenu principa nediskriminacije i rodne perspektive. Nova Konvencija umesto „razmatranja” nalaže obavezu usvajanja mera pomoći i zaštite žrtava, pri čemu navodi koje mere predstavljaju neophodni minimum²², a insistira i na bezbednosti i zaštiti žrtve u skladu sa njenim individualnim potrebama. Period oporavka (eng. reflection delay) traje najmanje 30 dana, a posle toga se žrtvi izdaje dozvola boravka ako je to neophodno zbog njene lične situacije i/ili zbog saradnje sa nadležnim organima u postupku protiv učinilaca. Lična situacija žrtve bi upravo mogla biti tumačena kao rizik po njenu bezbednost u zemlji porekla, što pretpostavlja intenzivnu međudržavnu saradnju na kojoj i sama Konvencija insistira (čl. 32). Država na čijoj teritoriji žrtve „zakonito borave”, prema odredbama Konvencije, obezbediće im pristup

²² Obezbeđenje adekvatnog i bezbednog smeštaja, hitna medicinska pomoć, informisanje i savetovanje u pogledu prava koja im pripadaju i usluga koje su im na raspolaganju, pravna pomoć i pristup obrazovanju za decu (čl. 12.1)

zaposlenju, profesionalnoj obuci i edukaciji, što predstavlja nagoveštaj da će u perspektivi reintegracija biti više prilagođena stvarnim potrebama njenih korisnika nego prioritetima onih koji su dužni da je obezbede.

Situacija u Srbiji: obaveze države, praksa zaštite žrtava trgovine ljudima i reintegracija žrtava

Ratifikacijom konvencija o zabrani ropstva i trgovine ljudima²³, kao i Protokolazaprevenciju, suzbijanjeikažnjavanjetrgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom²⁴ uz Konvenciju UN protiv transnacionalnog organizovanog kriminala naša država je preuzela obavezu da kriminalizuje trgovinu ljudima, goni učinioce, ali i da obezbedi pružanje određene zaštite i pomoći žrtvama. U isto vreme, nju obavezuju i ratifikacije međunarodnih instrumenata o ljudskim pravima²⁵, kao odredbe nacionalnog zakonodavstva.

Zabrana „svakog oblika trgovine ljudima” je predviđena u Ustavu Srbije²⁶ (u okviru dela „Ljudska i manjinska prava i slobode” - čl. 26 Ustava, pod naslovom „Zabrana ropstva, položaja sličnog ropstvu i prinudnog rada”), a izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije²⁷ aprila 2003. godine trgovina ljudima je eksplicitno inkriminisana uvođenjem člana 111b. Iako je ova inkriminacija u delu koji se odnosi na radnju i način izvršenja krivičnog dela usklađena sa definicijom trgovine ljudskim bićima iz Antitrafiking protokola, takva usklađenost nije potpuna u pogledu krivičnopravne zaštite dece, odnosno lica mlađih od 18 godina.²⁸ Ovu neusklađenost otklonio je novi Krivični zakonik Srbije²⁹, koji je stupio na snagu 1. januara 2006. godine, što je pozitivan korak u ostvarivanju zaštite maloletnih žrtava, ali i obaveza države da u potpunosti ispoštuje odredbe ratifikovanog međunarodnog dokumenta. Pored poboljšane „osnovne” inkriminacije, u Zakoniku je svoje mesto našla i nova inkriminacija koja se takođe obraća specifičnoj zaštiti maloletnih lica u sferi trgovine ljudima: trgovina decom radi usvojenja (čl. 389 KZS). Novost i boljitak predstavljaju i posebne odredbe o zaštiti maloletnih lica kao oštećenih u krivičnom postupku iz Zakona o maloletnim učinicima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti

²³ Konvencija o ropstvu iz 1926. godine (ratifikovana 1929. godine); Konvencija za suzbijanje i ukidanje trgovine licima i eksploatacije prostituisanja drugih iz 1950. godine (1951); Dopunska Konvencija o ukidanju ropstva, trgovine robljem i ustanova i praksi sličnih ropstvu iz 1956. godine (1958); Protokol kojim se menja Konvencija za suzbijanje trgovine ženama i decom i Konvencija o suzbijanju trgovine odraslim ženama (1950) i dr.

²⁴ SRJ je ovaj Protokol ratifikovala 2001. godine.

²⁵ Međunarodni paktovi o građanskim i političkim pravima, odnosno ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima iz 1966. godine (ratifikovani 1971); Fakultativni protokoli uz Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima iz 1966. i 1989. godine (2001); Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije prema ženama iz 1979. godine (1981); Konvencija o pravima deteta iz 1989. godine (1990) i Fakultativni protokol o prodaji dece, dečjoj prostituciji i dečjoj pornografiji iz 2000. godine (2002); Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda iz 1950. godine (2003) i dr.

²⁶ „Sl. glasnik SRS”, br. 83/06

²⁷ „Sl. glasnik SRS”, br. 26/77; 28/77; 43/77; 20/79; 24/84; 39/86; 51/87; 6/89; 42/89 i 21/90 i „Sl. glasnik RS”, br. 16/90; 26/91; 75/91; 9/92; 49/92; 51/92; 23/93; 67/93; 47/94; 17/95; 44/98; 10/02; 11/02, 80/02 i 39/03.

²⁸ Prema čl. 111b st. 3 KZS, način izvršenja (upotreba sile, pretnje dovođenja u zabludu ili održavanja u zabludi, zloupotreba ovlašćenja, poverenja, odnosa zavisnosti ili teških prilika drugog) ostaje element bića krivičnog dela učinjenog i prema maloletnicima starih 14 i više godina, što je u suprotnosti sa odredbom iz st. (d) čl. 3 Protokola.

²⁹ „Sl. glasnik RS”, br. 85/05.

maloletnih lica³⁰, koji je takođe u primeni od 1. januara 2006. I ovaj zakon ističe posebnost statusa maloletnih lica³¹ žrtava trgovine ljudima, nalažući naročitu obazrivost u krivičnom postupku u kome se oni pojavljuju kao oštećeni (čl. 150-157). U ovakvim postupcima javni tužilac, istražni sudija, predsednik veća, pa i službenici policije moraju biti lica koja su stekla posebna znanja iz oblasti prava deteta i krivičnopravne zaštite maloletnika. Naročito se ističe oprez u odnosu prema maloletnim licima prilikom saslušanja, pri čemu se broj saslušanja ograničava na najviše dva, dok je premašenje tog broja moguće samo izuzetno, uz vođenje računa o zaštiti ličnosti i razvoja maloletnog lica. Izbegavanje ili bar umanjene sekundarne viktimizacije oštećenog omogućava i saslušanje upotrebom tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka, saslušanje bez prisustva stranaka i drugih učesnika postupka, dok se pitanja postavljaju posredstvom sudije, psihologa, pedagoga ili drugog stručnog lica. Moguće je saslušanje u stanu oštećenog ili drugom, „neslužbenom” prostoru, a ako se lice nalazi u posebno teškom duševnom stanju, zabranjeno je suočenje sa okrivljenim. Imperativne su odredbe o punomoćniku oštećenog-maloletnog lica koji se angažuje već prilikom prvog saslušanja okrivljenog, a poseduje potrebna znanja iz oblasti prava dece (čl. 150-155).

Još neke zakonske promene mogu se, u opštem smislu, razumeti kao korak napred u zaštiti prava žrtava trgovine ljudima. Tako, prema Zakoniku o krivičnom postupku,³² dužnost je suda da zaštiti oštećene i svedoke od uvrede, pretnje i svakog drugog napada, dok će učesnika postupka ili drugo lice koje pred sudom vređa svedoka ili oštećenog, pretili mu ili ugrožava njegovu bezbednost opomenuti ili novčano kazniti, a u slučaju nasilja ili ozbiljne pretnje obavestiće javnog tužioca radi preduzimanja krivičnog gonjenja. Zakonik predviđa i mogućnost policijske zaštite svedoka i oštećenog: preduzimanje posebnih mera zaštite svedoka i oštećenog od organa unutrašnjih poslova može zahtevati predsednik suda ili javni tužilac na predlog istražnog sudije ili predsednika veća (čl. 109). Zatim, on sadrži i nekoliko odredaba kojima se štiti privatnost oštećenih tokom istrage i glavnog pretresa³³, kao i odredbe kojima se nalaže posebna obazrivost prilikom saslušanja maloletnog lica, naročito ako je ono oštećeno krivičnim delom (čl. 102 st. 4), što je razrađeno novim Zakonom o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnika. Od značaja je i mogućnost, doduše izuzetna, da veće odluči o privremenom udaljenju optuženog ukoliko svedok odbija da iskaz u njegovom prisustvu ili ako okolnosti ukazuju da u njegovom prisustvu neće govoriti istinu (čl. 324).

Zakonik, pored navedenog, sadrži i nekoliko posebnih odredaba primenljivih u postupcima za krivična dela organizovanog kriminala (iz glave XXIXa ZKP), a koje, neposredno ili posredno, mogu biti značajne za zaštitu žrtava

³⁰ „Sl. glasnik RS”, br. 85/05.

³¹ Krivičnopravna terminologija pravi razliku između dece (starosti do 14 godina) i maloletnika (starosti od 14 do 18 godina), a obe kategorije su objedinjene terminom maloletna lica.

³² „Sl. list SRJ”, br. 70/2001, 68/2002, „Sl. glasnik RS”, br. 58/04, 85/05, 111/05, 115/05, 49/07.

³³ Tako, ako to zahtevaju razlozi zaštite ličnog ili porodičnog života oštećenog, službeno lice koje preduzima istražnu radnju dužno je da naredi licima koja saslušava ili koja prisustvuju istražnim radnjama ili razgledaju spise istrage, da čuvaju kao tajnu određene činjenice ili podatke koje su tom prilikom saznala i ukaže im da odavanje tajne predstavlja krivično delo (čl. 261 ZKP), dok sud iz istih razloga može isključiti javnost sa čitavog ili dela glavnog pretresa (čl. 292 ZKP).

trgovine ljudima kao oštećenih/svedoka. Tako, moglo bi se očekivati da novina iz decembra 2002. godine, koja se odnosi na uvođenje instituta svedoka saradnika (čl. 504d) i određenih istražnih tehnika i mera prema licima za koje postoje osnovi sumnje da pripremaju krivično delo (iz čl. 232 st. 1 i čl. 504 lj st. 1), u praksi ishodi prebacivanjem težišta „izvora dokaza” sa žrtava trgovine ljudima na pripadnike organizovanih kriminalnih grupa i druge izvore, umanjujuć i rizik sekundarne viktimizacije žrtava. Mogućnost da se iskazi i obaveštenja koje je javni tužilac prikupio u prekrivičnom postupku mogu koristiti kao dokaz u krivičnom postupku za krivična dela organizovanog kriminala (čl. 504j) može se posmatrati i kao rešenje koje doprinosi redukovanju rizika sekundarne viktimizacije žrtava tokom svedočenja na glavnom pretresu. Najzad, predviđena je i mogućnost obezbeđivanja posebne zaštite određenom svedoku i članovima uže porodice koju određuje javni tužilac (čl. 504p).³⁴ Zakonom o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala³⁵ predviđena je mogućnost saslušanja svedoka ili oštećenih putem video-konferencijske veze mada samo ukoliko nije moguće obezbediti njihovo prisustvo na glavnom pretresu (čl. 15lj st. 1 ZONDOSOK), kao i mogućnost da sud, na obrazložen predlog zainteresovanih lica, odluči o zaštiti ličnih podataka svedoka ili oštećenog (čl. 15m). Navedena rešenja čine koncept zaštite žrtava trgovine kao učesnika u krivičnom postupku fragmentarnim (uz nesporna poboljšanja kad je reč o maloletnim žrtvama), te je u smislu kreiranja sveobuhvatnog koncepta zaštite od izuzetnog značaja Zakon o zaštiti učesnika u *krivičnom postupku*³⁶ koji je stupio na snagu 1. januara 2006. godine. Zakon ne pominje eksplicitno žrtve trgovine ljudima, ali se, nesumnjivo, njima kao učesnicima u krivičnom postupku obraća, vezujući zaštitu koju nudi za krivična dela protiv čovečnosti i drugih dobara zaštićenih međunarodnim pravom (gde spada krivično delo trgovine ljudima) i za krivična dela organizovanog kriminala (što se, takođe, često dešava kod trgovine ljudima). Zaštita kojom su obuhvaćena pored žrtve i njoj bliska lica, može se ostvariti i pre pokretanja krivičnog postupka, ali i po njegovom pravosnažnom okončanju, što je, sa stanovišta zaštite žrtava trgovine (i članova njene porodice ili drugih bliskih lica), veliki napredak. Mere zaštite se odnose na fizičku zaštitu lica i imovine, promenu prebivališta, prikrivanje identiteta i podataka o vlasništvu i promenu identiteta. Ipak, može se zaključiti da je zaštita koju zakon nudi žrtvama – učesnicima u krivičnom postupku i šira, jer specijalizovana jedinica MUP-a (*Jedinica za zaštitu*), koja mere sprovodi, prema slovu zakona, obezbeđuje zaštićenom licu i potrebnu ekonomsku, psihološku, socijalnu i pravnu pomoć, što se može smatrati specifičnim oblicima zaštite kojima se upotpunjuju mere „klasične” zaštite bezbednosti lica u pitanju. Zaštiti žrtava doprinosi i ustanovljena obaveza svih državnih organa, organizacija i službi da pruže pomoć Jedinici za zaštitu i postupaju po njenom zahtevu u obavljanju radnji iz svoje nadležnosti. Odluku o uključanju, produženju i prestanku Programa zaštite donosi Komisija za sprovođenje programa kojoj predsedava sudija Vrhovnog suda, što treba da bude garant zaštite osnovnih

³⁴ U dosadašnjoj praksi ova mera je bila primenjena u zaštiti jedne oštećene, jedne svedokinje i članova njihovih porodica.

³⁵ „Službeni glasnik RS”, br. 42/02, 27/03, 39/03, 67/03, 29/04, 45/05 i 61/05.

³⁶ „Sl. glasnik RS”, br. 85/05.

prava i sloboda žrtava uključenih u program, a samo uključenje u Program inicira nadležni javni tužilac, istražni sudija ili predsednik veća po službenoj dužnosti ili na predlog žrtve.

Zaštitu žrtava svedoka zaokružuje novi Zakonik o krivičnom postupku³⁷ koji je usvojen 25. maja 2006. i to sa ciljem „kreiranja jednog maksimalno povoljnog zakonskog ambijenta koji bi s jedne strane omogućio efikasno suzbijanje kriminaliteta, dok bi s druge strane, dosledno zaštitio prava učesnika krivičnog postupka“³⁸. Iako će se Zakonik primenjivati tek od 2009. godine, neke odredbe, a među njima upravo one koje doprinose zaštiti oštećenog ili svedoka, biće u primeni od njegovog stupanja na snagu. U obrazloženju predlagača kao cilj ovih odredaba navodi se izbegavanje sekundarne viktimizacije oštećenog ili svedoka³⁹. Traumatizacija svedoka se izbegava ustanovljenom zabranom postavljanja pitanja koja se odnose na njegove isključivo lične ili porodične okolnosti (polni život ili seksualne sklonosti, političko ili ideološko opredeljenje, rasno, nacionalno ili etničko poreklo, moralne kriterijume), osim ako su odgovori na ovakva pitanja očigledno povezani sa potrebom razjašnjenja bitnih obeležja krivičnog dela koje je predmet postupka (čl. 107). U primeni će biti i pravila saslušanja „posebno osetljivih“ oštećenih i svedoka (lica za koje organ koji vodi postupak utvrdi da su, s obzirom na svoj uzrast, životno iskustvo, način života, pol, zdravstveno stanje, prirodu ili posledice krivičnog dela, odnosno druge okolnosti slučaja, posebno osetljivi i da bi saslušanje u prostorijama organa koji vodi postupak moglo imati štetne posledice po njihovo psihičko ili fizičko stanje, čl. 110). Odredbe su praktično istovetne sa onima iz domena krivičnopravne zaštite maloletnih oštećenih (saslušanje u neslužbenim prostorijama, postavljanje punomoćnika, saslušanje uz pomoć stručnog lica, posredno postavljanje pitanja, mogućnost korišćenja posebnih tehničkih sredstava prilikom saslušanja i izbegavanje kontakta sa drugim učesnicima postupka, isključenje javnosti, zabrana suočenja sa okrivljenim). Tu su i odredbe čl. 117 koje se odnose na saslušanje „zaštićenog svedoka“. Zaštićeni svedok je nova procesna kategorija i za sticanje ovog statusa su svakako pogodni žrtve trgovine ljudima, s obzirom na to da se formalni uslov odnosi na težinu zaprećene kazne za krivično delo (mora biti u pitanju propisana kazna od deset godina ili teža kazna), a materijalni uslov se vezuje za postojanje opasnosti po svedoka ili njemu bliska lica, i to opasnosti po život, telesni integritet, zdravlje, slobodu ili imovinu većeg obima koju bi (očigledno) uslovilo saslušanje svedoka. U takvom slučaju sud donosi posebno rešenje kojim se određuje način saslušanja kojim se neće otkriti identitet zaštićenog svedoka u postupku.⁴⁰ Posebne mere zaštite ovakvih svedoka prilikom saslušanja mogu biti: isključenje javnosti sa pretresa, izmena, brisanje ili zabrana objavljivanja podataka o identitetu svedoka, saslušanje pod pseudonimom, prikriivanje izgleda svedoka, svedočenje iz posebne prostorije uz promenu glasa svedoka,

³⁷ „Službeni glasnik RS“, br. 46/06.

³⁸ Vlada Republike Srbije, Predlog zakonika o krivičnom postupku, 05 Broj: 011-1879/2006, s. 199.

³⁹ Vlada Republike Srbije, op. cit., s. 205.

⁴⁰ Rešenje se izuzetno može doneti i u postupku za delo za koje se može izreći kazna od četiri godine, što bi bio slučaj sa krivičnim delom trgovine decom radi usvojenja koje prati kazna od jedne do pet godina za osnovni oblik.

saslušanje svedoka koji se nalazi u drugom, „vansudskom” prostoru, drugom mestu u zemlji ili u inostranstvu, upotrebom tehničkih sredstava za prenos slike i zvuka, uz mogućnost primene uređaja kojima se prikriva identitet svedoka. Rešenje o određivanju statusa zaštićenog svedoka donosi se na obrazložen zahtev lica – potencijalnog svedoka ili po službenoj dužnosti.

Budući da su žrtve trgovine ljudima posebno izložene mogućnosti da, ukoliko nisu pravilno identifikovane kao žrtve, budu kažnjene novčanom ili kaznom zatvora za prekršaje iz Zakona o javnom redu i miru,⁴¹ Zakona o kretanju i boravku stranaca⁴² i dr., one su isto tako izložene i riziku fakultativnog ili obligatornog izricanja zaštitne mere udaljenja stranaca sa teritorije Srbije. U Zakonu o kretanju i boravku stranaca, za stranog državljanina koji je žrtva trgovine ljudima nije predviđeno izuzeće u pogledu obaveznog izricanja zaštitne mere udaljenja ukoliko je na nedozvoljen način došao u zemlju a nije mu priznat status izbeglice, odnosno nije mu priznato pravo azila ili je o sebi dao netačne podatke ili se poslužio lažnom ispravom, dok odobrenje privremenog boravka u takvim slučajevima prema Zakonu nije moguće. No, Instrukcija o uslovima za odobrenje privremenog boravka stranim državljanima žrtvama trgovine ljudima, doneta od strane ministra unutrašnjih poslova Republike Srbije jula 2004. godine, predviđa odobravanje privremenog boravka iz humanitarnih razloga stranim državljanima za koje je procenjeno da im treba pružiti zaštitu i tretman kao žrtvama trgovine ljudima i to u trajanju od inicijalna tri meseca (period oporavka i razmišljanja), a zatim i u trajanju od šest, odnosno dvanaest meseci, pod određenim uslovima. Instrukcija, pored ostalog, sadrži i „klauzulu nekažnjavanja” žrtava trgovine ljudima.⁴³ Stranim državljanima žrtvama trgovine ljudima obraća se i Zakon o zdravstvenoj zaštiti izjednačavajući ih sa građanima Srbije u pogledu ostvarenja prava na zdravstvene usluge koje su obuhvaćene obaveznim zdravstvenim osiguranjem (čl. 241).

Na osnovnu pozitivne identifikacije od strane Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, žrtva trgovine ljudima koja je strani državljanin/ka stiče uslove za dobijanje tromesečnog privremenog boravka „za oporavak i razmišljanje”. Pored toga, sva lica koja Mobilni tim prepoznata kao potencijalne žrtve se, ukoliko žele, smeštaju u sklonište i upućuju na usluge pomoći i podrške, koje su i dalje prvenstveno pod okriljem nevladinih organizacija.

Kada Srbija ratifikuje *Evropsku konvenciju o borbi protiv trgovine ljudima*, može se očekivati i unapređenje svih mera pomoći i zaštite žrtava, a takođe i njihove reintegracije. Na primer, kada se žrtvama stranim državljanima budu izdavale dozvole boravka, to bi u budućnosti trebalo da podrazumeva njihov pristup tržištu rada, profesionalnom osposobljavanju i edukaciji što je siguran napredak u ostvarivanju ciljeva integracije. Ovo bi značilo da će žrtve po prvi put imati mogućnost da slobodno odlučuju o pitanjima koja su od značaja za njihovo socijalno uključivanje i samostalno funkcionisanje. Napokon, očekuje

⁴¹ „Službeni glasnik RS” br. 51/92, 53/93, 67/93, 48/94 i 101/05.

⁴² „Službeni list SFRJ” br. 56/80, 53/85, 30/89, 26/90, 53/91, „Službeni list SRJ” br. 24/94, 28/96, 68/2002, „Službeni list SCG” br. 12/2005. i „Službeni glasnik RS” br. 101/05.

⁴³ Prema Instrukciji, „ukoliko je žrtva trgovine ljudima ušla u zemlju na nedozvoljen način ili boravi na nezakonit način, nadležni organ je dužan da pre pokretanja postupka utvrdi činjenice i okolnosti koje isključuju ili umanjuju krivičnu ili prekršajnu odgovornost žrtava trgovine ljudima (utvrđivanje elemenata sile, pretnje i prinude, odnosno krajnje nužde ili nužne odbrane)”.

se i unapređenje zaštite dece žrtava trgovine ljudima koja, u sadašnjem trenutku u Srbiji, još uvek ne uživaju adekvatnu krivičnoppravnu zaštitu, niti se na njih primenjuju savremeni standardi u ovoj oblasti kojima se predviđaju posebne mere i procedure zaštite i pomoći u odnosu na ostale žrtve trgovine ljudima.

Kršenje ljudskih prava u programima pomoći i zaštite žrtava

U radu sa žrtvama trgovine ljudima nikada ne treba zaboraviti da žrtve trgovine ljudima najčešće nisu žrtve samo jednog krivičnog dela – trgovine ljudima, već da su žrtve kontinuiranog kršenja ljudskih prava, a sam proces reintegracije žrtava upravo treba da bude proces u kome će se sanirati posledice ranijeg kršenja ljudskih prava žrtava i obezbediti njihovo puno poštovanje. Žrtva trgovine ljudima uživa sva prava kao žrtva kriminaliteta, ali i kao ljudsko biće. Ranije sistematsko kršenje ljudskih prava žrtava, sve do izbjavljenja iz situacije trgovine, nalaže da sa žrtvama trgovine ljudima rade dobri poznavaoi i poštovaoci ljudskih prava. Program reintegracije mora biti koncipiran tako da ni u kom slučaju ne odstupa od principa doslednog poštovanja ljudskih prava, a oni koji program sprovode trebalo bi da se postaraju da ovaj princip strogo poštuju kako oni sami, tako i druge osobe koje dolaze u kontakt sa žrtvama, a prvenstveno službena lica.

Već je bilo reči o tome kako se bezobzirno krše prava žrtava trgovine neuvažavanjem njihovog položaja, te njihovim tretiranjem kao učinilaca krivičnog dela ili prekršaja, koji se kažnjavaju ili deportuju po kratkom postupku ili kako se žrtve ucenjuju obećanjem da će im pomoć biti pružena ukoliko saraduju sa državnim organima na gonjenju učinilaca. Ali, i kada se žrtvama prizna status žrtve i izrazi spremnost da im se svesrdno pomogne, dolazi do kršenja njihovih ljudskih prava i to pod maskom nekih drugih, nazovivših interesa. Tako, potpuno je neopravdana (i nezakonita) praksa ograničavanja slobode kretanja žrtvama trgovine koje se nalaze u skloništu pod izgovorom da bi njihov izlazak, bez nadzora, mogao biti ugrožavajući za njihovu ili bezbednost drugih žrtava u skloništu. *Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda* Saveta Evrope, čije je konsultovanje nezaobilazno u radu sa žrtvama trgovine ljudima, u čl. 5 garantuje svakome pravo na slobodu i bezbednost ličnosti, navodeći i slučajeve u kojima lišenje slobode može biti opravdano/zakonito, pri čemu se ni na koji način lišenje slobode u skloništim tzv. „zatvorenog tipa” ne može podvesti pod neki od izuzetaka. Jasno je da žrtvama prilikom ulaska u sklonište može biti predočeno da je zbog razloga bezbednosti poželjno da ograniči slobodu kretanja na sklonište, ali odluka mora biti njena (pri čemu bi ti razlozi trebalo da budu realni; da se osnivaju na procenama policije i da se tiču bezbednosnih rizika i potreba same žrtve, a ne potreba policije, u smislu obezbeđenja dostupnosti žrtve u svakom trenutku). U suprotnom, aktivisti skloništa rizikuju optuženje za krivično delo protivpravnog lišenja slobode. Slično je i sa kontrolom prepiske žrtve trgovine ljudima, što se takođe pravda razlozima bezbednosti ili potrebom pružanja korisnih informacija policiji, a protivno je čl. 8 *Konvencije o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda*.

Ovakve i slične prakse pretvaraju koncept zaštite i pomoći u koncept kontrole i obezvređivanja ljudskih prava koji je svojstven situaciji trgovine ljudima iz koje je žrtva upravo spasena. One ne mogu biti osnov za reintegracijske procese (pa ni rehabilitacijske), već predstavljaju prostu zamenu jednog sistema kontrole i prinude (od strane trgovca ljudima) drugim – u kome kontrola pripada upravo onima koji bi trebalo da pruže pomoć i ispoštuju ljudska prava žrtava.

Završno razmatranje sa predlozima za poboljšanje zaštite žrtava

Neadekvatan odgovor države na trgovinu ljudima, u smislu tretiranja žrtava trgovine kao iregularnih migranata koji se kažnjavaju i po kratkom postupku vraćaju u zemlje porekla i iste uslove koji su doprineli njihovoj viktimizaciji, ne samo da odriče mogućnost žrtvama da ostvare prava koja im kao žrtvama krivičnog dela pripadaju već ih često ostavlja na milost i nemilost trafikerima, ugrožavajući im tako pravo na život i izlažući ih osveti, nasilju i retrafikovanju. Naime, s jedne strane, restriktivne imigracione politike predstavljaju stimulišući i faktor za tržište trgovine ljudima, a s druge, ne daju doprinos suštinskom rešenju problema, već ga, naprotiv, komplikuju neprimerenim tretiranjem žrtava, izmeštajući ih iz jednog sistema kontrole i prinude (od strane trafikera) u drugi (od strane države). Efikasna borba protiv trgovine ljudima zahteva efikasnost države u pružanju pomoći i zaštite žrtvama, uključujući tu i (re)integracijske napore kako bi države na najbolji mogući način ispunile svoje obaveze u smislu zaštite ljudskih prava, istovremeno otvarajući istinsku perspektivu ljudima koji traže izlaz iz začaranog kruga nasilja. Praksa je pokazala da države koje pružaju bolju zaštitu žrtvama ostvaruju bolje rezultate u suzbijanju trgovine ljudima, odnosno gonjenju učinilaca.

Na nacionalnom nivou, nedavne promene, u smislu omogućavanja trafikovanim osobama dozvole privremenog boravka tokom tromesečnog perioda oporavka i razmišljanja, kao i u dužem trajanju, reflektuju napredak u pristupu državnih organa u pogledu balansiranja zahteva kontrole kriminaliteta i migracija, na jednoj, i zaštite prava žrtava, na drugoj strani. Napredak na planu zaštite žrtava je ostvaren i novim Zakonom o maloletnim učinocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnika, Zakonom o zaštiti učesnika u krivičnom postupku i Zakonikom o krivičnom postupku, ali se u svim slučajevima zaštita vezuje za sam krivični postupak, odnosno učešće u njemu, sa akcentom na zaštitu bezbednosti žrtve. O normativnom uređenju reintegracijskih zaštitnih mera nema ni reči ili su one prilično štute (npr. obezbeđenje ekonomske, psihološke, socijalne i pravne pomoći od strane Jedinice za zaštitu pominje se samo na jednom mestu, bez dalje razrade). U cilju unapređenja suštinske, reintegracijske pomoći i zaštite koja je najbolji put ka sprečavanju reviktimizacije i neutralisanja traumatizujućih iskustava žrtava trgovine, valjalo bi razmotriti sledeće predloge:

- Implementacija usvojenih pozitivnih rešenja koja se odnose na zaštitu žrtava trgovine ljudima i njeno evaluiranje.
- Preuzimanje odgovornosti države za finansiranje postojećih i otvaranje novih skloništa i reintegracijskih programa.
- Obezbeđivanje i normativno utemeljenje materijalne, kao i hitne medicinske, psihološke i pravne pomoći u periodu koji bi se mogao po trajanju izjednačiti sa periodima i osnovima koje predviđaju dozvole boravka sa humanitarnim osnovom koje se daju stranim državljanima žrtvama trgovine ljudima.
- Omogućavanje pristupa tržištu rada, stručnom usavršavanju i obrazovanju, s obzirom na to da ograničene mogućnosti za usavršavanje i zapošljavanje generalno slabe perspektive za socijalno uključivanje žrtava.
- Bolje informisanje žrtava koje se spremaju za povratak o postojećim uslugama i programima reintegracije u zemlji porekla, što podrazumeva i bolju saradnju sa tim zemljama na polju suzbijanja trgovine ljudima i zaštite žrtava uopšte.
- Ustanovljavanje protokola o postupanju policije, socijalnih, medicinskih i drugih službi i organizacija koje se susreću sa žrtvama trgovine ljudima ili potencijalnim žrtvama kako bi se obezbedila ujednačena praksa otkrivanja, prijavljivanja i prihvata žrtava trgovine.
- Utemeljenje i razvijanje standardizovanih procedura procene bezbednosnih rizika za žrtve koje se vraćaju u zemlju porekla. U vezi sa tim, neophodno je aktivnije angažovanje policije u povezivanju i saradnji sa nadležnim organima drugih zemalja na proceni rizika po bezbednost žrtava koje imaju pravo da borave na teritoriji naše zemlje po humanitarnom osnovu kada im je bezbednost u zemlji porekla ugrožena.
- Sistemsko rešavanje pitanja statusa domaćih žrtava trgovine koje nemaju lična dokumenta i nisu u situaciji da ih pribave zbog nemanja prijave prebivališta, a zbog čega su im dodatno otežani, praktično onemogućeni, reintegracijski procesi.
- Razvijanje procedura i prakse postavljanja staratelja deci žrtvama, procena najboljeg interesa deteta kao vodećeg principa u svakoj aktivnosti vezanoj za repatrijaciju i različite mere zaštite i pomoći deci. Uključenost centara za socijalni rad u zaštiti, pomoći i reintegraciji dece žrtava nedovoljna je; iskustvo nevladinih organizacija koje obezbeđuju usluge deci žrtvama trgovine ljudima govori o niskom stepenu ostvarene saradnje sa lokalnim ustanovama socijalne zaštite.
- Formiranje „kompenzacijskog fonda“ za obeštećenje žrtava.
- Pomoć koja se pruža žrtvama, u bilo kom obliku, ne sme se uslovljavati saradnjom sa državnim organima i učešćem u krivičnom postupku.
- Kreiranje i podržavanje edukativnih programa za državne službenike, naročito policiju, pravosuđe i centre za socijalni rad i kontinuirana borba protiv predrasuda, neobaveštenosti i edukovanosti kako opšte, tako i stručne javnosti.

Psihološki aspekti zaštite žrtava trgovine ljudima u programima socijalne inkluzije

Osmišljavanje uspešnog programa psihosocijalne reintegracije ne bi bilo moguće bez razumevanja psiholoških uticaja koje je žrtva trpela dok je bila u vlasti trgovca, psiholoških posledica trgovine ljudima, kao i psiholoških potreba žrtava u periodu njihovog ponovnog uključivanja u zajednicu. Stoga će naredno poglavlje biti posvećeno tim temama.

Psihološki uticaji trgovine ljudima na žrtve u periodu trajanja trgovine

Osnovni cilj trgovaca, koji im i omogućava dugotrajnu eksploataciju, jeste da od žrtve naprave poslušnu osobu. Poslušnost se najefikasnije zadobija izazivanjem straha i doživljaja bespomoćnosti osobe. Te efekte trgovci postižu na više načina, delovanjem mnogih isprepletenih psiholoških mehanizama.

Od samog ulaska u lanac trgovine ljudima žrtve su izložene kontinuiranom fizičkom i psihičkom nasilju. Ponekad je žrtva izložena i seksualnom nasilju, koje sadrži elemente i fizičkog i psihičkog zlostavljanja.

Povod **fizičkom nasilju** može biti „loše“ obavljen zadatak, no, može se dešavati i bez vidnog povoda, samo s ciljem zastrašivanja i gušenja potencijalnog otpora žrtve.

Zastrašivanje je jedan od jasno uočljivih vidova **psihičkog nasilja**: žrtvi se preti da će i ona sama i njena/njegova porodica biti ugroženi ukoliko pokuša da otkrije svoj status ili pobegne. Kada je žrtva primorana da obavlja poslove koji su moralno stigmatizovani (kao što su prostitucija ili kriminal), dovoljna je pretnja da će porodicama i sredini biti otkriveno čime se on/ona zapravo bavi.

Odvojenost od poznate sredine i poznatih ljudi, što u slučaju odlaska u stranu zemlju obuhvata i jezičku barijeru, dodatno pojačavaju strah i doživljaj bespomoćnosti.

Manje uočljiv, prepoznatljiv, oblik psihičkog nasilja, kojem je stoga teže i suprotstaviti se, jeste nametanje predstave žrtvi o njoj samoj kao osobi koja nije sposobna da obavlja nijedan drugi posao, koja je odbačena od strane svih, nevoljena, bezvredna. S vremenom, žrtva prihvata sliku o sebi koju joj trgovac nameće te tako nametnuta predstava postaje sastavni deo njenog/njegovog identiteta. Pojava da žrtva koja je neko vreme izložena sistematskom nasilju s vremenom počne da doživljava sebe na isti način na koji je doživljava nasilnik, u literaturi je poznata kao **internalizovano ugnjetavanje**.

U situacijama trgovine ljudima, na pomenuti mehanizam često se nadovezuje i sledeći psihološki manevar: trgovac se predstavlja žrtvi kao osoba kojoj je jedino stalo do nje, koja o njoj brine, pomaže joj, štiti je, i sve

što čini, čini za njeno dobro. Na taj način, žrtva ne samo da opravdava nasilje koje se nad njom vrši („Jeste da me je istukao, ali zaista ga nisam ošišala kako je tražio.“) i ne samo da je obeshrabreno svako suprotstavljanje već se svaka negativna pomisao o trgovcu, svaka ljutnja, kao bumerang vraćaju žrtvi, pretvarajući se u osećanje krivice, koje još dublje podriva sigurnost u sebe, samopoštovanje i samoprihvatanje. S vremenom, za sve loše što joj se desilo i što joj se dešava, žrtva krivi samu sebe – da nije bila naivna, ne bi joj se sve ovo desilo; da je zaradila sumu koju trgovac zahteva, ne bi sada bila pretučena, itd. Ova pojava predstavlja mehanizam **okrivi okrivljenog**: uzroci nasilja i odgovornost za nasilje koje žrtva trpi smeštaju se u samu žrtvu. Na taj način, pravi nasilnici i pravi uzroci nasilja ostaju neprepoznati (u ovom slučaju trgovac, cela kriminalna organizacija za trgovinu ljudima, kao i razni društveni faktori koji doprinose njihovom opstanku).

Združeno delovanje svih pomenutih mehanizama utiče na to da osoba **prihvati ulogu žrtve**, čije je glavno obeležje doživljaj lične bespomoćnosti, praćeno ne uvek vidnim, ali ipak prisutnim obezvređivanjem sebe. Ipak, prihvatanje uloge žrtve nema samo negativne posledice po osobu. U početku, ono može biti i strategija preživljavanja, način hvatanja u koštac sa stresom pozicije u kojoj se žrtva našla, odnosno povlačenje kao rezultat procene da okolnosti u kojima se žrtva našla trenutno prevazilaze njene moći. Kada postane trajniji deo identiteta (što se, nažalost, dešava kod većine žrtava), onda vodi dugoročnoj pasivizaciji i samoobezvređivanju.

Pasivizaciji doprinosi i prinuda na korišćenje alkohola i narkotika, što je, takođe, jedan vid nasilja nad žrtvama. Time što otupljuju doživljaj realnosti, oni kratkoročno pomažu žrtvi da preživi neprijatne okolnosti, ali i umanjuju mogućnost potencijalnog otpora.

Za adekvatno razumevanje žrtava trgovine i uspostavljanje adekvatnog odnosa prema njima tokom programa reintegracije, bitno je imati na umu još jednu karakterističnu, a važnu, psihološku pojavu – **moć žrtve**. Naime, adaptirajući se na nove životne okolnosti, žrtve s vremenom razviju neko svoje novo uporište. Kada su u pitanju žene žrtve seksualne eksploatacije, obično je to doživljaj moći kontrole muškaraca – mogu uticati na to da od muškaraca koje sreću dobiju poklone koje žele, izvesnu zaštitu, tj. mogu manipulirati njima. U situaciji nesigurnosti i doživljaja bespomoćnosti, ova prva moć koju žrtva doživi za nju postaje izuzetno značajna. To je prvo čvrsto tlo na koje može da se osloni. Stoga, od te moći, odnosno specifičnih obrazaca ponašanja koji iz nje proističu, osoba ne odustaje lako ni nakon izlaska iz situacije trgovine.

Psihološki status (psihološke karakteristike) žrtava po izlasku iz situacije trgovine

Psihičko stanje žrtava varira u zavisnosti od prethodnog životnog iskustva, uzrasta, iskustava koja su imale tokom situacije trgovine, od toga koliko dugo su bile u lancu trgovine itd., no, neka se obeležja javljaju kod većine žrtava:

Strah je jedna od čestih karakteristika, a usmeren je kako na trgovca i ljude iz njegove organizacije (koji bi mogli izvršiti odmazdu da sebe zaštite od krivičnog gonjenja, kao i za primer ostalim žrtvama), tako i na porodicu i bliske osobe iz svog okruženja – strah da će biti etiketirani i odbačeni. Strah i napetost mogu dovesti do nesanic, teškoća u koncentraciji, osećaja uznemirenosti bez vidnog povoda, kao i do somatizacija tipa vlažnih dlanova, tahikardija i sl.

Prema ljudima generalno izražena je nepoverljivost, koja može izazvati teškoće u uspostavljanju bližih kontakata i komunikacije o iskustvima tokom perioda trgovine.

Uz šture izveštaje o preživljenom u periodu trgovine, žrtve često i negiraju prisustvo stresnih događaja: negiraju da su bile izložene bilo kom obliku nasilja i negiraju traumatsko dejstvo događaja iz tog perioda (ništa se strašno nije desilo; gazda je bio fin prema nama; spavala sam sa muškarcima, ali nije mi to bilo nešto strašno). Sem straha od odmazde koju bi mogla doživeti ukoliko oda podatke, ovo nerado pričanje o događajima iz perioda trgovine i negiranje stresnosti tih događaja štiti žrtvu i od suočavanja sa sobom, za koje još uvek nije spremna. Iskustvo koje je žrtva stekla značajno menja njenu sliku o sebi, a suočavanje sa tim promenama doživljava identiteta uglavnom je vrlo bolno. Stoga, često žrtve tek nakon nekog vremena boravka u skloništu (kada steknu poverenje u dobronamernost i prihvatanje osoba sa kojima su u kontaktu, kako ostalih žrtava tako i profesionalnog osoblja) počnu više da pričaju o preživljenom iz tog perioda i da pokazuju simptome izloženosti stresu, te, paradoksalno, deluju u većoj meri traumatizovano nego u periodu dolaska u sklonište.

Neki od oblika ispoljavanja traumatizovanosti su i nagle i česte promene raspoloženja, plačljivost, nizak nivo frustracione tolerancije, emotivni raptusi, povlačenje u sebe, bezvoljnost, beznadežnost, samooptuživanje, noćne more, netrpeljivost prema bilo kom vidu fizičkog dodira, suicidalnost i razni oblici samodestruktivnog ponašanja.

Slika o sebi u znatnoj meri ima negativna obeležja. I ovaj aspekt može da bude uočljiviji nakon nekog vremena boravka žrtve u skloništu, nego u prvim kontaktima. Otvorenost za bavljenje sopstvenim psihološkim sadržajima, kao i za povezivanje sa drugima, zahtevaju opuštanje i poverenje kojih na početku nema.

Ponekad je prisutna zavisnost od narkotika ili alkohola. U tim slučajevima, neophodno je uključiti osobu u adekvatan medicinski tretman.

Bitni psihološki aspekti za kreiranje uspešnog programa socijalne inkluzije žrtava trgovine ljudima

S obzirom na to da je suština reintegracije ponovno uključivanje žrtava u sve životne obrasce, osnovni preduslov uspešnog programa je sloboda kretanja korisnica. Dok god su one zaključane u skloništu, ostaju izolovane. Nužne mere bezbednosti se mogu postići tajnošću adrese, zabranom korisnicama da odaju adresu i broj telefona, zabranom poziva mobilnih telefona sa fiksnog broja u skloništu i sl.

Generalni cilj programa reintegracije je podsticanje izgradnje samostalnog života, čime se stvaraju uslovi za egzistenciju u kojoj je smanjen rizik ponovnog postajanja žrtvom bilo kog oblika nasilja. Pošto je osnova svake samostalnosti ekonomska nezavisnost, nužno je omogućiti korisnicama uključivanje u razne vidove edukacija (redovne i vanredne škole, kursevi) i podsticati njihovo zapošljavanje.

Pored ekonomskog aspekta, školovanje i zapošljavanje imaju posledice i u socijalnoj sferi: oni doprinose i proširivanju mreže socijalnih kontakata, ponovnom uključivanju korisnica u vršnjačke grupe. Uz prateći psihološki rad, to otvara mogućnost ponovnog uspostavljanja odnosa poverenja i prihvatanja emotivne bliskosti sa drugima. Na taj način, jača samopoštovanje korisnica, kao i njihova sigurnosna mreža – osobe od kojih mogu očekivati podršku i pomoć u raznim životnim situacijama. Šira socijalna mreža, naravno, otvara i mogućnost uspostavljanja partnerskih emotivnih veza. Izazov za profesionalce u ovoj sferi jeste rad sa korisnicama u pravcu detektovanja i problematizovanja njihovih predrasuda prema sebi, podsticanja otvaranja prema drugima i podrška pri njihovom suočavanju sa raznim oblicima ispoljavanja predrasuda i stereotipa sredine prema njima. Više o ovoj temi biće izloženo u poglavlju o prepoznavanju i prevazilaženju predrasuda i stereotipa, kao jednoj od važnih veština profesionalaca u oblasti reintegracije.

Eventualne promiskuitetne epizode korisnica mogu biti još jedna provokativna tema tokom programa reintegracije. Lako upuštanje u seksualne veze sa muškarcima i česta promena seksualnih partnera mogu upravo biti pokušaj prevazilaženja doživljene traume – osoba teži da pokaže da nije žrtva u oblasti seksualnosti, već da se ti odnosi uspostavljaju njenom voljom. Ponavljanim izazivanjem takvih situacija, pokušava da rekonstruiše doživljaj sebe, da sebe odredi kao osobu koja ima kontrolu nad svojim životom (odnosno da pomeri lokus kontrole od spoljnog ka unutrašnjem). Veoma je važno da osoblje koje je angažovano na projektu bude osetljivo da prepozna ovu pojavu kako korisnice ne bi ponovo bile etiketirane i odbačene.

Treba imati razumevanja za različite vrste odnosa koje korisnice uspostavljaju sa muškarcima i ne nametati svoju predstavu o tome kako samostalna žena treba da živi. Usled pominjanog doživljaja moći kontrole nad muškarcima, kao i generalne usmerenosti na preživljavanje pomoću muškaraca, mogu uspostavljati veze sa muškarcima (bez obzira na to da li je u pitanju zabavljanje ili potencijalni brak) koji su materijalno obezbeđeni i

koji bi ih izdržavali, umesto da teže samostalnom obezbeđivanju egzistencije. S jedne strane, sigurnost u mogućnost samostalnog preživljavanja čini ih manje podložnim eventualnom ponovnom potpadanju pod uticaj trgovaca, ili drugih nasilnika, te stoga ovi programi nude sadržaje koji korisnice jačaju u tom pravcu. No, u isto vreme, važno je biti svestan sopstvenih vrednosnih sudova i ne nametati ih, tj. treba ostaviti prostor za individualna opredeljenja u granicama legalnih obrazaca i aktivnosti.

U spletu važnih životnih obrazaca svakako je i porodica, te stoga reintegracija podrazumeva i podsticanje uspostavljanja i unapređenja odnosa korisnica sa primarnom porodicom. Po našem iskustvu, za sve žrtve trgovine je zajednička emotivna distanciranost članova u okviru primarne porodice. Nije svaka porodica bila vidno konfliktna niti je u svakoj porodici bilo prisutno fizičko ili emotivno nasilje, ali ni u jednoj nije postojala emotivna bliskost, međusobna povezanost i prihvaćenost članova. Obično je u manjoj meri narušen odnos sa braćom i sestrama, te oni često predstavljaju osobu sa kojom je žrtvi najlakše da uspostavi prvi kontakt, tj. oni mogu biti most ka njenom ponovnom uključivanju u porodicu. Stoga bi podsticanju direktnog kontakta korisnica sa porodicom trebalo da prethodi provera da li je korisnica za to psihički spremna ili joj je potreban individualan psihološki rad da bi mogla ponovo da se suoči sa uobičajenom porodičnom dinamikom.

Uobičajena pravila funkcionisanja programa imaju i psihološke implikacije na koje treba obratiti pažnju.

Da bi od samog početka korisnicama bilo jasno gde i zbog čega dolaze, da bi se predupredila moguća pogrešna očekivanja, i korisnica od programa i osoblja od korisnice, važno je da neki kriterijumi budu jasno definisani, i verbalizovani. Prvo, u okviru same organizacije, uslovi ulaska korisnica u program moraju biti jasni (na primer, u program mogu ući žrtve koje žele dalju edukaciju, i slično). Prilikom prvog razgovora sa budućom korisnicom trebalo bi joj dati precizne informacije o tome šta nudi program, šta se od korisnica zahteva, kao i šta program ne toleriše (uz obrazloženje da se ne tolerišu ponašanja koja su u suprotnosti sa osnovnim ciljevima programa). Govoreći o ponašanjima koja se smatraju prekršajem pravila programa, važno je navesti i sankcije koje za to slede, a pogotovo eksplicirati koji prekršaji vode isključivanju iz programa. Da bi se efikasno uspostavila i održavala pravila života u skloništu, važno je i da se osoblje toga dosledno pridržava. Pored kriterijuma ulaska u program, treba eksplicirati i kriterijume regularnog izlaska iz programa.

Jedna od najvećih zamki u koje program reintegracije može upasti jeste uspostavljanje kontrole nad svim delovima života korisnica (ograničavanje telefonskih kontakata; ograničavanje izlazaka; uspostavljanje obaveze javljanja korisnica pred izlazak i nakon povratka; kupovina hrane i ostalih potreština za korisnice; nedavanje korisnicama novca za samostalno raspolaganje i sl.). Takva kontrola je uobičajena u skloništim drugog tipa, u koja se žrtve smeštaju neposredno nakon identifikacije. U tom periodu bezbednost žrtve je od presudne važnosti pa ove mere imaju opravdanje. No, u programima reintegracije fokus se pomera na podsticanje samostalnosti, zrelosti i odgovornosti korisnica. Kontrola, u smislu u kom je gore navedena, ne vodi u tom pravcu, već, naprotiv,

neguje infantilnost, zavisnost od autoriteta, neprihvatanje odgovornosti i nerazmišljanje o posledicama dela. Na taj način bi se samo jedan oblik kontrole (koji su imale kao žrtve trgovine) zamenio novim, a ne bi se kreirao suštinski nov odnos, u kojem korisnice imaju mogućnosti za lični napredak. Stoga se korisnicama mora omogućiti izvestan stepen samostalnosti. Da bi se lakše razgraničilo šta prepustiti slobodi izbora korisnica, a na čemu insistirati, bilo bi korisno da profesionalno osoblje napravi listu svojih prioriteta – koji su aspekti ponašanja korisnica važni jer su odraz suštine programa (na primer, odlasci u školu ili na posao, prelazne ocene u školi ili nenapuštanje skloništa tokom cele noći ili duže od 24 sata bez javljanja), te će biti kontrolisani, a koji aspekti nisu bitni za suštinu programa, te će biti prepušteni odgovornosti korisnica i poštovaće se njihove individualne odluke (na primer, u koje vreme se vraćaju kući iz grada; u koje vreme i koliko uče i sl.).

Sve u svemu, da bi program reintegracije dobro funkcionisao i da bi se svi u njemu dobro osećali, važno je da osoblje ima jasnu sliku o raspodeli i granicama odgovornosti: program nudi razne **mogućnosti** korisnicama, a odgovornost je osoblja da te mogućnosti obezbedi (druženje, školovanje, psihološku, pravnu pomoć i slično). Koje od tih mogućnosti i u kojoj meri će korisnice iskoristiti, zavisi od njih: to je njihova sloboda i njihova odgovornost. Jedino na taj način ne padamo u iskušenje da namećemo svoje vrednosti i da kontrolišemo druga ljudska bića, već poštujemo slobodu izbora svakog pojedinca.

Uloga centara za socijalni rad u zaštiti žrtava trgovine ljudima

Uvod

U vreme kada je formiran Nacionalni tim Republike Srbije sa zadatkom da sačini mehanizam za borbu protiv trgovine ljudima, pošlo se od ideje da se prvo postojeći resursi stave u funkciju. Sistem socijalne zaštite prepoznat je kao značajan akter u oblasti zaštite žrtava trgovine ljudima, ali ne treba zanemariti ni njegovu ulogu u oblasti prevencije ove pojave. Postojeća mreža ustanova je nadograđena i formiranjem Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima, koja je deo sistema socijalne zaštite.

Kada se govori o trgovini ljudima, uloga sistema socijalne zaštite najuočljivija je u oblasti pomoći i zaštite žrtava trgovine, mada nije zanemarljiva ni u oblasti prevencije ove pojave.

Prema čl. 2 Zakona o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti građana⁴⁴, socijalna zaštita je definisana kao delatnost čiji je cilj pružanje pomoći građanima kada dođu u stanje socijalne potrebe, ali i preduzimanje preventivnih mera i mera za otklanjanje posledica takvog stanja. Stanje socijalne potrebe definiše se kao stanje u kojem je građaninu ili porodici potrebna pomoć za prevazilaženje socijalnih i životnih teškoća i pomoć u stvaranju uslova za zadovoljavanje osnovnih životnih potreba. Već iz same definicije jasno je da je svaka žrtva trgovine ljudima u stanju socijalne potrebe i da joj je neophodna pomoć za prevazilaženje životnih teškoća i povratak u prihvatljiv životni okvir, u kome će funkcionisati bez nasilja, torture i ugroženosti elementarnih ljudskih prava.

Posebno rizičnu grupu iz koje se regrutuju žrtve trgovine ljudima predstavljaju deca, a najčešći uzroci su: siromaštvo, nezaposlenost, stambena neobezbeđenost, poremećeni porodični odnosi, nasilje u porodici. Kada se pođe od osnovne delatnosti centra za socijalni rad, a to je pomoć osobama u stanju socijalne potrebe, jasno je da je svakoj žrtvi moguće pružiti neku vrstu usluge iz nadležnosti centra za socijalni rad, a kada je u pitanju dete, obaveza uključivanja ove institucije je posebno značajna.

Imajući u vidu da svaka opština u Republici Srbiji ima centar za socijalni rad u kojem su zaposleni stručnjaci (socijalni radnici, psiholozi, pedagozi, pravnici), jasno je da mreža centara predstavlja značajan resurs u oblasti zaštite žrtava trgovine ljudima.

U momentu korekcije ovog teksta obavljaju se poslednje pripreme za donošenje novog Pravilnika o organizaciji, normativima i standardima rada centra za socijalni rad koji će stupiti na snagu umesto aktuelnog Pravilnika,

⁴⁴ Napomena: donošenje novog Zakona o socijalnoj zaštiti planirano je za kraj 2009. godine.

te su autorke smatrale da je za potrebe ovog teksta primerenije i korisnije dati opis poslova centra koji daje Nacrt ovog novog Pravilnika.

(1) U vršenju javnih ovlašćenja, centar, u skladu sa zakonom, **odlučuje o:**

1. ostvarivanju prava na materijalno obezbeđenje;
2. ostvarivanju prava na dodatak za pomoć i negu drugog lica;
3. ostvarivanju prava na pomoć za osposobljavanje za rad;
4. ostvarivanju prava na smeštaj u ustanovu socijalne zaštite;
5. ostvarivanju prava na smeštaj odraslog lica u drugu porodicu;
6. hraniteljstvu;
7. usvojenju;
8. starateljstvu;
9. određivanju i promeni ličnog imena deteta;
10. merama preventivnog nadzora nad vršenjem roditeljskog prava;
11. merama korektivnog nadzora nad vršenjem roditeljskog prava.

(2) U vršenju javnih ovlašćenja, **centar**, u skladu sa zakonom, **obavlja sledeće poslove:**

- sprovodi postupak posredovanja – medijacije u porodičnim odnosima (mirenje i nagodba);

- dostavlja nalaz i stručno mišljenje, na zahtev suda, u parnicama u kojima se odlučuje o zaštiti prava deteta ili o vršenju, odnosno lišenju roditeljskog prava;

- dostavlja, na zahtev suda, mišljenje o svrsishodnosti mere zaštite od nasilja u porodici koju je tražio drugi ovlašćeni tužilac;

- pruža pomoć u pribavljanju potrebnih dokaza sudu pred kojim se vodi postupak u sporu za zaštitu od nasilja u porodici;

- donosi odluku o opštoj podobnosti hranitelja, usvojitelja i staratelja;

- vrši popis i procenu imovine lica pod starateljstvom;

- saraduje sa javnim tužiocem, odnosno sudijom za maloletnike u izboru i primeni vaspitnih naloga;

- sprovodi medijaciju između maloletnog učinioca i žrtve krivičnog dela;

- podnosi izveštaj o ispunjenju vaspitnog naloga javnom tužiocu, odnosno sudiji za maloletnike;

- prisustvuje, po odobrenju suda, radnjama u pripremnom postupku protiv maloletnog učinioca krivičnog dela (saslušanje maloletnog učinioca krivičnog dela, saslušanje drugih lica), stavlja predloge i upućuje pitanja licima koja se saslušavaju;

- dostavlja mišljenje sudu pred kojim se vodi krivični postupak protiv maloletnika u pogledu činjenica koje se odnose na uzrast maloletnika, činjenica potrebnih za ocenu njegove zrelosti, ispituje sredinu u kojoj i prilike pod kojima maloletnik živi i druge okolnosti koje se tiču njegove ličnosti i ponašanja;

- prisustvuje sednici veća za maloletnike i glavnom pretresu u krivičnom postupku protiv maloletnog učinioca krivičnog dela;

- obaveštava sud nadležan za izvršenje zavodske vaspitne mere i organ unutrašnjih poslova kada izvršenje mere ne može da započne ili da se nastavi zbog odbijanja ili bekstva maloletnika;

- stara se o izvršenju vaspitnih mera posebnih obaveza;
- proverava izvršenje vaspitne mere pojačanog nadzora od strane roditelja, usvojitelja ili staratelja i ukazuje im pomoć u izvršenju mere;
- proverava izvršenje vaspitne mere pojačanog nadzora u drugoj porodici i ukazuje pomoć porodici u koju je maloletnik smešten;
- sprovodi vaspitnu meru pojačanog nadzora od strane organa starateljstva tako što se brine o školovanju maloletnika, njegovom zaposlenju, odvajanju iz sredine koja na njega štetno utiče, potrebnom lečenju i sređivanju prilika u kojima živi;
- stara se o izvršenju vaspitne mere pojačanog nadzora uz obavezu dnevnog boravaka u ustanovi za vaspitavanje i obrazovanje maloletnika,
- dostavlja sudu i javnom tužiocu za maloletnike izveštaj o toku izvršenja vaspitnih mera o čijem se izvršenju stara;
- predlaže sudu donošenje odluke o troškovima izvršenja vaspitnih mera;
- obavlja druge poslove utvrđene zakonom.

(3) Centar u vršenju javnih ovlašćenja pruža usluge socijalnog rada i pokreće sudske postupke kada je zakonom na to ovlašćen.

Prema ZSZ, član 48, uslugom socijalnog rada „smatra se preventivna delatnost, dijagnostika, tretman i savetodavno-terapijski rad, zasnovan na primeni stručnih i naučnih saznanja u cilju pružanja stručne pomoći pojedincima, porodicama i društvenim grupama da rešavaju svoje životne teškoće ili pomoć u organizovanju lokalnih i drugih zajednica da sprečavaju socijalne probleme i ublažavaju posledice”. Mora se priznati da ovakvo određenje usluga socijalnog rada nije adekvatno jer je nejasno i nedosledno. Mišljenja smo da će novi *Pravilnik* doneti znatna poboljšanja kako u organizaciji rada centara i kvalitetu usluga, tako i u jasnijem definisanju usluga koje pruža centar za socijalni rad.

Materijalne usluge centra za socijalni rad

Usluge koje centar za socijalni rad može pružiti žrtvama trgovine mogu biti materijalne usluge koje obuhvataju finansijsku pomoć (materijalno obezbeđenje, jednokratne pomoći, olakšice pri plaćanju komunalnih usluga) i pomoć u naturi (odeća, obuća, ogrev, sredstva za higijenu...), koju obezbeđuje lokalna samouprava u skladu sa svojim mogućnostima.

Centar za socijalni rad je u obavezi da sprovede odgovarajuću propisanu proceduru koja podrazumeva utvrđivanje socio-ekonomskih uslova u kojima živi žrtva trgovine ili njena porodica, tj. da li su joj prihodi manji od nivoa socijalne sigurnosti utvrđenog zakonom. Materijalno obezbeđenje se isplaćuje mesečno.

Pored mesečne materijalne pomoći, postoji i mogućnost pružanja jednokratnih pomoći i pomoći u naturi, koje obezbeđuje lokalna samouprava. Tako je grad Beograd doneo *Odluku o pravima u socijalnoj zaštiti Beograda* („Službeni list grada Beograda”, br. 7 - 309 od 20. aprila 2004. godine), i

Odluku o pravima u socijalnoj zaštiti Beograda („Službeni list grada Beograda”, br. 23/05 i 04/02), kojima su utvrđena prava u oblasti socijalne zaštite koja ostvaruju pojedinci i porodice u Beogradu o čijem se obezbeđivanju stara grad. Ta prava su: jednokratne pomoći, stalne novčane pomoći (za korisnike materijalnog obezbeđenja uvećane za 17 odsto od punog iznosa materijalnog obezbeđenja utvrđenog Zakonom o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti građana za tekući mesec), oprema korisnika za smeštaj u ustanovu socijalne zaštite ili drugu porodicu (obuhvata odeću, obuću i troškove prevoza korisnika do ustanove, odnosno porodice), besplatni obrok (topli obrok jednom dnevno radnim danom i suvi obrok subotom, preko narodnih kuhinja), stipendija (za učenike srednjih škola i studente - korisnike materijalnog obezbeđenja ili dodatka za pomoć i negu drugog lica) u iznosu 50 odsto od visine minimalne zarade, te pravo na uvećanu jednokratnu novčanu pomoć za siromašne porodice - do pet prosečnih zarada isplaćenih u gradu u prethodnom mesecu u situacijama elementarnih nepogoda u kojima su znatno oštećeni stanovni porodica ili pojedinaca, ili za slučaj nastupanja potpune nesposobnosti člana porodice, za slučaj smrti nesrećnim slučajem u porodici, zatim, u situaciji stambene ugroženosti - za poboljšanje uslova stanovanja ili plaćanje zakupnine, najduže do šest meseci, za troškove ekskurzije ili rekreativne nastave za decu bez roditelja i dr. Važno je napomenuti da se zahtev podnosi centru za socijalni rad u opštini na čijoj teritoriji podnosilac zahteva (za potrebe ovog teksta - žrtva) ima prebivalište (ZSZ, čl. 49). Ova usluga može se pružiti samo državljanima Republike Srbije, sa prijavljenim prebivalištem, koji ispunjavaju propisane uslove i podnesu relevantnu dokumentaciju. Pravo po *Odluci o pravima u socijalnoj zaštiti Beograda*, pored građana glavnog grada, mogu da ostvare i raseljena lica sa Kosova i Metohije koja imaju boravište na teritoriji Beograda.

Primer iz prakse:

Bugarska državljanka porodila se u gradu na jugu Srbije. Dete koje je rodila unapred je bilo prodato nemačkim državljanima u cilju usvojenja, a primopredaja deteta trebalo je da se realizuje u Grčkoj. Policija je obavestila nadležni centar za socijalni rad, koji se obratio Službi. Služba je uspostavila kontakt sa nadležnom socijalnom službom u Bugarskoj. Centar je, uz pomoć prevodioca, sproveo stručnu procenu, realizovao savetodavni tretman, pribavio neophodnu opremu za novorođenče i otpratio majku sa detetom do granice, gde su majka i dete preuzeti od strane bugarske policije i socijalne službe.

Vaninstitucionalna zaštita

Porodični smeštaj je vaninstitucionalni oblik zaštite koji podrazumeva smeštaj korisnika u drugu porodicu - hraniteljsku porodicu. Članom 40 Zakona o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti građana regulisano je pravo smeštaja u drugu porodicu lica koja imaju pravo na smeštaj u ustanovu po ovom zakonu. To znači da na smeštaj u hraniteljsku porodicu mogu, pored maloletnih lica, biti upućena i punoletna lica, nesposobna za samostalan život.

Upućivanje na smeštaj u hraniteljsku porodicu vrši organ starateljstva.

Odlukom o mreži ustanova socijalne zaštite za smeštaj korisnika (Službeni glasnik RS, broj 51/2008),⁴⁵ koja je stupila na snagu 20. 05. 2008. godine, uređuje se mreža ustanova socijalne zaštite za smeštaj korisnika koje osniva Vlada, odnosno nadležni organ autonomne pokrajine. Ovom Odlukom predviđeno je formiranje centara za porodični smeštaj dece čija je nadležnost da organizuju i vrše smeštaj dece i omladine bez roditeljskog staranja i dece ometene porodičnim prilikama u hraniteljske porodice, dece ometene u razvoju i dece sa poremećajima u ponašanju, vrše uvid u rad i pružaju stručnu pomoć hraniteljskoj porodici kojoj je dete povereno. Aktivnosti vezane za uspostavljanje ovih centara su započete, ali trenutno su u funkciji samo Centar za porodični smeštaj dece i omladine Beograd i Miloševac. U ostalim sredinama i dalje ove poslove u potpunosti vrše centri za socijalni rad.

Napominjemo da je do uspostavljanja Centra za porodični smeštaj dece i omladine svaki centar za socijalni rad na svojoj teritoriji razvijao mrežu hraniteljskih porodica, vršio njihovu pripremu za bavljenje hraniteljstvom, vršio izbor hraniteljske porodice za konkretno dete ili odraslo lice i pružao podršku porodicama koje na smeštaju imaju korisnike ovog oblika zaštite.

Primer iz prakse:

Mal. R.DŽ. (star 11 godina) žrtva je seksualnog zlostavljanja, grubog zanemarivanja, ali i žrtva trgovine. Otac ga je dao na čuvanje srodnicima bez znanja organa starateljstva, a odatle ga je preuzela druga srodnička porodica. Obe porodice su ga primoravale na prošnju, krađu, džeparenje. Dečak je pobegao i boravio kod trećih srodnika, ali je prethodna porodica došla i pokušala da ga otme uz primenu sile. Tom prilikom je intervenisala policija i obavestila Službu. Služba je stupila u kontakt sa nadležnim centrom za socijalni rad. Posle preduzetih odgovarajućih stručnih procedura, primenjena je mera starateljske zaštite, dečak je upućen na smeštaj u hraniteljsku porodicu. S obzirom na to da je dečak traumatizovan sa teškim iskustvom seksualnog zlostavljanja i drugih vidova zlostavljanja i zanemarivanja, bio mu je potreban, u nadležnom domu zdravlja, odgovarajući terapijski tretman koji se plaća. Centar se obratio Službi za finansijsku pomoć oko uključivanja dečaka na tretman. NVO Astra je izrazila spremnost i iznašla mogućnost da finansira terapijski tretman ovog dečaka.

45 Napomena: uskoro se očekuje započinjanje aktivnosti za izmenu Odluke o mreži ustanova iz razloga što dešavanja na polju transformacije ustanova, u skladu sa strateškim reformskim ciljevima, donose novine koje diktriraju uvođenje novih socijalnih usluga i drugačiju preraspodelu kapaciteta

Institucionalna zaštita (smeštaj u ustanove)

Centar za socijalni rad je stručni organ koji jedini može da uputi maloletno lice na smeštaj u ustanovu socijalne zaštite. U oblasti zaštite žrtava trgovine ljudima, a prema pomenutoj Odluci o mreži ustanova, od značaja mogu biti sledeće ustanove:

1) U domove za decu i omladinu upućuju se deca i omladina bez roditeljskog staranja i deca čiji je razvoj ometen porodičnim prilikama do obezbeđivanja uslova za povratak u sopstvenu porodicu ili zbrinjavanja u drugoj porodici, do osposobljavanja za samostalan život ili do usvojenja. Domovi koji imaju formirana prihvatilišta za decu žrtve porodičnog nasilja mogu da prime na smeštaj i decu žrtve trgovine ljudima. Ovakva prihvatilišta do sada su formirale neke lokalne samouprave, što u praksi znači da može biti smešteno i dete sa teritorije druge opštine, ali troškove njegovog smeštaja snosi (refundira) opština na čijoj teritoriji dete ima boravište, odnosno prebivalište (npr. Prihvatilište za urgentni smeštaj zlostavljane i zanemarene dece u Domu Zmaj - formirao ga grad Beograd).

2) Centar za zaštitu odojčadi, dece i omladine u Beogradu obezbeđuje smeštaj odojčadi i deci bez roditeljskog staranja, deci čiji je razvoj ometen porodičnim prilikama, deci stepena teže i teške ometenosti u razvoju, zaštitu i privremeno zbrinjavanje trudnica i majki sa decom, kao i smeštaj dece i omladine bez roditeljskog staranja sa ozbiljnijim teškoćama u funkcionisanju. U ovoj ustanovi deci se obezbeđuju preventivna zdravstvena zaštita i nega, medicinska dijagnostika, lečenje, rehabilitacija, vaspitanje. U okviru ovog Centra funkcioniše osam organizacionih jedinica (domova).

3) Dom za decu i omladinu ometenu u razvoju obezbeđuje deci i omladini ometenoj u razvoju (stepen umerene, teže i teške mentalne ometenosti, višestruko ometenoj u razvoju i oboleloj od autizma) smeštaj i u toku smeštaja odgovarajuće oblike vaspitanja, obrazovanja i osposobljavanja za rad i radne aktivnosti, u skladu sa njihovim psihičkim i fizičkim sposobnostima, i rad na ublažavanju ili otklanjanju posledica u njihovom razvoju, radno angažovanje pod posebnim uslovima, u skladu sa njihovom osposobljenošću.

4) Zavod za vaspitanje dece i omladine obezbeđuje zbrinjavanje, vaspitavanje i obrazovanje, profesionalno osposobljavanje i zdravstvenu zaštitu dece i omladine sa poremećajima u ponašanju i preduzima odgovarajuće mere radi sprečavanja daljeg narušavanja opšteprihvaćenih društvenih normi ponašanja, vršenja prestupa i vršenja krivičnih dela.

Posebno je značajno napomenuti da u okviru Zavoda za vaspitanje dece i omladine u Beogradu, kao posebna organizaciona jedinica, predviđeno je uspostavljanje Centra za smeštaj maloletnih stranaca bez pratnje roditelja, odnosno staratelja, čija nadležnost je privremeni smeštaj maloletnih stranaca koji na nedozvoljen način i bez pratnje roditelja, odnosno staratelja uđu u Republiku Srbiju.

Upućivanje dece u navedene ustanove vrše centri za socijalni rad prema mestu prebivališta ili boravišta deteta, čemu prethodi stručna procena potreba i najboljeg interesa konkretnog deteta. Kada je u pitanju maloletna žrtva trgovine

ljudima strani državljanin, upućivanje maloletnice/ka u ustanovu socijalne zaštite realizovaće centar za socijalni rad na čijoj teritoriji je ista/i pronađen/a.

Važno je napomenuti da je, u cilju zaštite prava i najboljeg interesa deteta kao i dosledne primene Porodičnog zakona, ministar rada, zapošljavanja i socijalne politike 3. novembra 2006. godine odredio *Mere za otklanjanje nepravilnosti u vršenju poslova smeštaja dece i omladine u ustanove socijalne zaštite*. Ove *Mere* podrazumevaju da je centar za socijalni rad u obavezi da pribavi prethodno mišljenje resornog ministarstva za svaki smeštaj u ustanovu socijalne zaštite deteta koje nije navršilo 18 godina života. Ministarstvo daje pozitivno mišljenje za smeštaj u ustanovu samo u situacijama kada detetu nije moguće obezbediti zaštitu u porodičnoj sredini, kada nije moguća primena drugih mera podrške roditeljima i detetu, odnosno primena hraniteljstva kao alternativnog oblika zaštite.

Detete žrtva trgovine ljudima može biti urgentno upućeno na smeštaj u ustanovu socijalne zaštite i, u tom slučaju, nadležni centar za socijalni rad je u obavezi da mišljenje ministarstva zatraži najdalje u roku od tri dana od realizovanog smeštaja.

Porodično-pravna zaštita maloletne žrtve trgovine ljudima

Centri za socijalni rad zaduženi su, prevashodno, za pružanje porodično-pravne zaštite deci i maloletnicima, ali i punoletnim licima, ukoliko ona imaju potrebu za starateljskom zaštitom, tj. ukoliko su poslovno nesposobna (nisu u stanju da se brinu o sebi usled bolesti ili starosti).

Sistem porodično-pravne zaštite raspolaže sledećim mehanizmima koje je moguće koristiti za zaštitu dece od trgovine ljudima:

1. nadzor nad vršenjem roditeljskog prava;
2. lišavanje roditeljskog prava;
3. mere građansko-pravne zaštite od nasilja u porodici.

4.1. Nadzor nad vršenjem roditeljskog prava: imajući u vidu da su uzroci za regrutovanje maloletnih žrtava trgovine ljudima često u samoj porodici, i to u nedovoljnoj roditeljskoj kompetentnosti, organ starateljstva može koristiti sledeće mere:

4.1.1. korektivni nadzor - obavlja ga organ starateljstva kada donosi odluke kojima ispravlja roditelje u vršenju roditeljskog prava, i to upozoravanjem roditelja na nedostatke u vršenju roditeljskog prava i upućivanjem roditelja na razgovor u porodično savetovalište ili ustanovu specijalizovanu za posredovanje u porodičnim odnosima.

(a) Roditelji se upozoravaju na nedostatke u vršenju roditeljskog prava u situacijama kada postoje teškoće u roditeljskom funkcionisanju, a mera upozorenja se izriče rešenjem. Ovom merom se roditelji upozoravaju na nedostatke i propuste u podizanju i vaspitavanju deteta.

(b) Upućivanje roditelja na savetodavni razgovor primenjuje se kada

organ starateljstva proceni da roditelji nisu u stanju da samostalno koriguju svoje roditeljsko funkcionisanje. Tada donosi rešenje kojim se roditelji upućuju na savetovanje u porodično savetovalište, ili u drugu ustanovu specijalizovanu za posredovanje u porodičnim odnosima, ili u druge službe u zajednici koje pružaju određene usluge potrebne konkretnoj porodici (medicinske, edukativne, pravne i dr. službe, kao i nevladine organizacije).

(c) Neodložno izdvajanje deteta iz porodice preuzima se kao mera hitnog izdvajanja deteta iz sredine koja ugrožava njegov život i zdravlje. Iako je isključiva nadležnost suda da donosi odluke o odvajanju deteta od roditelja, ova odluka organa starateljstva je izuzetak i preuzima se samo u situacijama ozbiljne ugroženosti bezbednosti deteta. Neodložno izdvajanje deteta iz porodice podrazumeva pokretanje postupka radi privremene zaštite ličnosti, prava i interesa deteta pod roditeljskim staranjem, u kom se detetu postavlja privremeni staratelj. Odluka o stavljanju deteta pod privremeno starateljstvo sadrži: ime privremenog staratelja, vrstu pravnog posla koju privremeni staratelj može preuzeti u konkretnom slučaju, odluku o smeštaju šticećenika i plan staranja. Centar za socijalni rad je u obavezi da u što kraćem vremenskom roku pokrene sudski postupak za zaštitu prava deteta. Izbor druge porodice ili ustanove u kojoj će dete biti zbrinuto **vrši organ starateljstva** na osnovu svestranog razmatranja okolnosti svakog konkretnog slučaja i procene njegovih aktuelnih potreba.

Primer iz prakse:

Mal. Š.A. (stara 10 godina) pronađena je u Hrvatskoj u pratnji nemačkog državljanina koji se čudno ophodio sa ovim detetom. Hrvatska policija je reagovala, sumnjajući da se radi o trgovini detetom. Dete je smešteno u relevantnu ustanovu u Hrvatskoj odakle je, posredstvom Međunarodne organizacije za migracije, prebačena u Sklonište za žrtve trgovine ljudima u Beogradu. Naime, postojala je indicija da su roditelji deteta umešani u trgovinu ovim detetom, ili bar da su naslućivali nameru nemačkog državljanina, ali nisu postojali dokazi za ovu sumnju. Obavešten je nadležni centar za socijalni rad koji je sproveo stručnu procenu. Nemački državljanin je u prijateljskim relacijama sa roditeljima devojčice i oni su dozvolili da je on povede na letovanje. I devojčica i roditelji su bili izričiti u zahtevu da se dete vrati kući. Dete je vraćeno u porodicu, a organ starateljstva se opredelio za meru korektivnog nadzora.

4.2. Lišavanje roditeljskog prava: pravni osnov za lišavanje roditeljskog prava postoji uvek kada je ponašanje roditelja prouzrokovalo najveći stepen rizika za život i razvoj deteta i da je to ponašanje roditelja svesno i skrivljeno. Roditelj može biti potpuno ili delimično lišen roditeljskog prava. Potpuno lišenje roditeljskog prava preuzima se u situacijama kada je roditelj zloupotrebio svoje pravo ili grubo zanemario dužnosti.

Zloupotreba roditeljskog prava, prema Porodičnom zakonu (član 81), postoji kada roditelj:

- 1) fizički, seksualno ili emocionalno zlostavlja dete;
- 2) izrabljuje dete sileći ga na preteran rad ili na rad koji ugrožava moral, zdravlje ili obrazovanje deteta, odnosno na rad koji je zabranjen zakonom;
- 3) navodi dete na odavanje rđavim sklonostima;

4) na drugi način zlopotrebljava prava iz sadržine roditeljskog prava.

Grubo zanemarivanje roditeljskih dužnosti postoji:

1) ako roditelj napusti dete;

2) ako se uopšte ne stara o detetu sa kojim živi;

3) ako izbegava da izdržava dete ili da održava lične odnose sa detetom, odnosno ako sprečava održavanje ličnih odnosa deteta sa roditeljem sa kojim ne živi;

4) ako s namerom i neopravdano izbegava da stvori uslove za zajednički život sa detetom koje se nalazi u ustanovi socijalne zaštite;

5) ako na drugi način grubo zanemaruje dužnosti iz sadržine roditeljskog prava.

Postupak lišavanja vodi i odluku izriče parnični sud, a postupak se pokreće tužbom koju mogu podneti dete, roditelj deteta, javni tužilac i organ starateljstva.

4.3. Mere građansko-pravne zaštite od nasilja u porodici - u svakom slučaju, kada centar za socijalni rad sazna da je potrebno pokrenuti sudski postupak radi zaštite prava deteta zbog prisustva nasilja u porodici, pre nego što podnese tužbu ili krivičnu prijavu, **potrebno je da utvrdi da li je dete ostalo u bezbednom okruženju** ili ga treba izmestiti na drugo (sigurnije) mesto, bilo da se to radi uz saglasnost (i saradnju) nenasilnog roditelja, odnosno staratelja, bilo da je neophodna posebna odluka o privremenoj zaštiti deteta postavljanjem privremenog staratelja i donošenjem privremenog zaključka o obezbeđenju smeštaja.

Zaštita deteta koje odrasta u drugoj (hraniteljskoj, starateljskoj) porodici, a u kojoj je ugroženo nasiljem, u osnovi se ne razlikuje od procesa zaštite koji se primenjuje prema deci čiji je razvoj ugrožen prilikama u sopstvenoj porodici. Mere zaštite koje se mogu primeniti prema roditeljima, primenjuju se i u odnosu na hranitelje/staratelje u meri u kojoj je to u skladu sa njihovom ulogom i ovlašćenjima.

Bez obzira na to da li je radi zaštite deteta od nasilja u porodici pokrenut sudski postupak ili je odlukom organa starateljstva roditeljima izrečena neka od mera korektivnog nadzora nad vršenjem roditeljskog prava (upozorenje roditelja, upućivanje na savetodavni razgovor i sl.), organ starateljstva je u obavezi da samostalno (ili uz učešće drugih relevantnih službi u lokalnoj zajednici) utvrdi dalji **plan zaštite** deteta, kao i plan praćenja i evaluiranja (ocene) efekata preduzetih mera, uključujući i rokove ponovne procene.

Svrha procesa **evaluacije** je uvid u stanje bezbednosti deteta i napretka zdravlja i razvoja deteta, u odnosu na ishode koji su očekivani/planirani, a s ciljem prilagođavanja daljih usluga i mera promenjenim okolnostima i novim potrebama deteta i porodice.

Evaluacija treba da obuhvati zadovoljavanje detetovih zdravstvenih i razvojnih potreba, promene u stavovima i ponašanju roditelja, promene u životnim uslovima i okolnostima.

U zavisnosti od rezultata evaluacije, doneće se odluka o daljim merama zaštite deteta. Samo ako rezultati evaluacije ukazuju da je okruženje deteta bezbedno i da su roditelji/staratelji u stanju da (na dugi rok) osiguraju uslove

za dalji bezbedan i neometan psihofizički razvoj deteta, doneće se odluka o zatvaranju slučaja.

Starateljska zaštita

Iako spada u oblast porodično-pravne zaštite, mera starateljske zaštite je od posebnog značaja za zaštitu maloletnih žrtava trgovine ljudima.

Maloletne žrtve trgovine ljudima, bilo da su ih roditelji napustili bilo da se roditelji o njima neadekvatno staraju ili se uopšte ne staraju mada zajedno žive ili su im roditelji umrli, **stavljaju se pod starateljstvo**. Meru starateljske zaštite nad ovom decom primenjuje centar za socijalni rad, prema mestu prebivališta, odnosno boravišta deteta. Kada je u pitanju dete strani državljanin, centar za socijalni rad ovom detetu postavlja privremenog staratelja. Odlukom o postavljanju privremenog staratelja, centar određuje pravni posao ili vrstu pravnog posla koju staratelj može preduzeti u zavisnosti od okolnosti svakog konkretnog slučaja i potreba svakog deteta, naročito vodeći računa o zaštiti najboljeg interesa deteta. Centar za socijalni rad na čijoj teritoriji se nađe dete strani državljanin, bez obzira na to da li je žrtva trgovine ljudima ili je iz drugih razloga u stanju potrebe za zaštitom, nadležan je za primenu mere privremene starateljske zaštite.

Zaštita žrtava trgovine ljudima stranih državljana u sistemu porodično-pravne i socijalne zaštite u Srbiji ostvaruje se na isti način kao i zaštita svih drugih građana Srbije. Temelj principa **nediskriminacije i jednake zaštite prava** jesu, pre svega, ratifikovane međunarodne konvencije iz ove oblasti, ali i domaći pravni propisi. Zakon o rešavanju sukoba zakona sa propisima drugih zemalja u određenim odnosima u članu 15 propisuje da se privremene zaštitne mere prema osobama koje nemaju državljanstvo Srbije i prema osobama bez državljanstva koje se nalaze u Srbiji određuju po domaćem pravu i traju dok domicilna država ne donese drugačiju odluku ili ne preduzme potrebne mere. Zakon o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti građana i Porodični zakon Republike Srbije propisuju da će neodložne mere socijalne i starateljske zaštite nadležna domaća starateljska služba preduzeti prema osobama koje su se na njenoj teritoriji zatekle u stanju socijalne potrebe, bez obzira na državljanjski status i bez obzira na formalno prebivalište osobe koja ima potrebu za neodložnom zaštitom.

Žrtve trgovine ljudima svakako jesu u situaciji koja zahteva i opravdava neodložnu intervenciju nadležnih domaćih organa i službi. Mogućnosti zaštite se stranim državljanima garantuju pre svega prethodnim obezbeđivanjem dozvole boravka, odnosno, formalno-pravnim regulisanjem statusa.

Starateljstvo podrazumeva određivanje konkretnog lica koje će u potpunosti zastupati dete i štiti njegova prava i interese. Pri postavljanju staratelja detetu, mora se uzeti u obzir mišljenje deteta. Ukoliko je dete navršilo 10 godina života i sposobno je za rasuđivanje, ima pravo da predloži lice koje će mu biti postavljeno za staratelja. U slučaju kada se detetu ne može postaviti za staratelja određeno lice (nema zainteresovanih, niti podobnih srodnika ili drugih lica podobnih za vršenje dužnosti staratelja), centar za socijalni rad

dete stavlja pod neposredno starateljstvo, s tim da određuje radnika organa starateljstva koji će u ime tog organa, a u najboljem interesu deteta, obavljati dužnost staratelja.

Primer iz prakse:

Mal. Š.H.Z.A. (stara 14 godina), strana državljanka, pronađena je u Beogradu u pratnji danskog državljanina koji se predstavljao kao njen rođak. Zbog neispravnih putnih isprava, danski državljanin je pritvoren, a policija je posumnjala da je devojčica potencijalna žrtva trgovine. Devojčica je smeštena u sklonište za žrtve trgovine ljudima. Služba za koordinaciju je podnela zahtev policiji za odobrenje privremenog boravka i boravak je odobren u trajanju od tri meseca. Nadležno odeljenje Gradskog centra za socijalni rad Beograd sprovelo je stručnu proceduru. Primenjena je mera privremenog starateljstva, a za staratelja je postavljena psihološkinja skloništa, pri čemu se vodilo računa o želji devojčice. U međuvremenu se došlo do informacije da su roditelji mal. Š. prijavili njen nestanak. Roditelji su obavešteni gde se dete nalazi, ali je devojčica odbijala da se vrati kući i da se sretne sa roditeljima, navodeći kao razlog da su je roditelji zlostavljali. Pravi razlozi zbog kojih dete nije želelo da se vrati kući bili su ratno stanje u zemlji porekla i običaji koji najviše pogađaju ženski rod. S obzirom na to da je ambasada zemlje iz koje devojčica dolazi bila uključena, uz pomoć stručnjaka skloništa, Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima i nadležnog centra za socijalni rad, došlo je do kontakta između devojčice i roditelja, nakon čega je devojčica napustila Srbiju zajedno sa njima, a nadležna socijalna služba zemlje iz koje dolaze obaveštena je o okolnostima slučaja i ona će nastaviti da prati i pruža pomoć ovoj porodici.

Postupak stavljanja deteta pod starateljstvo **je hitan**.

Postupak stavljanja deteta pod starateljstvo **pokreće** centar za socijalni rad po službenoj dužnosti, a **inicijativu za pokretanje postupka** mogu podneti zdravstvene i obrazovne ustanove, ustanove socijalne zaštite, pravosudni i drugi državni organi, udruženja i građani.

Centar za socijalni rad je dužan da, u roku od 24 sata od trenutka kada je obavešten o postojanju potrebe za stavljanjem deteta pod starateljstvo, donese privremeni zaključak o obezbeđivanju smeštaja deteta.

Centar za socijalni rad je dužan da rešenje o stavljanju deteta pod starateljstvo donese odmah, a najkasnije u roku od 30 dana od dana kada je obavešten o postojanju potrebe za starateljstvom nad maloletnim licem.

Staratelj je posebno dužan da se savesno stara o ličnosti, pravima i interesima maloletnog deteta, da zastupa mal. dete, da brižljivo upravlja njegovom imovinom, da obaveštava centar za socijalni rad o obavljanju poslova staratelja...

Kada se radi o detetu žrtvi trgovine ljudima, staratelj je posebno dužan da:

- osigura da su sve donesene odluke u najboljem interesu deteta;
- dete žrtva ima odgovarajuću negu, smeštaj, psihosocijalnu podršku, obrazovnu i jezičku podršku;
- dete žrtvu, u skladu sa njegovom psihofizičkom zrelošću, obaveštava o njegovim pravima, kao i o svim merama koje se preduzimaju u cilju njegove zaštite;

- pomaže detetu žrtvi da pronađe svoje roditelje ili širu porodicu;
- obezbedi kontakt sa svim organizacijama koje detetu žrtvi mogu da pomognu;
- ako se izvrši repatrijacija ili ponovno spajanje sa porodicom, osigura da to bude urađeno u najboljem interesu deteta;
- ukoliko policija ili neki drugi organ ili organizacija treba da obave razgovor sa detetom, tome razgovoru prisustvuje i staratelj.

Detete ima pravo da dobije sva obaveštenja koja su mu potrebna radi formiranja svog mišljenja, a mišljenju deteta mora se posvetiti dužna pažnja u svim postupcima u kojima se odlučuje o njegovim pravima u skladu sa godinama života i psihofizičkom zrelošću.

Detete koje je navršilo 10 godina života ima pravo da slobodno i neposredno izrazi svoje mišljenje pred bilo kojim organom ili organizacijom kod kojih se odlučuje o njegovim pravima.⁴⁶

Mere iz oblasti zaštite maloletnih počinitelja krivičnih dela

Maloletni prestupnik je često istovremeno i žrtva različitih vidova zloupotrebe od strane odraslih. S tim u vezi, novi Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnika može imati poseban značaj u zaštiti dece žrtava trgovine. Ovo se posebno odnosi na primenu novih zakonskih rešenja koja se tiču zaštite deteta žrtve u krivičnopravnoj proceduri, kao i na primenu novih zakonskih sankcija i alternativnih mera (vaspitnih naloga i posebnih obaveza), **čija je realizacija poverena organu starateljstva.**

Svrha vaspitnih naloga je da se, kada je to prema okolnostima slučaja odgovarajuće, **ne pokreće krivični postupak** prema maloletnom počiniocu krivičnog dela, ili da se pokrenuti postupak **obustavi**, te da se primenom nekog od vaspitnih naloga pozitivno utiče na razvoj maloletnika i promenu njegovog ponašanja.

Vrste vaspitnih naloga:

- 1) poravnanje sa oštećenim kako bi se naknadom štete, izvinjenjem, radom ili na neki drugi način otklonile, u celini ili delimično, štetne posledice dela;
- 2) redovno pohađanje škole ili redovno odlaženje na posao;
- 3) uključivanje, bez naknade, u rad humanitarnih organizacija ili poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja;
- 4) podvrgavanje odgovarajućem ispitivanju i odvikavanje od zavisnosti izazvane upotrebom alkoholnih pića ili opojnih droga;
- 5) uključivanje u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu.

⁴⁶ Sanja Kljajić i Milka Ignjatović (2006) „Mesto i uloga sistema socijalne zaštite u borbi protiv trgovine ljudima, s posebnim osvrtom na decu žrtve trgovine”, u: Trgovina decom u Srbiji - pretnja i realnost. Beograd: Save the children i Centar za prava deteta.

Izbor i primenjivanje vaspitnog naloga vrši se u saradnji sa roditeljima, usvojiteljima ili starateljem maloletnika i **nadležnim organom starateljstva.**

Posebne obaveze:

Sud maloletniku može izreći jednu ili više posebnih obaveza ako oceni da je odgovarajućim zahtevima ili zabranama potrebno uticati na maloletnika i njegovo ponašanje.

Sud može maloletniku izreći obavezu:

- 1) da se izvini oštećenom;
- 2) da u okviru sopstvenih mogućnosti naknadi štetu koju je prouzrokovao;
- 3) da redovno pohađa školu ili ne izostaje sa posla;
- 4) da se osposobljava za zanimanje koje odgovara njegovim sposobnostima i sklonostima;
- 5) da se, bez naknade, uključi u rad humanitarnih organizacija ili u poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja;
- 6) da se uključi u određene sportske aktivnosti;
- 7) da se podvrgne odgovarajućem ispitivanju i odvikavanju od zavisnosti izazvane upotrebom alkoholnih pića ili opojnih droga;
- 8) da se uključi u pojedinačni ili grupni tretman u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi ili savetovalištu i da postupa po programima rada koji su za njega sačinjeni u tim ustanovama;
- 9) da pohađa kurseve za stručno osposobljavanje ili da se priprema i polaže ispite kojima se proverava određeno znanje;
- 10) da ne može da napusti mesto prebivališta ili boravišta, bez saglasnosti suda i posebnog odobrenja organa starateljstva.

Pristup uslugama neodložnih intervencija

Ministarstvo rada i socijalne politike je 15. maja 2007. godine uputilo dopis svim centrima za socijalni rad na teritoriji Srbije da su u obavezi da „svoje radno vreme usklade sa potrebama i utvrđenim obavezama u delu obezbeđenja zaštite prava i interesa dece koja su u potrebi za neodložnom zaštitom”. Ovo podrazumeva organizaciju rada u centru koja obezbeđuje dvadesetčetvoročasovni pristup uslugama neodložnih intervencija u koje spada i privremeno zbrinjavanje maloletnih lica izloženih nasilju u porodici, trgovini ljudima i u drugim slučajevima kada je neophodno preduzimanje hitnih mera.

Resorno ministarstvo je u svom dopisu navelo da, pored preuzetih međunarodnih obaveza (potpisanih Konvencija, Protokola), utvrđenih strateških dokumenata (*Strategija razvoja socijalne zaštite, Nacionalni plan akcije za decu, Opšti protokol za zaštitu dece od zlostavljanja i zanemarivanja*) i novi zakonski akti, kao što je Zakon o policiji i Zakon o maloletnim počiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, obavezuju relevantne organe i službe da se umrežavaju i usaglašavaju rad. Evidentan je porast broja maloletnih lica stranih državljana koja su u tranzitu kroz Republiku Srbiju ili ilegalno borave

na našoj teritoriji, a koja su potencijalne ili stvarne žrtve trgovine ljudima, kao i maloletnika domaćih državljana koji su zatečeni bez pratnje roditelja ili staratelja van mesta svog prebivališta, u skitnji, vršenju krivičnih dela i sl. i potrebno im je hitno pružiti odgovarajuće mere zaštite.

Za ovaj tekst je posebno značajan deo dopisa ministarstva koji se odnosi na jasno uputstvo centrima da, ako se radi o potrebi obezbeđivanja privremenog smeštaja maloletnoj žrtvi trgovine ljudima, smeštaj će realizovati dežurni radnik nadležnog centra za socijalni rad uz pomoć Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima. Smeštaj je moguće realizovati u najbliže prihvatilište, prihvatnu stanicu ili urgentnu hraniteljsku porodicu. Ovakav smeštaj realizuje se na osnovu privremenog zaključka o obezbeđenju smeštaja u skladu sa članom 332 stav 2 Porodičnog zakona. Policija pruža pomoć u realizaciji smeštaja, kada je to potrebno, u skladu sa *Posebnim protokolom o postupanju policijskih službenika u zaštiti mal. lica od zlostavljanja i zanemarivanja* (01 broj 4645/05-17 od 11. oktobra 2006. godine).

Nacrt novog Pravilnika takođe sadrži odredbe koje se odnose na organizaciju rada u centru koja omogućava dostupnost usluga svima onima kojima su one potrebne, sa posebnom pažnjom usmerenom na ranjive grupe (deca, stari, osobe sa invaliditetom, pripadnici manjinskih grupa...).

Primer iz prakse (neuspela reintegracija):

L.D. je rođena u jednom vojvođanskom gradu kao vanbračno dete priznatog očinstva. Roditelji nisu živeli u zajednici, a devojčica je živela sa majkom. Otac je umro kada je napunila tri meseca života, a na uzrastu od osam meseci majka ju je smestila u Centar za zaštitu odojčadi, dece i omladine u Beogradu, preko nadležnog Centra za socijalni rad. Po prestanku smeštaja u ovoj ustanovi (na uzrastu od tri godine) premeštena je u hraniteljsku porodicu, gde je provela šest godina, kada je ponovo preuzima majka. Kod majke boravi godinu dana i za to vreme majka je zlostavlja, tako da devojčica beži od kuće. Pronalazi je policija i odvodi je u Centar za socijalni rad, nakon čega je devojčica smeštena u Dom za decu bez roditeljskog staranja, gde ostaje do svoje devetnaeste godine. U toku boravka u domu pohađala je specijalnu osnovnu školu, s obzirom na to da je bila kategorisana kao lako mentalno zaostalo dete. U domu je završila specijalnu osnovnu školu i kurs za frizera. Sa majkom je retko kontaktirala, takođe i sa dva starija brata. Devojčicina majka je često zasnivala vanbračne veze i nikada je nisu interesovali ćerkini problemi, a braća su bila sklona devijantnim oblicima ponašanja.

Po prestanku smeštaja u domu, devojka nije imala gde da se vrati jer je majka nije prihvatila, tako da joj je Centar za socijalni rad pomogao u pronalazanju posla i stana. Ubrzo napušta posao i odlazi kod druga u drugi grad i živi kod njegove porodice. U posetu joj dolazi prijatelj njenog brata i nudi joj posao u Pančevu. Devojka u Pančevu počinje da radi u noćnom klubu kao prostitutka. Posle izvesnog vremena ostaje u drugom stanju, gazda noćnog kluba je oslobađa zbog trudnoće i ona se vraća u rodni grad. Gazda joj povremeno šalje novac za izdržavanje sve do porođaja. Po porođaju, Centar za socijalni rad smešta devojku sa novorođenčetom u Materinski dom u Beogradu. Posle nekoliko meseci devojka napušta dom i ostavlja svoju bebu. Preko

drugarice odlazi u Bosnu gde upada u lanac trgovine. Prodata je u Hrvatsku, gde je pronalazi policija i odvodi u Sklonište za žrtve trgovine ljudima, odakle je prebačena u Sklonište u Beograd. U toku boravka u beogradskom skloništu, devojka se interesuje za dete. Nadležni Centar za socijalni rad omogućava i prati kontakte majke i deteta. Devojka se ipak odlučuje za trajno napuštanje svoje ćerke i daje saglasnost za njeno usvojenje. Centar za socijalni rad je primenio usvojenje kao oblik zaštite ovog mal. deteta, a L.D., uz pomoć NVO Astra, upisuje Školu lepote. Međutim, posle izvesnog vremena samovoljno napušta sklonište i poslednje informacije o njoj su da se nalazi u Italiji i da je zaposlena. Javljala se telefonom iz Italije i obavestila zaposlene u skloništu da radi kao spremačica, mada je ova informacija nepouzdana.

Zaključak

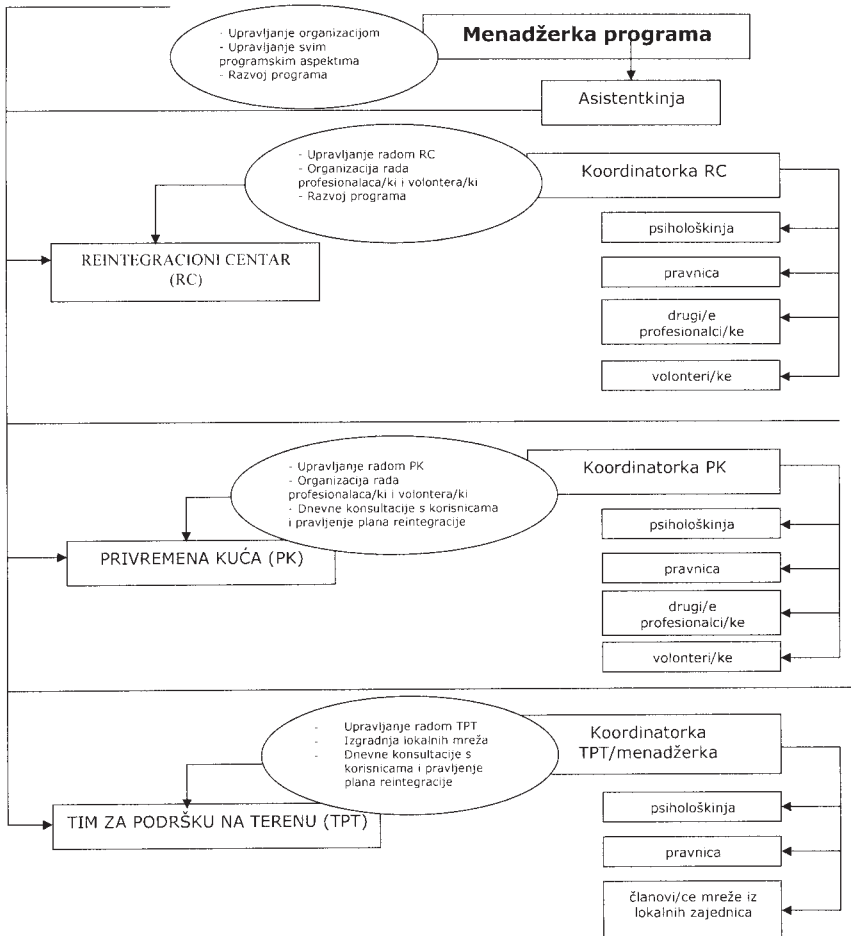
Po implementaciji *Strategije razvoja sistema socijalne zaštite* treba očekivati da će sistem biti obogaćen novim uslugama, ali će i postojeće usluge biti standardizovane, dostupnije, što će omogućiti i viši nivo kvaliteta u krajnjem ishodu na korisnike. Nova organizacija rada u centrima za socijalni rad i primena metode vođenja slučaja svakako će doprineti kvalitetnijim uslugama koje će se pružati i žrtvama trgovine ljudima.

Značaj multisektorske saradnje za proces socijalne inkluzije žrtava

Značajan doprinos uspehu programa reintegracije i njegovoj dinamici daje i dobra saradnja između organizacije koja vodi sam program i drugih organizacija koje pružaju pomoć i zaštitu žrtvama, računajući tu i one organizacije, odnosno državne organe kojima reintegracija nije primarni interes (policija, tužilaštvo, sud). Dobra saradnja bi trebalo da podrazumeva sinhronizaciju različitih vidova pomoći kako bi se izbeglo nepotrebno trošenje resursa i preklapanje istih vidova podrške u jednom slučaju od strane različitih organizacija (npr. jednoj korisnici dve organizacije obezbeđuju sredstva i iste medicinske preglede, ne znajući jedna za drugu). Da bi se ovakvi slučajevi izbegli, neophodan je kontinuiran protok informacija između organizacija u sektoru koji se bavi pružanjem pomoći žrtvama. Ovo podrazumeva da svaka organizacija poznaje sam sektor, tj. druge organizacije u njemu i njihove konkretne aktivnosti i mogućnosti u pogledu pružanja pomoći. Takođe, bilo bi neophodno da jedna organizacija, kada upućuje žrtvu na drugu radi pružanja nekog oblika pomoći, obavesti partnersku organizaciju o svim oblicima pomoći koje je sama pružila žrtvi i pretpostavljenim potrebnim vidovima pomoći koje sama žrtvi ne može obezbediti ili smatra da je celishodnije da to učini organizacija kojoj upućuje žrtvu. Ukoliko se sama žrtva obraća nekoj organizaciji za pomoć, neophodno bi bilo informisati se da li se nekome za pomoć već obraćala i šta je ta organizacija preduzela po tom pitanju. Izveštaji o radu sa žrtvom, kao neka vrsta dosijea u kome će svoje mesto naći pruženi vidovi pomoći i njihovi rezultati, umnogome bi ubrzali i olakšali rad svih organizacija koje se bave zaštitom žrtava. Kako je Služba za koordinaciju zaštite žrtava ta koja prva dolazi u kontakt sa žrtvom trgovine ljudima, najčešće posle policije, važno je da prikupi sve potrebne informacije i sastavi izveštaj o konkretnom slučaju trgovine ljudima i samoj žrtvi kako bi kasniji rad sa žrtvom u programu reintegracije bio olakšan i kako bi se izbeglo ponovno „saslušanje” žrtve. Izveštaj bi trebalo da sadrži i kontakte osoba koje su radile sa žrtvom, u smislu prikupljanja obaveštenja, saslušanja ili pružanja pomoći (npr. centar za socijalni rad ili neka nevladina organizacija). Trebalo bi, takođe, da sve organizacije u sektoru obaveštavaju Službu o tome koji su vidovi pomoći pruženi konkretnoj žrtvi kako bi podaci bili sistematizovani u jednoj, centralnoj bazi, u koju bi zainteresovanim organizacijama bio omogućen uvid radi kreiranja sopstvenih planova pomoći i zaštite.

Program i principi rada u programu za socijalnu inkluziju

Struktura – NVO Atina

Programi – NVO ATINA

Žrtvama trgovine ljudima i seksualne eksploatacije pomoć i podrška u reintegraciji pružaju se u okviru tri odvojena programa:

- *Privremene kuće,*
- *Reintegracionog centra (Otvorenog kluba) i*
- *Tima za podršku na terenu.*

Cilj programa je uspostavljanje i razvoj mehanizma za pružanje direktne pomoći i podrške ženama žrtvama trgovine ljudima i seksualne eksploatacije kako bi se obezbedili njihov psihofizički oporavak, osnaživanje i održiva reintegracija.

Korisnice/ci naših programa su žene, devojke i deca, državljanke/i Republike Srbije i strankinje/ci sa privremenom dozvolom boravka u Republici Srbiji, žrtve trgovine ljudima, seksualne i radne eksploatacije, formalno identifikovane od strane Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima u Srbiji.

Svaki pojedinačni program pomoći i podrške u reintegraciji kreira se u dogovoru sa svakom/im korisnicom/kom ponaosob kako bi u najvećoj mogućoj meri odgovorio na njene/njegove individualne potrebe, mogućnosti i želje.

Privremena kuća

Program Privremene kuće realizuje se od aprila 2004. godine, na teritoriji Beograda. On korisnicama, pored smeštaja i hrane, nudi osnovne i alternativne usluge u reintegraciji:

1. medicinsku pomoć;
2. individualnu i grupnu psihološku pomoć;
3. pravno savetovanje;
4. pomoć porodici - porodična medijacija, psihološka i pravna pomoć članovima porodice...
5. pomoć u formalnom i alternativnom obrazovanju: nastavak školovanja, radionice, programi osnaživanja...
6. pomoć u pronalaženju posla: sastavljanje poslovne biografije, priprema za poslovni intervju, članarina u omladinskoj zadrugi...

Reintegracioni centar (Otvoreni klub)

Program Otvorenog kluba realizuje se od avgusta 2006. godine u Beogradu. Osmišljen je uz pomoć i podršku bivših i aktuelnih korisnica naših programa i nudi brojne osnovne i alternativne programe podrške u reintegraciji:

1. individualnu i grupnu iskustvenu podršku;
2. individualno i grupno pravno savetovanje i pomoć;
3. pomoć u formalnom obrazovanju;
4. alternativne obrazovne i kreativne programe;
5. programe ekonomskog osnaživanja.

Program je koncipiran tako da pored direktne pomoći i podrške obezbedi korisnicama/cima prostor i okvir za neformalno okupljanje i druženje. Otvoreni klub poseduje biblioteku, video i audio materijale i kompjutere, i u njemu se održavaju različite kulturne aktivnosti - projekcije filmova, predavanja itd.

Tim za podršku na terenu

Program je nastao kao odgovor na potrebe u reintegraciji onih žrtava trgovine ljudima, seksualne i radne eksploatacije koje/i žele da se vrate u svoje matične sredine. S obzirom na ograničene resurse državnih institucija, prvenstveno centara za socijalni rad, kao i činjenicu da je većina organizacija koje rade na pružanju pomoći žrtvama trgovine ljudima koncentrisana na području Beograda, program Tima za podršku na terenu razvijen je kako bi obezbedio visokokvalitetnu i strukturisanu pomoć i podršku u reintegraciji žrtava trgovine ljudima, seksualne i radne eksploatacije na celoj teritoriji Republike Srbije.

Jačanjem kapaciteta lokalnih sredina povezivanjem brojnih državnih institucija i organizacija civilnog društva, program Tima za podršku na terenu nudi svim korisnicama/cima brojne standardne i alternativne usluge u reintegraciji u njihovom mestu boravka:

1. pomoć u zadovoljavanju osnovnih životnih potreba;
2. medicinsku pomoć;
3. psihološku pomoć;
4. pravno savetovanje i pomoć;
5. pomoć porodici - porodična medijacija, psihološka i pravna pomoć članovima porodice itd.;
6. pomoć u obrazovanju;
7. učešće u nekim programima Otvorenog kluba.

Ključne oblasti u procesu socijalne inkluzije

NVO Atina je u saradnji sa kancelarijom Međunarodne organizacije za migracije u Beogradu razvila mehanizam za praćenje i analizu postignuća u svakom pojedinačnom slučaju korisnika/ce koje je u program NVO Atina upućena. Praćenje učinaka, ali i plan delovanja za svaki pojedinačni slučaj, odvija se putem niza konkretnih aktivnosti u okviru sledećih oblasti:

1. građansko-pravni status;
2. pravni problemi i sudski postupci;
3. porodični odnosi;
4. obrazovni status;
5. ekonomski status;
6. profesionalna orijentacija i zapošljavanje;
7. bezbednosni status;
8. iskustva diskriminacije – širi društveni kontekst;
9. zdravstveni status;
10. vršnjački odnosi;
11. partnerski odnosi;
12. odnos prema sebi – stepen samoprihvatanja.

Aktivnosti u programu socijalne inkluzije obavljaju se u okviru sledećih kategorija:

1. Rešavanje akutnih problema pri ulasku u program i ad hok reagovanje na novonastale akutne probleme.

2. Utvrđivanje rokova za procenu statusa korisnice i dogovor oko prvih ciljeva programa reintegracije za svaku pojedinačnu korisnicu.

3. Utvrđivanje početnog statusa korisnica u svim oblastima značajnim za reintegraciju pri ulasku u program reintegracije.

4. Pravljenje individualnih planova reintegracije u svim oblastima zajedno sa korisnicama.

5. Praćenje i evaluacija statusa u svim oblastima značajnim za reintegraciju tokom celog procesa reintegracije i redefinisane ciljeva reintegracije u odnosu na procenu toka reintegracije.

6. Kontakti osoba iz državnih institucija i NVO angažovanih u programu reintegracije.

7. Procena učinaka u svakom pojedinačnom slučaju po napuštanju programa reintegracije.

8. Praćenje slučajeva u svim značajnim oblastima po zvaničnom izlasku iz programa.

Oblasti za praćenje programa socijalne inkluzije

Svaka od ovih oblasti, s druge strane, podrazumeva kreiranje nove sistematizacije kako bi se što uspešnije odgovorilo izazovima iz svake od pomenute oblasti. S tim u vezi, planiraju se aktivnosti i prati status svake/kog pojedinačne/og korisnice/ka programa u ovim oblastima, a prema sledećoj listi prioriteta:

I Građansko-pravni status

Za potpunu procenu potreba u vezi s rešavanjem građansko-pravnog statusa i definisanje koraka u programu pomoći potrebno je tri nedelje. Aktivnosti u oblasti rešavanja građansko-pravnog statusa, pre svega, podrazumevaju pomoć u dobijanju dokumenata:

1. izvod iz matične knjige rođenih;

2. potvrda o državljanstvu;

3. prijava prebivališta;

4. dozvola boravka za korisnice strane državljanke;

5. lična karta;

6. zdravstvena knjižica;

7. evidentiranje u Nacionalnoj službi za zapošljavanje;

8. evidentiranje u Centru za socijalni rad;

9. svedočanstva;

10. pasoš ili putni list;

11. ostalo (pomoć u rešavanju izbegličkog statusa, potvrda o plaćanju poreza, vlasnički list...).

II Pravni problemi i sudski postupci

1. Učešće u prekrivičnom i krivičnom postupku:
 - a) pribavljanje potrebnih informacija od službi upućivanja;
 - b) utvrđivanje termina i rokova;
 - c) kontakti nadležnih u postupcima: policijski/a službenik/ca, javni/a tužilac/teljka, (istražni/a) sudija, punomoćnik/ca, socijalni/a radnik/ca u slučaju maloletnika/ca;
 - d) podnošenje imovinsko-pravnog zahteva;
 - e) savetovanje tokom postupka.
2. Porodični i imovinsko-pravni status: razvod, starateljstvo, izdržavanje, alimentacija, ostavina, nasilje u porodici...
3. Posredovanje u ostvarivanju socijalne sigurnosti: MOP, jednokratna pomoć, smeštaj u ustanove socijalne zaštite, penzije, porodične penzije, tuđa pomoć i nega...
4. Drugi postupci.

III Porodični odnosi

1. Status primarne porodice:
 - a) broj članova domaćinstva;
 - b) bračni status;
 - c) prisustvo nasilja;
 - d) prisustvo zlostavljanja i zanemarivanja;
 - e) procena porodičnih odnosa;
 - f) porodična patologija.
2. Status sekundarne porodice:
 - a) broj članova domaćinstva;
 - b) bračni status;
 - c) prisustvo nasilja;
 - d) prisustvo zlostavljanja i zanemarivanja;
 - e) procena porodičnih odnosa;
 - f) porodična patologija.
3. Ostalo: hraniteljstvo, domski smeštaj, usvojenje...

IV Obrazovni status

1. nivo pismenosti;
2. završene škole i razredi;
3. stečene veštine;
4. željeni obrazovni nivo i zajednička procena mogućnosti koje se pružaju;
5. poremećaji u učenju;
6. tok uključivanja u obrazovni sistem.

V Ekonomski status

1. imovinske i finansijske mogućnosti korisnice, primarne i sekundarne porodice;
2. posredovanje u ostvarivanju prava na materijalna davanja za korisnicu i primarnu i/ili sekundarnu porodicu.

VI Profesionalna orijentacija i zapošljavanje

1. analiza mogućnosti na tržištu rada;
2. procena mogućnosti korisnica;
3. samostalno traženje posla;
4. pronalaženje posla.

VII Bezbednosni status – posledice situacije trgovine ljudima i prevencija reviktimizacije

1. pribavljanje informacija od nadležnih institucija;
2. kontakti s policijom u cilju prevencije i zaštite u specifičnim slučajevima;
3. gradacija rizika (subjektivni osećaj vs. okolnosti);
4. iskustvo nasilja i odnos prema nasilju.

VIII Iskustva diskriminacije – širi društveni kontekst

1. pripadnost marginalizovanoj grupi;
2. procena limita u socijalnoj propustljivosti (osnov marginalizacije);
3. iskustva u diskriminaciji.

IX Zdravstveni status

1. pravo na zdravstvenu zaštitu;
2. procena trenutnog zdravstvenog stanja;
3. zdravstvene i higijenske navike i kultura;
4. kapacitet za samostalnu brigu o zdravlju.

X Vršnjački odnosi

1. procena postojeće mreže vršnjačkih odnosa;
2. procena socijalne zrelosti;
3. uobičajeni modusi socijalne interakcije;
4. specifične teškoće u uspostavljanju socijalnih odnosa;
5. širenje socijalne mreže.

XI Partnerski odnosi

1. procena emotivne zrelosti;
2. uobičajeni načini i modeli funkcionisanja emotivnih veza;
3. seksualna orijentacija;
4. seksualni odnosi;
5. specifični problemi u uspostavljanju i održavanju partnerskih veza;
6. svest o mogućim ugrožavanjima bezbednosti.

XII Odnos prema sebi – stepen samoprihvatanja

1. procena nivoa samoprihvatanja i samopoštovanja;
2. Odnos prema iskustvu trgovine;
3. Odnos prema nasilju.

Marijana Savić, doc. dr Slađana Jovanović,
Dragana Ćuk Milankov
NVO Atina

Uloge profesionalaca i profesionalki u procesu reintegracije

Uloga menadžerke/menadžera programa

Osnovna pretpostavka na kojoj se temelji ceo program reintegracije jeste da naspram sebe imate osobe koje su ravnopravni/e članovi/ce društva, jednake vama u pravima i odgovornostima. Da bi se uspostavila komunikacija i razvio odnos poverenja, koji je jedini garant uspešnog programa socijalne inkluzije, neophodno je da iz svog manira komunikacije izostavite paternalistički pristup i neophodna je decentracija u mišljenju (jednostavno rečeno, moć da se stavite u *tude cipele*, tj. probate da posmatrate život iz ugla druge osobe), kao i izbegavanje ličnog tumačenja, vrednovanja i suđenja, naročito moralisanja i savetovanja. Sve su ovo vidovi komunikacije koji će dovesti do otuđenja i umanjiti mogućnost za saradnju pa, samim tim, i za implementaciju uspešnih pojedinačnih programa socijalne inkluzije. Osim navedenog, programski pristup mora da uvažava različitosti samih korisnica/ka programa i da se formuliše prema specifičnostima svake/kog pojedinačne/nog korisnice/ka programa.

Da bi se to obezbedilo, potrebno je imati svest o sopstvenom vrednosnom okviru, zatim svest o različitostima i drugačijim okvirima koji su jednako legitimni kao i vaš, i snabdeti se znanjem i veštinama kako bi se razumeo i dao odgovor na potrebe korisnica/ka. Na taj način je moguće imati u vidu okvire sopstvenog identiteta i raditi na sopstvenim predrasudama i stereotipima koji mogu da se ispoljavaju na različite načine (čak i tako što se manifestuju kao briga za nekog), a kojih nismo uvek ni svesni/e.

Na ovom mestu ćemo obrazložiti vrednosti koje prepoznajemo kao distinktivna obeležja rada naše organizacije, a koje se tiču principa na kojima je zasnovan rad NVO Atina:

Apsolutno i bezuslovno poštovanje ljudskih prava. U ovom delu treba naglasiti one elemente koji se mogu smatrati spornim u postojećim programima zaštite i pomoći, u prvom redu – sloboda kretanja, s kojom će u vezi stajati druga prava i slobode.

Dobrovoljnost. U različitim programima, ali i u teorijskim radovima i samim pravnim regulativama, princip dobrovoljnosti se podrazumeva. Međutim, radno iskustvo u Republici Srbiji, ali i poznavanje situacije u zemljama regiona i šire, pokazuje nam da je dobrovoljnost i pristanak na učestvovanje u programu od strane korisnica/ka moguće dovesti u pitanje u svakom momentu u kom ni zakonodavni okviri, ali ni programi namenjeni žrtvama ne nude istinske alternative. Na primer, ukoliko je alternativa ulasku u program povratak

u porodicu čiji su neki članovi/ce posredovali u situaciji trgovine ljudima, ili povratak na ulicu i neželjene kontakte sa počiniocima krivičnog dela, jasno je da će žrtve trgovine ljudima izabrati prvi od programa koji se ponudi, bez obzira na istinske potrebe u tom trenutku.

Puna informisanost. Podrazumeva se da ni prethodno pomenuti principi ne bi našli celovitu primenu bez poštovanja principa pune informisanosti korisnika/ca programa. Pre svega, smatramo ključnim da sve informacije koje dobijamo od nadležnih institucija i organizacija koje su bile uključene u program pomoći u nekoj od faza, prosleđujemo svojim korisnicima/cama i to tako što zajedno sa njima sagledavamo moguće posledice odluke koje bi donosile/li na bazi dobijenih informacija (učestvovanje u istražnim radnjama, prekrivičnom i krivičnom postupku...). Smatramo da je važno prikupiti sve potrebne informacije i podeliti ih sa korisnicama/cima kako bismo im tako omogućile da informisano donose odluke o sopstvenom životu.

Participativnost i puna sloboda odlučivanja. Participativnost podrazumeva obavezu koju smo preuzele da, pre svega, o samim korisnicama/cima, idejama vezanim za njihovu inkluziju i pomoć koju im treba ponuditi, nikada ne pričamo ukoliko same korisnice/ci nisu prisutne/ni. U svim fazama dogovora i planiranja, korisnice/ci su ravnopravne/ni učesnice/ci i jedine/ni imaju mogućnost i pravo da donesu odluke o daljim tokovima programa u kojima žele da učestvuju i o svim aspektima tih programa.

Solidarnost, saradnja i uvažavanje. Tokom rada sa korisnicama/cima trudimo se da zajednički razvijamo međusobnu solidarnost i uvažavanje, kao i da čitav proces inkluzije postavimo na platformu saradnje i kroz ove ideje svi/e zajedno utvđujemo programska načela i dogovaramo se o željenim aktivnostima.

Poštovanje privatnosti. Ovo podrazumeva pravo korisnice da postavlja granice, deli ili ne deli informacije o svom intimnom životu kako bi zaštitila lični integritet. To podrazumeva mogućnost da odlučuje o vrsti, načinu, mestu, vremenu i količini informacija koje je spremna da podeli s drugima.

Obaveza organizacija i institucija koje dolaze u kontakt sa žrtvama trgovine ljudima i pružaju direktnu pomoć i podršku ovako osetljivim grupama jeste da obezbede apsolutnu tajnost svih informacija vezanih za status žrtava trgovine ljudima i da ih ne objavljuju i ne dele sa drugim organizacijama. U slučaju da se ukaže potreba za tim da se neke informacije prosleđuju (ukoliko se korisnik/ca upućuje na druge vidove pomoći, recimo), neophodno je osigurati prethodnu saglasnost korisnice/ka programa.

Osim toga, obaveza organizacija jeste i da se informišu o postojećim institucionalnim i vaninstitucionalnim programima pomoći i podrške marginalizovanim osobama. S obzirom na to da osoba koja je postala žrtva trgovine ljudima u najvećem broju slučajeva nije žrtva samo jednog vida eksploatacije – u većini slučajeva radi se o mladim osobama, prvenstveno devojkama i deci koje su vrlo često pre situacije trgovine bile i žrtve porodičnog nasilja, zanemarivanja, silovanja, seksualne eksploatacije, incesta, ali i nebrige i zanemarivanja, kao i diskriminacije od strane društva, lokalne zajednice i institucija društva. Korisnici/ce naših programa pomoći su najčešće, ako

ne i u svih sto odsto slučajeva, žrtve različitih društvenih okolnosti: često su izbegla i raseljena lica, odrasle u nemaštini, ratnom okruženju, atmosferi u kojoj vladaju ksenofobija i rasizam. Kad sve to imamo na umu, nije teško zamisliti koliko prethodnu diskriminaciju trpe i kako se društvo prema njima odnosi čak i tokom samog programa socijalne inkluzije (treba imati na umu da su, kao identifikovane žrtve trgovine ljudima, izložene višestrukoj diskriminaciji i marginalizaciji).

Otuda obaveza naših organizacija i institucija nije samo pružanje pomoć i, koja je vremenski ograničena i prethodno definisana (što ograničenim fondovima, što limitiranim ljudskim resursima, što nedostatkom znanja i iskustva u radu na rešavanju ovako kompleksnih problema), već i uticaj na čitavo društveno okruženje da prepozna značaj borbe protiv trgovine ljudima i shvati kao svoju obavezu zaštitu svih građana i građanki, a posebno onih koji žive u najtežim okolnostima.

Programe reintegracije naše organizacije od drugih programa razlikuje upravo to što su korisnice ovog programa i posle izlaska iz same Privremene kuće ostale u drugim programima organizacije, ili naprosto imaju želje i motiva da se i dalje javljaju i sarađuju s nama, tako da zaista možemo reći da imamo informacije o kvalitetu i učinku programa do sada.

Osim toga, korisnice Privremene kuće su sada već obučene za saradnju s organizacijom i vođenje grupa iskustvene pomoći koje funkcionišu u programu Otvorenog kluba. Upravo ovu aktivnost smatramo primerom dobre prakse i naše je iskustvo da ovim segmentom programa najviše izlazimo u susret potrebama samih korisnica/ka programa.

Naši programi okrenuti su ka osnaživanju dece i odraslih, identifikovanih kao žrtava trgovine ljudima i seksualne eksploatacije, i u tom cilju neophodno je u svakom pojedinačnom slučaju napraviti zajedno sa korisnicom/kom plan podrške i pomoći. To obuhvata jedan temeljan pristup i saradnju kako bi se mapirali prioriteti i kako ne bi došlo do propuštanja u lociranju specifičnih potreba bitnih u daljem oporavku i osnaživanju. Tu na prvom mestu smatramo psihofizičko zdravlje, građansko-pravni status, procenu bezbednosti, a zatim i sve ostale potrebe koje vraćaju osobi samopoštovanje i samopouzdanje (obrazovanje, posao, aktivnosti/radionice u cilju psihosocijalnog i ekonomskog osnaživanja) ukoliko korisnik/ca ima porodicu ili neke bliske prijatelje, procena potreba odnosiće se i na taj segment i, u tom smislu, smatramo ga jednim od najvažnijih. Ovo upravo znači da sam uspešan program reintegracije nikako nije dovoljno fokusirati na one segmente osnaživanja koje mi kao profesionalci/ke smatramo bitnim, već upravo na sva ona polja koja su značajna samim korisnicima/cama. Naše je iskustvo da identifikovane žrtve trgovine ljudima upravo i odbijaju asistenciju onih organizacija ili institucija čije su šeme podrške zatvorene, ne podrazumevaju puno učešće korisnica/ka u donošenju odluka o procesima reintegracije i nisu dovoljno fleksibilne da prepoznaju i izađu u susret aktuelnim potrebama.

Koordinacija NVO Atina, pored odgovornosti za funkcionisanje organizacije i programa, podrazumeva i saradnju i sinhronizaciju naših programa sa programima drugih organizacija i institucija nadležnih u

konkretnim slučajevima, a u najboljem interesu naših korisnika/ca. Cilj saradnje je obezbeđivanje kompetentne i kvalitetne podrške korisnicima/cama. Na ovom mestu je značajno naglasiti da je pogrešna, a vrlo česta pretpostavka organizacija koje se bave pružanjem specifičnih vrsta pomoći samo žrtvama trgovine ljudima o ekskluzivnosti njihovih usluga. Čitav niz organizacija i institucija u Srbiji ima dovoljne i potrebne kapacitete za pružanje različitih vrsta usluga i pomoći. Naročito je značajna saradnja s centrima za socijalni rad, kao najfunkcionalnijom i formalnom mrežom pomoći koju pruža sama država. Neosporno je da su kapaciteti i/ili odnos profesionalaca/ki u institucijama ponekad ograničeni i zasnovani na stereotipnom mišljenju o korisnicama/cima, međutim, ukoliko se saradnja (zasnovana na poverenju) ne uspostavi, odnos državnih institucija i različitih organizacija se neće ni promeniti i mehanizam za zaštitu žrtava nikada neće postati održiv. Za sada je izuzetno važno da organizacija koja bazično pruža pomoć bude ta koja je spremna da u svakom trenutku posreduje u ostvarivanju prava žrtava i da sve svoje snage usmeri na asistenciju u svakom trenutku. Ta asistencija, u svakom slučaju, ne sme da bude usmerena na to da korisnike/ce učini zavisnim od ove vrste pomoći, već da osnaži njihove kapacitete da u budućnosti mogu sami da ostvaruju i zastupaju svoja prava.

Institucije sa kojima mi gradimo i utemeljujemo profesionalne odnose i kreiramo ad hok funkcionalne mreže koje rade u interesu naše ciljne grupe, ali i u opštem društvenom interesu, jesu:

- Služba za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima

Smatramo je ključnom instancom za jačanje i razvoj mehanizma za suzbijanje trgovine ljudima u Srbiji. NVO Atina u svoje programe uključuje korisnice/ke koje je Služba prethodno zvanično identifikovala. Svako drugo postupanje na nacionalnom (ali i međunarodnom nivou) smatramo kontraproduktivnim za prenošenje poruke koja je svim organizacijama centralni mandat – poruke da je neophodno da država preuzme odgovornost u procesu zaštite žrtava. Ukoliko zanemarujemo ulogu Službe u nacionalnom mehanizmu upućivanja – činimo ključnu prepreku jačanju državnih kapaciteta na ovom polju.

- **centri za socijalni rad;**
- **medicinske ustanove** (domovi zdravlja, bolnice, instituti, privatna praksa);
- **obrazovne ustanove** (osnovne i srednje škole, radnički univerziteti, privatne škole);
- **policija;**
- **javno tužilaštvo;**
- **ministarstva;**
- **sudovi;**
- **sektor za rad i zapošljavanje** (Nacionalna služba za zapošljavanje, lokalne podružnice, omladinske zadruge);
- **ženske NVO;**
- **romske NVO;**
- **ostale NVO iz sektora.**

Preporučeni postupak pri upućivanju žrtve:

Ukoliko vam neka organizacija ili institucija uputi na neki od programa pomoći osobu koja je potencijalna ili identifikovana žrtva trgovine ljudima ili nekog oblika eksploatacije, trebalo bi da prosledi i sve informacije vezane za prethodne asistencije i ukupnu situaciju (naravno, uz saglasnost žrtve): medicinski i psihički status, građansko-pravni i porodični status, podatke o učešću u postupcima (prekrivičnim i krivičnim) i, konačno, bezbednosni status. Da bi sistem pomoći funkcionisao što efikasnije i bolje, u slučaju Republike Srbije, ove informacije je moguće dobiti od Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima (ukoliko organizacije koje pružaju pomoć prethodno dostave relevantne informacije). U svakom slučaju, na samom početku je potrebno prikupiti sve ove informacije od policije, sudova, nevladinih organizacija, centara za socijalni rad... U nemalom broju slučajeva, samo prikupljanje informacija može da potraje i do tri meseca, što umnogome usporava sam proces asistencije.

Kako bismo ustanovili osnovne principa rada i programa i kako bismo garantovali kvalitet pružene pomoći i sva prethodno izneta načela, doneli smo sledeće protokole:

Ulazak u Privremenu kuću

Prethodni uslovi, s obzirom na to da se radi o smeštaju koji je potpuno otvorenog tipa (ne postoji dvadesetčetvoročasovni nadzor):

Potencijalna korisnica programa Privremene kuće ne sme da bude mlađa od 16 godina (po našim procenama, a imajući u vidu prethodno iskustvo koje se odnosi na donošenje bitnih odluka u sopstvenom životu, smatramo da su osobe od 16 godina dovoljno zrele i samosvesne i da mogu dati dobrovoljni pristanak), uz ogradu da u slučaju prijema maloletne osobe pribavljamo saglasnost staratelja i organa starateljstva kako bismo zadovoljili i obezbedili legitimitet takvom rešenju.

U specifičnim situacijama ta granica može da se pomeri i na 15 godina ukoliko okolnosti govore tome u prilog i ukoliko postoji potreba definisana od strane staratelja i organa starateljstva.

Program ne može da zadovolji potrebe osoba sa ozbiljnijim mentalnim problemima, težim oblicima invaliditeta i zavisnica. Razlozi za to leže u nedostatku specifičnih programa koji odgovaraju njihovim potrebama, kao i dramatičnom nedostatku resursa kojima raspolazemo, i zato, zasad, smatramo da program Privremene kuće nije odgovarajuće rešenje. U trenutnim okolnostima, boravkom osoba sa gorenavedenim problemima otežalo bi se i sprovođenje programa reintegracije za druge korisnice jer, između ostalog, imale bi i dodatne odgovornosti o kojima nisu pravovremeno informisane. U svakom slučaju, težimo da program stalno unapređujemo i obezbeđujemo resurse kojima bi se omogućilo pružanje pomoći i korisnicama sa navedenim problemima. Za sada to činimo kroz druga dva programa.

U Privremenoj kući mogu da budu smeštene samo žene i devojke, što

otvara čitav nov prostor da se opišu problemi koje pri reintegraciji imaju muškarci i dečaci. Oni, zasad, mogu da učestvuju u druga dva naša programa.

Protokol pri prijemu korisnica u Privremenu kuću:

Razgovor sa potencijalnom korisnicom obavljaju menadžerka programa ili koordinatorka Privremene kuće i psihološkinja NVO Atine. Tokom inicijalnog razgovora, potencijalna korisnica se:

1. upozna sa svim bitnim aspektima programa NVO Atine i drugih organizacija koje pružaju pomoć;

2. upozna s prostorom i drugim korisnicama kako bi stekla što adekvatniju sliku o programu;

3. upozna sa svojim obavezama i pravima tokom korišćenja programa Privremene kuće (ovo se, pre svega, odnosi na obavezu čuvanja tajnosti adrese i nekorišćenja alkohola i psihoaktivnih supstanci). Sve ostale obaveze proistiće iz dogovora sa drugim korisnicama o održavanju prostora, kao i načinima međusobne saradnje i dogovora sa zaposlenima u NVO Atini, koji se odnose na poštovanje dogovora o ličnom planu reintegracije;

4. upozna sa ostalim programima NVO Atine i načinima učešća;

5. upozna sa tekstom ugovora o boravku u Privremenoj kući koji će potpisati ukoliko je zainteresovana za učešće u programu.

Pravila Privremene kuće

- Zabranjeno je konzumiranje lakih i teških narkotika i alkohola u prostorijama Privremene kuće.
- Zabranjeno je svesno odavanje adrese Privremene kuće.
- Svaka korisnica se ulaskom u Privremenu kuću obavezuje da neće ugrožavati svoju bezbednost i bezbednost ostalih korisnica i sigurnost prostora.

Kršenjem nekog od gorenavedih pravila sledi isključenje iz programa Privremene kuće. Osim ovih pravila, razlog za isključenje iz programa Privremene kuće može da bude i kontinuirano nepridržavanje dogovora koji smo zajedno postigle, a koji se odnosi na program reintegracije (vođenje računa o prostoru i saradnja s drugim korisnicama, odlazak u školu i na posao, poštovanje rokova...).

Ne postoji prekršaj koji podrazumeva automatsko isključenje, ali s obzirom na to da govorimo o dugoročnim programima reintegracije, na duže staze program gubi smisao ukoliko korisnica ne prepozna svoj interes za boravak u Privremenoj kući i ne vidi to kao put ka potpunoj samostalnosti sa daleko boljim početnim pozicijama i mogućnostima.

Izlazak iz Privremene kuće ne znači izlazak iz programa reintegracije, već samo prilagođavanje programa specifičnim potrebama korisnica.

Smatramo da je uvođenje previše pravila kao i preterana striktnost u njihovom sprovođenju neprimerena našoj ciljnoj grupi, prethodnoj marginalizaciji

i navikama, kao i stepenu preživljene traume i, u svakom slučaju, preporučujemo fleksibilnost u postavljanju pravila rada na ovim i sličnim programima.

Plan reintegracije za sva tri programa:

- Po ulasku u neki od programa, koordinatorka Privremene kuće, menadžerka programa, psihološkinja i pravnica u prvih nedelju dana zajedno sa korisnicom prave početni plan koji treba da vodi ka uklanjanju problema proisteklih iz situacije trafikinga.
- U prvih mesec dana zajedno sa korisnicom mapiraju se specifični problemi i okolnosti koji su doveli do toga da korisnica postane potencijalna žrtva, a zatim i žrtva trgovine ljudima i seksualne eksploatacije. Pravi se specifičan plan reintegracije koji ima za cilj uklanjanje i prevazilaženje tih uzroka. To podrazumeva sveobuhvatno sagledavanje svih aspekata koji grade identitet pojedinca/ke a odnose se na njeno/njegovo pređašnje porodično iskustvo, ekonomski status, obrazovni status, prethodna iskustva zlostavljanja i nasilja, kulturološki aspekt, etničku pripadnost, seksualnu orijentaciju i ostalo.
- Zajednički plan obuhvata preuzimanje obaveza i odgovornosti sa strane odgovornih u NVO Atini zaduženih u konkretnom slučaju, ali i preuzimanje istih i od strane korisnice/ka.
- Praćenje realizacije plana obuhvata nedeljni dogovor o predstojećim koracima, evaluaciju prethodnih koraka i rešavanje specifičnih problema koji su se pojavili a nisu bili predviđeni. Podrazumeva se da su sve osobe angažovane u NVO Atini dostupne 24 sata dnevno i da u bilo koje vreme mogu da odgovore na akutne potrebe korisnika/ca.
- Ukoliko problem prevazilazi kapacitete osobe koja radi u konkretnom slučaju, o njemu se diskutuje na sastanku (jednom u dve nedelje) sa ostalim saradnicima/cama i partnerima iz IOM-a kako bi se pronašlo adekvatno rešenje ili alternativa koja bi olakšala dalju realizaciju plana.
- S obzirom na to da ne postoji vremensko ograničenje za učestvovanje u programima NVO Atine, s vremenom se nedeljni sastanci s korisnicama/cima proređuju, jer su i potrebe za takvim susretima ređe.
- Osim prethodnog, naše je iskustvo da su do sada skoro sve osobe koje su bile korisnice/ci programa NVO Atine (sa izuzetkom dve – za koje se uskoro po ulasku u program ispostavilo da nisu potpuno dobrovoljno uključene u program) imale želju da ostanu u kontaktu sa našom organizacijom (i nama lično) i po izlasku iz programa – ili kao naše saradnice/ci ili potpuno privatno. Ovaj kontakt ostvarujemo veoma rado i verujemo da je upravo to jedan od ključnih kvaliteta našeg programa. Na ovom mestu imenovaćemo samo neke od obaveza koje tokom programa imamo prema svojim korisnicama/cima:
- Da po prijemu u program omogućimo vreme korisnici/ku i sebi za izgradnju međusobnog poverenja, a takođe i osnaživanje naših zajedničkih kapaciteta za što jasnije artikulisanje programskih potreba i osnaživanje kapaciteta korisnica/ka za iskazivanje i prepoznavanje

sopstvenih potreba.

- Da svaki dogovor koji postignemo sa korisnicom/kom ispratimo do kraja i u potpunosti ispoštujemo ili jasno obrazložimo ukoliko je bilo nemoguće ostvariti sve što je dogovoreno.
- Da budemo što realnije i objektivnije kada je reč o našim programskim potencijalima, ali i kapacitetima države i društva kako bi korisnik/ca dobili što približnije i jasnije okvire za prevazilaženje trenutne situacije.
- Da u svakom trenutku poštujemo njihovu privatnost i slobodu odlučivanja.
- Da obezbedimo sigurne kanale komunikacije s korisnicama/cima kako bismo mogle da evaluiramo svoj rad i njegove učinke i modifikujemo program kako bi dao najbolje rezultate.
- Da svakoj osobi u programu prilazimo bez formulisanih prethodnih očekivanja i bez ličnih projekcija na dalji put reintegracije korisnice/ka.
- Da posređujemo u obezbeđivanju svih potrebnih dokumenata. To podrazumeva podnošenje zahteva za izdavanje izvoda iz matične knjige rođenih, državljanstva, lične karte, zdravstvene knjižice, radne knjižice, diploma i svedočanstava o završenim razredima, privremene dozvole boravka (u slučaju stranih državljanke), putnih listova i pasoša i dr.
- U cilju ostvarivanja plana reintegracije, u našoj obavezi je i informisanje o mogućnostima, povezivanje, podnošenje zahteva za prijem u škole i na željene kurseve, pomoć u pronalaženju adekvatnog posla, ostvarivanje socijalne pomoći i zaštite od nadležnog centra za socijalni rad i slično.
- Pošto su naše korisnice/ci mahom i učesnice/ci u različitim prekrivičnim i krivičnim postupcima, naša obaveza je da u najkraćem roku saznamo gde se nalazi odnosni predmet, o čemu se zapravo radi, koliki je rizik po njenu bezbednost. Sledeće je da pružimo pravovremene informacije o svim bitnim momentima slučaja, da predočimo prava i obaveze u vezi sa postupkom, priprema za eventualno suđenje, ukoliko pristaje da svedoči, praćenje celokupnog postupka, kao i pružanje pune podrške. To zahteva odlaske u nadležne institucije, razgovore i postizanje dogovora koji se nekada potvrđuju i donošenjem rešenja od strane nadležnih kako bi se obezbedila zaštita svedoka kad god i koliko god to zakon dozvoljava. U svakom slučaju, kad je to moguće, obezbeđujemo neposredno upoznavanje i dogovaranje nadležnih i korisnica/ka.
- Gorenavedeno se odnosi na prekrivične i krivične postupke, ali s obzirom na to da se naš program zasniva na sveobuhvatnom sagledavanju problema, pravna zaštita se ne odnosi samo na ovaj segment. Mahom naše korisnice imaju i različite potrebe za porodično-pravnom, imovinsko-pravnom i drugim vidovima zaštite (razvodi, nasilje u porodici, zanemarivanje deteta, alimentacije, pitanja starateljstva i viđanja deteta, ukoliko korisnice imaju decu, ostavine i ostalo), a naš program pruža asistenciju i u ovim slučajevima.
- U svakom slučaju, ključna je obaveza da, u okviru naših mogućnosti, organizujemo aktivnosti koje za cilj imaju osnaživanje naših korisnica/ka u svakom smislu kao i pružanje pomoći u potpunom preuzimanju odgovornosti.

Primer upitnika za kreiranje programa Reintegracionog centra – ispitivanje potreba korisnika/ca

Drage prijateljice i prijatelji,

Kako je Otvoreni klub namenjen vama, volele bismo da zajedno osmislimo aktivnosti koje će vam biti važne, potrebne i zanimljive.

Molimo vas da odvojite par minuta da odgovorite na neka pitanja u vezi sa našim predlozima i napišete svoje predloge o tome šta bi sve u klubu trebalo da postoji.

Pre svega, volele bismo da znamo da li ste zainteresovane da sarađujete s nama i tako napravimo program koji će pomagati drugim devojkama i ženama kojima je pomoć potrebna? ZAOKRUŽITE:

DA

NE

RAZNA UČENJA

„Hajde da učimo zajedno“, „Do sada sam propustila da naučim...“, „Volela bih da znam/saznam...“

Zaokruži brojeve ispred aktivnosti koje su ti potrebne ili interesantne i kojima bi se priključila:

1. Potrebna mi je pomoć u učenju
2. Volela bih da naučim nešto novo (dopiši šta!)

-
3. Želim da naučim engleski jezik
 4. Želim da bolje govorim _____ jezik
 5. Volela bih da naučim da radim na kompjuteru

KREATIVNE RADIONICE

„Ja mogu da stvorim...“

Zaokruži brojeve ispred aktivnosti koje su ti potrebne ili interesantne i kojima bi se priključila:

1. Školica kuvanja
2. Školica ručnog rada
3. Slikanje i crtanje
4. Pisanje
5. Pravljenje predmeta od gline, žice, papira...

SPORTSKE AKTIVNOSTI

„U zdravom telu zdrav duh“

Zaokruži brojeve ispred aktivnosti koje su ti potrebne ili interesantne i kojima bi se priključila:

1. Plivanje
2. Aerobik
3. Šetnja (Avala, AdA, Košutnjak, Kalemegdan...)
4. Planinarenje
5. Vožnja bicikla
6. Loptanje na sto načina...

AKTIVNOSTI VAN KLUBA

„Šta nam još Beograd nudi...“

Zaokruži brojeve ispred aktivnosti koje su ti potrebne ili interesantne i kojima bi se priključila:

1. Upoznavanje Beograda
2. Gledanje filmova
3. Pozorišne predstave
4. Izložbe
5. Koncerti
6. Druženje sa životinjama

PSIHOLOŠKE RADIONICE

„Imam problema sa...“

Zaokruži brojeve ispred aktivnosti koje su ti potrebne ili interesantne i kojima bi se priključila:

1. Šta sa unutrašnjim nemirima
2. Šta da radim sa strahovima
3. Kako sa tugom
4. Kako da se opustim
5. Kako da izbegnem stres
6. Kada loše sanjam...
7. Želim da podelim sa drugima svoj problem...

ŽIVOTNE VEŠTINE

„A kako dalje?“

Zaokruži brojeve ispred aktivnosti koje su ti potrebne ili interesantne i kojima bi se priključila:

1. Briga o sebi
2. Očuvanje zdravlja
3. Vođenje kućne ekonomije
4. Kako da komuniciramo sa drugima
5. Snalaženje u novim situacijama
6. Kako izbeći svađu

IZBOR ZANIMANJA

„Sve što hoću to i mogu...“

Zaokruži brojeve ispred aktivnosti koje su ti potrebne ili interesantne i kojima bi se priključila:

1. Pomoć u izboru zanimanja – šta me zanima i šta mi odgovara
2. Koje su to veštine i znanja potrebni da bih se bavila onim šta želim
3. Učenje veština koje su potrebne za posao koji želite

**PRIČAONICA/DRUŽIONICA/ĆASKALICA/KAFEDŽINICA/
ŽENSKA SOBA/RAZBIBRIGA**

„Moj prostor, moje vreme...”

Zaokruži brojeve ispred aktivnosti koje su ti potrebne ili interesantne i kojima bi se priključila:

1. Čitanje knjiga, časopisa...
2. Gledanje filmova
3. Slušanje muzike
4. Druženje
5. Smejanje
6. Pevanje
7. Plesanje
8. Igranje
9. Kafenisanje
10. I šta još? _____

OTVORENO MESTO ZA VAŠE PREDLOGE

Sve što nismo spomenule, a vama se čini važnim, slobodno dopišite, predložite, javite...

HVALA!

Vaša ATINA

Uloga pravne/og savetnice/ka

Pravni savetnik/ca u timu pruža pravne savete korisnicima programa reintegracije i ne mora nužno obavljati funkciju pravnog zastupnika/punomoćnika.⁴⁷ Plan pružanja pravne pomoći sastavni je deo celovitog plana pomoći i podrške žrtvi koji se kreira prema individualnim reintegracijskim potrebama. Polazište u radu je upoznavanje sa „pravnom situacijom“, koja se ne ograničava samo na učešće žrtve u krivičnom progonu trgovaca ljudima. Ovo je samo jedan deo celokupne pravne situacije i ne mora biti (obično i nije) najvažniji, sa aspekta reintegracije žrtve. S tim u vezi, pravni savetnik/ca nije samo most između organa krivičnog gonjenja i žrtve, u smislu pridobijanja žrtve za saradnju sa ovim organima, već je prvenstveno „osoba od poverenja“, neko ko će žrtvu na jednostavan i razumljiv način uputiti u svet pravnih propisa koji su od značaja za nju, te objasniti različite pravne opcije kojima vode različiti izbori žrtve i predložiti najbolja rešenja.

Razgovor sa žrtvom, radi sagledavanja njene pravne situacije, ne sme biti još jedna vrsta saslušanja, niti nametnuta obaveza, već dijalog koji se vodi u vreme kada je žrtva za njega spremna i na način koji joj ne stvara neprijatnosti. Pre ovog razgovora bilo bi dobro obaviti razgovor sa osobom koja je već bila u kontaktu sa žrtvom ili je upoznata sa njenom situacijom (obično je to osoba iz Službe za koordinaciju zaštite žrtava, koordinatorka organizacije ili psiholog) kako bi se u razgovoru sa žrtvom izbegla nepotrebna i za žrtvu traumatizujuća ponavljanja i kako bi se odmah stvorili okviri plana za pružanje pravne pomoći i koji će ispuniti razgovor, tačnije dogovor sa žrtvom. Razgovor sa žrtvom je, razume se, nezamenljiv, jer ona tom prilikom iznosi i svoja pitanja i želje u vezi sa situacijom u kojoj se nalazi i koja iziskuje određena pravna rešenja, ali mora biti dopunjen i drugim informacijama, jer se, na primer, često dešava da žrtva ne zna tačno ni sa kim je svojevremeno razgovarala (da li je inspektor, javni tužilac ili istražni sudija), u kojoj se fazi postupak nalazi, koliko je važno rešenje pitanja posedovanja ličnih dokumenata ili jednostavno propusti da saopšti neku važnu informaciju.

Prvo „pravno“ pitanje jeste pitanje građansko-pravnog statusa, jer se veoma često dešava da žrtva ne poseduje lična dokumenta ili, ako je u pitanju lice sa stranim državljanstvom, nema regulisan boravak na teritoriji naše zemlje. Brzo rešavanje ovih problema je najvažnije, s obzirom na to da je bez njega svaki drugi korak u reintegracijskom procesu praktično nemoguć. Međutim, ovi problemi u praksi mogu biti veoma teški te zahtevaju improvizaciju, u nedostatku rešenja opšteg karaktera. Tako, kada su u pitanju domaće državljanke, problem je izvaditi ličnu kartu, bez prijave prebivališta, jer se dešava da porodica odbija da prijavi žrtvu na svoju adresu, a ona nema drugih mogućnosti. Sa stranim državljkankama je lakše jer svoj status regulišu dobijanjem (bar u početku) humanitarne dozvole boravka i prijavljivanjem boravišta na

⁴⁷ Nekada to neće ni biti u mogućnosti, kao, na primer, u situaciji kada je žrtva maloletna, a pojavljuje se u krivičnom postupku u svojstvu oštećenog. U takvoj situaciji mora imati punomoćnika, a ovaj može biti samo advokat sa sertifikatom o stečenim znanjima iz oblasti prava deteta i krivičnopravne zaštite maloletnih lica. Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, „Službeni glasnik RS“, br. 85/2005.

adresu Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima. S njima u vezi, kao problem se pojavljuje nedovoljna ažurnost policije na proceni rizika po bezbednost u slučaju povratka u zemlju porekla, pri čemu je pozitivan odgovor ovakve procene osnov za boravak na teritoriji Srbije u trajanju od godinu dana, zbog čega je nužna dobra saradnja sa policijom i stalno proveravanje dokle se sa procenama stiglo. Kada su u pitanju maloletna lica, postoji mogućnost postavljanja privremenog staratelja koji će obaviti posao oko pribavljanja lične karte, ukoliko roditelji to ne učine, te je za to potrebno obraćanje nadležnom centru za socijalni rad.

Najučestalija pitanja za pravne savetnike/ce jesu pitanja vezana za učešć e i žrtve u prekrivičnom ili krivičnom postupku. Žrtva je, obično, već imala susret sa nekim od državnih organa, najčešće policijom, i stiče se utisak da je u većem broju slučajeva taj susret za žrtvu bio vrlo neprijatan, da ona nije dovoljno informisana o tome šta se od nje očekuje ili da njene želje (na primer, da se poziv za sud nikako ne šalje na kućnu adresu) nisu ispoštovane. U ovakvim slučajevima, sasvim je razumljiv strah žrtve od novih poziva za učešće u postupku, njeno razočaranje u sistem od koga je očekivala zaštitu, kao i njena želja, motivisana strahom ili ozlojeđenošću, da više ne saraduje sa državnim organima. Pravni savetnik/ca u ovakvoj situaciji treba da predoči žrtvi najjednostavnijim jezikom tok postupka uopšte i njenu poziciju u postupku (kao oštećene strane ili svedoka), ali i da neutrališe negativne posledice ranijih kontakata sa državnim organima, te da se postara da se slične situacije ne dese.

Veoma je važno predočiti žrtvi da nije ona ta koja optužuje trgovca ljudima (jer često svoje pojavljivanje pred sudom percipira kao takvo), te joj treba objasniti ko zapravo u postupku optužuje, a koja je njena uloga (kao oštećenog ili svedoka). Najbolje je napraviti i neku vrstu simulacije suđenja, u kojoj bi žrtva imala priliku da daje iskaz onako kako bi ga zaista davala pred sudom, pri čemu bi savetnik/ca nastojao/la da postavlja sva ona pitanja koja su relevantna za slučaj, a koja bi mogli postavljati sud i stranke u postupku. Važno je i pripremiti žrtvu za (vrlo moguće) neprijatno ponašanje odbrane, objasniti joj zašto odbrana postavlja neprijatna pitanja ili daje komentare, te podvuć i da takvo ponašanje nema zapravo nikakve veze sa njom, već je često deo predstave čije izvođenje treba da opravda honorar branilaca.

Pošto se dešava da se žrtva plaši pojavljivanja pred sudom zbog bojazni da i sama ne bude kažnjena (zbog bavljenja prostitucijom, na primer), treba joj predočiti da je odgovornost samo na okrivljenom, a nikako na njoj, te da je ona ta koja je oštećena krivičnim delom i da ima i određenu kontrolu nad samim postupkom, u smislu da može da predlaže dokaze, postavlja pitanja, da se pridruži ili ne pridruži gonjenju, da može istaći svoj imovinskopravni zahtev i, što je veoma važno, da može zahtevati i određene mere zaštite.

Poželjno bi bilo pre suđenja, preko Službe ili neposredno, ostvariti kontakt sa sudom (isto važi i za policiju ili tužilaštvo ako se žrtva pojavljuje pred nekim od ovih organa) i upoznati ga sa delikatnom situacijom žrtve, eventualnim lošim ranijim iskustvima sa državnim organima, strahom od okrivljenih ili od pojavljivanja pred sudom uopšte, te zamoliti za „poseban tretman”, pozivajući

i se i na relevantne zakonske odredbe. Za žrtvu je od izuzetnog značaja i to što nije sama na suđenju, te je pored punomoćnika (ako bude angažovan) u sudnici dobrodošlo prisustvo pravnog savetnika i/ili drugog lica koje može biti podrška i uz koje oseća sigurnost⁴⁸. Ukoliko je žrtvi postavljen punomoćnik, sa njim treba ostvariti dobar kontakt, te zajednički pripremati žrtvu za nove korake u postupku ili bar pratiti njegov rad.

Kako se funkcija pravnog savetnika/ce ne iscrpljuje samo angažovanjem u vezi sa postupcima ili pravnim radnjama koje su tesno povezane sa situacijom trgovine, to je, sa stanovišta procesa reintegracije, neophodno i pravno savetovanje po svakom pravnom pitanju od značaja za žrtvu. To mogu biti (i najčešće jesu) pitanja iz oblasti porodičnog prava (razvod braka, vršenje roditeljskog prava, izdržavanje srodnika...), ali i druga pitanja (na primer, jedna korisnica je bila zabrinuta za svog maloletnog brata koji je učestvovao u krađi, i interesovalo ju je kako može biti sankcionisan). Pravno savetovanje koje je u funkciji reintegracije jeste i savetovanje članova porodice u vezi sa problemima koje imaju, a koji se mogu reflektovati na reintegraciju žrtve (stambeno pitanje porodice, prisustvo nasilja u porodici ili zanemarivanja maloletne braće ili sestara).

Pravno savetovanje se može ogledati i u nekoj vrsti edukativnog rada, koji uključuje razgovore sa zainteresovanim korisnicama o pojedinim aktuelnim pravnim temama kao što su nasilje u porodici, bračni ugovor ili seksualno uznemiravanje na radu.

Najvažniji i najčešće korišćeni akti u pravnom savetovanju žrtava trgovine ljudima su:

- Krivični zakonik;
- Zakonik o krivičnom postupku;
- Zakon o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala;
- Zakon o zaštiti učesnika u krivičnom postupku;
- Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica;
- Porodični zakon;
- Zakon o zdravstvenoj zaštiti;
- Zakon o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti građana;
- Zakon o kretanju i boravku stranaca;
- Instrukcija o uslovima za odobrenje privremene dozvole boravka za strane državljane žrtve trgovine ljudima.

Slede primeri konkretnih slučajeva u kojima je trebalo kreirati plan pravne pomoći za žrtve:

I

M.T., državljanka Moldavije, po preporuci svoje dobre drugarice krenula je 2000. godine u mesto S. da bi radila, kako joj je rečeno, u jednoj građevinskoj firmi. Umesto vlasnika građevinske firme, dočekuje je B.R., vlasnik kafane, i

⁴⁸ U uporednom pravu, ova lica, koja su podrška i pomoć žrtvi u sudnici, a nisu u funkciji punomoćnika, nazivaju se „lica od poverenja“.

objašnjava joj šta će ubuduće raditi: biti striptizeta i pružati seksualne usluge gostima. Ona je odbijala, ali joj je B. oduzeo dokumenta, pretukao je, zatvorio u sobu dok se ne oporavi i dok ne bude sposobna da radi za njega. Tako je i bilo. S vremenom, M.T., uvidevši da nema drugog izlaza, pristaje da bude devojka B. i tako prestaje da radi kao prostitutka, ali sa njegove strane trpi svakodnevno ponižavanje i fizičko nasilje. Posle četiri godine rađa devojčicu i zbog nje nastavlja život u nasilju. U par navrata je intervenisala policija, ali je on uvek obećavao da će se smiriti i molio je da joj oprost, te je ona, zbog deteta, a i nemajući alternative, ostajala. Kako je on nastavio da je zlostavlja i pred detetom i kako je dete počelo da pokazuje znake straha i nespokoja kad god je on u blizini, ona odlučuje da ga napusti. Po savetu poznanika iz policije dolazi u Sklonište. Njena najveća želja je da se vrati u Moldaviju, ali ne želi da ide bez deteta. Njemu ne želi da se vrati, plaši ga se, a tvrdi da sa njim ne žele da imaju posla ni zaposleni u policiji niti u Centru za socijalni rad. U sudu ima nekog prijatelja - sudiju, koji mu je ranije, „kad je držao kafanu i radio sa devojkama“, bio čest gost i pomagao mu u zataškavanju slučajeva. Ona misli da protiv njega teče neki postupak, ali ne zna o čemu se radi.

Koraci u radu pravne savetnice:

1. Proveriti postojanje ličnih dokumenata i kako je rešeno pitanje boravka u Srbiji. U konkretnom slučaju M.T nije imala niti jednog dokumenta, te je bilo potrebno pribaviti joj dozvolu boravka po humanitarnom osnovu, a potom preko kancelarije Međunarodne organizacije za migracije u Beogradu inicirati postupak za pribavljanje ličnih dokumenata - putne isprave (što po dobijenom i overenom ovlašćenju korisnice vrši kancelarija Međunarodne organizacije za migracije u matičnoj zemlji).

2. Proveriti kakva je situacija u lokalnom Centru za socijalni rad, da li su nadležni upoznati sa slučajem i da li ima traga (izveštaja) o nasilju u porodici. Utvrđeno je da postoji izveštaj koji procenjuje M.T. kao roditelja koji je dobar da se stara o detetu, dok je to negirano u slučaju B.R. Takođe, treba proveriti i koji je sudski postupak protiv B.R. u toku. Utvrđeno je da je to krivični postupak za nasilje u porodici, kao i krivični postupak za krivično delo nedozvoljenog prelaska državne granice (pošto do sredine aprila 2003. godine nije postojalo krivično delo trgovine ljudima). Procenjeno je da su šanse M.T. da joj se poveri dete stabilne, te je posvećena pažnja pribavljanju dokumenata, a sa radnicima centra je dogovoreno da sa B.R. porazgovaraju o tome da razmisli (s obzirom na sve navedene okolnosti) o sporazumu o samostalnom vršenju roditeljskog prava koji bi podrazumevao da roditeljsko pravo vrši M.T., a da on viđa dete u prostorijama centra, po dogovoru sa M.T.

II

Domaća državljanica, stara 17 godina, želi da ode u Italiju da se bavi prostitucijom i preko svojih drugova upoznaje dvojicu mladića koji će joj „srediti papire“. Oni je upućuju na G. koji će joj pomoći da u Italiji nađe smeštaj. G. je dočekuje, ali joj ne dozvoljava da se bavi prostitucijom onako kako je ona zamislila, nego je tera da radi za njega kao prostitutka. Zaključava je, prebija i na kraju uspeva u svom naumu. Posle nekoliko meseci, ona uspeva da

pobegne i na granici sve prijavljuje policiji. Kad je došla u Sklonište, kaže da je bila u sudu i da joj je „neki čovek rekao da treba da mu ispriča šta se sve to njoj izdešavalo”, što je ona i uradila, ali nije pominjala ničije ime, jer se plaši za sebe i sestru, a „oni tamo (u sudu i policiji) odlično znaju i ovako o kome se radi, jer njih svi poznaju.” U policiji su od nje tražili da prepozna neke osobe, a ona je rekla da nikog ne prepoznaje, pa su joj posle policajci govorili „da je sad ugasila svetlo na kraju tunela i da će završiti u domu.” Ona ne želi da na bilo koji način učestvuje u postupku i da „ih optužuje”, želi sve da zaboravi i nastavi sa svojim životom. Kaže da je i u sudu to isto rekla, kao i da je molila da joj nikakve pozive ne šalju na kuću, jer ne želi da njen otac sazna šta joj se desilo. Veoma je brine i da li će je policija teretiti za nešto i poslati je u dom. Posle dva meseca, poziv ipak stiže na kućnu adresu (i to za glavni pretres pred tzv. Specijalnim sudom), ali ga je, na sreću, primila sestra. Ona je uplašena i nikako ne želi da ide na suđenje niti ima šta više da kaže od onoga što je rekla. Oseća se i prevarenom zbog toga što nisu ispoštovali njenu želju da je ostave na miru i to je utvrđuje u nameri da se pozivu ne odazove.

Koraci u radu pravne savetnice:

1. Proveriti građanski status: korisnica je imala ličnu kartu, a pasoš su joj oduzeli trgovci i ne zna se gde je.

2. Razgovarati sa njom o postupku, objasniti joj koja je njena uloga u njemu i predočiti joj da neodazivanje pozivu suda može rezultirati izdavanjem naredbe za dovođenje. Objasniti joj koje mere zaštite može da traži za sebe i svoje najbliže i pomoći joj u sastavljanju zahteva. Po mogućstvu, pre suđenja sa njom obići sud i pokazati joj kako izgleda sudnica i gde je čije mesto. Simulirati suđenje, odnosno davanje iskaza pred sudom i odnos sa drugim učesnicima postupka. Pratiti je do suda i prisustvovati suđenju. U konkretnom slučaju, korisnica je pristala da svedoči, a primenjene su sve mere zaštite koje nudi procesno zakonodavstvo (zaštita njenog identiteta, udaljenje okrivljenih iz sudnice za vreme davanja iskaza, isključenje javnosti i policijska zaštita nje i njene porodice – sestre i oca).

Uloga psihološkinje/psihologa

Pred vama su radionice koje su namenjene radu sa žrtvama trgovine ljudima u okviru programa reintegracije, a osmislili su ih psiholozi i profesionalci srodnih struka koji imaju psihološka znanja. Cilj ovog radioničkog ciklusa je pomoć žrtvama u suočavanju sa psihološkim problemima karakterističnim za period reintegracije i pružanje psihosocijalne podrške. Bavi se temama identiteta, komunikacije, prevazilaženja konflikata, elaboracije osećanja i podsticanja njihove ekspresije, kontinuiteta identiteta, problema ponovnog uspostavljanja poverenja u odnosima, osnaživanja prepoznavanjem raznih oblika nasilja i mogućnosti reagovanja u tim situacijama, prepoznavanjem ličnih snaga i podsticanjem pozitivne perspektive budućnosti, uz pomeranje lokusa kontrole od spoljašnjeg ka unutrašnjem.

Aktivnosti kroz koje su teme obrađene mogu biti menjane u smislu prilagođavanja iskustvu i specifičnoj profesionalnoj obući stručnjaka/kinje

koji/a je izvodi. Važno je da aktivnosti koje se uvode budu u funkciji postizanja navedenog cilja radionice.

Redosled izvođenja radionica ustanovljen je u odnosu na emotivnu zahtevnost teme. Tako su emotivno najprovokativnije radionice predviđene za izvođenje u sredini ciklusa, kada je već uspostavljena kohezivnost grupe, i poverenje učesnika/ca u grupu i voditelja/ku. Stoga je bitno poštovati predviđen redosled.

Uz svaku aktivnost navedeno je i vreme predviđeno za njeno izvođenje, radi vremenske orijentacije voditelja/ke prilikom planiranja radionice. Navedena vremena odgovaraju izvođenju aktivnosti u grupama koje broje 10-15 članova. Pošto će grupe s kojima će se radionice izvoditi, s obzirom na specifičnost programa, verovatno biti manje, može se očekivati da će za njihovo izvođenje biti potrebno manje vremena. No, na taj način voditelj/ka ima vremena da se temama bavi psihološki produbljenije.

Veći deo radionica je preuzet iz postojećih programa (*Čuvari osmeha; Jezik nenasilne komunikacije*), i prilagođen je specifičnoj nameni, što je i navedeno u scenariju.

Nakon scenarija radionica, priložen je opis više tehnika relaksacije putem vođene fantazije, koje su predviđene za izvođenje u okviru nekih radionica tokom ciklusa. Voditelj/ka će odlučiti koje tehnike će u okviru koje radionice koristiti, a može ih i zameniti drugim tehnikama iz svog profesionalnog iskustva.

S obzirom na vulnerabilnost populacije kojoj su radionice namenjene, važno je sve vreme poštovati individualne psihološke granice. Koliko god bila važna procena profesionalca šta je osobi potrebno i korisno za dalji emotivni razvoj, jednako je važna i validna i procena same osobe za šta je u određenom trenutku spremna. Moramo biti perceptivni i spremni da scenario izmenimo ili od njega odustanemo, ukoliko čini da se učesnici/ce ne osećaju dobro. Imajmo na umu da cilj radionica nije samo izvođenje aktivnosti već dobrobit osoba sa kojima radimo.

Primeri radionica koje se izvode sa korisnicama

I RADIONICA - IDENTITET

Cilj: Elaboracija doživljaja identiteta učesnika/ca; podsticanje rekonstrukcije doživljaja identiteta osveščivanjem različitih uloga koje ga čine, sa naglaskom na onim ulogama koje su rezultat izbora; podsticanje unutrašnjeg lokusa kontrole.

Aktivnosti:

1. Moje ime

.....**10 min.**

Svaki učesnik/ca kaže svoje ime i nešto vezano za ime - kako ga je dobio/la, kako su ga/je zvali, kako voli da ga/je zovu i zbog čega i sl.

2. Kad bih bio/la

.....**20 min.**

Učesnici/ce dobijaju instrukciju da razmisle, kada bi bili/le neka životinja, koja bi životinja bili, i zbog čega.

Razmena u krug.

Učesnici dobijaju instrukciju da razmisle kada bi bili/le neka boja, koja bi boja bili/le i zbog čega.

Razmena u krug.

3. Cvet identiteta

.....**50 min.**

Voditelj/ka kaže da svi mi imamo različite uloge u životu koje nas čine ovakvim kakvi smo, pripadamo različitim grupama: grupi žena, ćerki, grupama po profesiji, npr. grupi frizerki, grupi obožavalaca romantičnih filmova i slično. Sada ćemo ispitivati sebe, razmišljajući šta sve čini naš identitet, kojim sve grupama mi pripadamo.

Daje učesnicima/cama instrukciju da nacrtaju cvet sa pet ili šest latica. U centru cveta napišu JA, a u latice treba da upišu grupe kojima pripadaju, a za koje smatraju da ih bitno određuju.

Razmena u velikom krugu. Voditelj/ka beleži na FC grupe koje učesnici/ce iznose.

Komentar voditelja/ke u pravcu isticanja razlike između pripadnosti grupama koje ne biramo, i ne možemo na njih da utičemo (pripadnost na osnovu pola, boje kože i sl.), i pripadnosti grupama koje su naš izbor, i na koje možemo da utičemo. Naglašava da, iako su pripadnosti grupama na koje ne možemo da utičemo često bitan deo naše slike o sebi (polna pripadnost, nacionalna i rasna pripadnost), za naš doživljaj sebe značajne su i pripadnosti grupama koje su stvar našeg izbora (profesionalna pripadnost, pripadnost na osnovu stila oblačenja, pripadnost na osnovu muzičkih sklonosti i sl.). Isticati mogućnost uticaja na doživljaj identiteta, činjenicu da nismo zarobljeni u ulogama koje su nam nametnute. Identitet se razvija i menja, a naš uticaj na taj proces je značajan.

Pomenute aspekte u još većoj meri naglašavati ukoliko se među grupama pojavi i pripadnost grupi žrtava nasilja.

4. Ljudske domine

.....**10 min.**

Igra počinje tako što jedan učesnik/ca smisli dve svoje karakteristike i objavi ih grupi. Na primer: „Sa leve strane volim da spavam, a sa desne sam

radoznala.“ Zatim, neko iz grupe koji ima jednu od tih karakteristika, istupi, uhvati prethodnog učesnika/cu za ruku koja označava tu karakteristiku i objavi još jednu svoju. Na primer: „Sa desne strane sam radoznao, a sa leve imam brata.“ Dozvoljeno je da se više učesnika/ca nadoveže na istu osobinu. Učesnici/ce istupaju jedan/na po jedan/na. Igra traje dok se ne izređaju i ne uvežu svi iz grupe.

Komentar voditelja - svi smo mi različiti, jedinstveni spojevi osobina. Ipak, po nekim osobinama smo slični nekim ljudima, i to nas povezuje i zbližava. Iako jedinstveni, deo smo celine, i tek tako se dobro osećamo.

Preuzeto iz programa *Čuvari osmeha* Nade Ignjatović Savić, modifikovano.

II RADIONICA - UVOD U KOMUNIKACIJU, JA PORUKE

Cilj radionice: Upoznavanje učesnika sa osnovnim karakteristikama nenasilne komunikacije (model Maršala Rozenberga); isticanje razlike između potreba i načina njihovog zadovoljenja; predstavljanje modela nenasilnog izražavanja poruka.

Aktivnosti:

1. Uvod u komunikaciju

.....**20 min.**

Voditelj/ka zalepi u prostoriji dva FC papira, na jednom je nacrtan prozor, a na drugom zid. Daje instrukciju učesnicima/cama da razmisle o tome kakav im način razgovora prija i zbližava ih sa drugima, a kakav im način razgovora smeta i udaljava ih od sagovornika.

Zapisuju (mogu zapisivati na stikerima, svaku karakteristiku komunikacije na posebnom stikeru, ili na običnom papiru).

Ukoliko su učesnici/ce zapisivali na stikerima, voditelj/ka ih poziva da kažu koje im to karakteristike komunikacije prijaju, a koje ne prijaju i da zalepe stikere na odgovarajući FC papir.

Ukoliko su učesnici/ce zapisivali na običnom papiru, voditelj/ka ih poziva da to podele sa grupom, a on/ona to beleži na odgovarajući FC papir.

Kada su svi učesnici/ce izneli svoje mišljenje, voditelj/ka daje završni komentar rezimirajući izneta mišljenja (na primer: „Obično nam prija razgovor u kojem imamo razumevanje sagovornika, prija nam kada nas pažljivo slušaju, kada je sagovornik zainteresovan za to što mi pričamo i sl., a smeta nam nerazumevanje, optuživanje, vređanje, neslušanje itd.“). Kaže da će ih sada upoznati sa jednim modelom komunikacije koji nam pomaže da sa drugima razgovaramo na način koji prija i jednoj i drugoj strani, te da imamo odnos kojim smo zadovoljni i u kojem uživamo. Ovo putovanje u nova saznanja otpočeće putovanjem na jedno divno ostrvo.

2. Pusto ostrvo

.....25 min.

Voditelj/ka daje instrukciju učesnicima/cama da zamisle da su u nagradnoj igri osvojili putovanje na jedno egzotično ostrvo, na kojem će provesti mesec dana. Pošto je agencija koja deli nagrade naknadno ustanovila da je dotično ostrvo potpuno pusto, nadoknadiće im to na taj način što će im obezbediti sve što im je potrebno da bi se na tom pustom ostrvu osećali dobro mesec dana. Sve što oni treba da urade jeste da sastave spisak tih stvari. Neka zamisle da na ostrvu ima struje, tako da mogu staviti na spisak sve električne aparate; mogu navoditi i ljude i životinje koji su im važni da bi se tamo dobro osećali. Nema ograničenja ni u broju stavki ni u njihovoj vrsti - samo neka se vode time da na spisku bude sve što im je potrebno da im tih mesec dana na ostrvu bude lepo.

Kada su sastavili/le spisak, voditelj/ka im daje sledeću instrukciju:

Sve stavke koje su naveli, naveli su zbog toga što su im veoma važne, jer zadovoljavaju neku njihovu važnu potrebu. Neka se vrate na početak liste, pa za svaku stavku neka razmisle zbog čega im je važna, koju njihovu važnu potrebu ona zadovoljava, i neka zapišu potrebu pored stavke.

Kada završe, voditelj/ka ih poziva da pročitaju samo potrebe do kojih su došli. Voditelj/ka ih zapisuje na FC. Učesnici/ce često želju, tj. način zadovoljenja potreba, identifikuju kao potrebu (pa tako kažu da imaju potrebu za čamcem, kompjuterom, prijateljem...). U tom slučaju, voditelj/ka kroz dijalog dolazi do potrebe koja je u osnovi iznete želje (postavljajući pitanje zbog čega je osobi to važno - npr. zbog čega mu/joj je važno da ima čamac dok je na tom ostrvu?).

Kada su svi učesnici/ce izneli/le svoje potrebe, voditelj/ka komentariše, objašnjavajući razliku između želja (načina zadovoljenja potreba) i potreba, kao i razlog zbog kojeg je ta razlika važna za dobru komunikaciju.

3. Ja poruke

.....45 min.

Voditelj/ka kaže da se komunikacija sastoji iz saopštavanja poruka i razumevanja poruka koje nama drugi upućuju. Danas će biti reči o načinu na koji saopštavamo poruke drugima.

Voditelj/ka daje instrukciju učesnicima/cama da se sete neke svoje rasprave, svađe, u kojoj su rekli nešto što je povredilo njihovog sagovornika, i da zapišu tu rečenicu.

Zatim izlaže četiri karakteristike koje sadrže JA poruke, i greške koje pravimo u vezi sa njima (u smislu razdvajanja opisa od tumačenja, osećanja od misli, potreba od načina njihovog zadovoljenja, tj. želja, i zahteva od naredbi).

Učesnici/ce dobijaju instrukciju da rečenicu koju su zapisali probaju da prevedu u JA poruku, svako za sebe.

Razmena - izlaže ko želi; voditelj/ka prati da li su svi elementi JA poruka adekvatno formulisani, pomaže učesnicima/cama da ih adekvatno formulišu ukoliko je to potrebno.

Komentari grupe i voditelja/ke. Da li učesnici/ce smatraju da bi ovakav način komuniciranja poboljšao njihove odnose u Privremenoj kući? Ako u iznetim primerima nije bilo rečenica vezanih za život u Privremenoj kući, ponuditi učesnicima/cama da zajedno sa voditeljem/kom urade jedan takav primer.

Preuzeto iz programa *Nenasilna komunikacija* Centra za interaktivnu pedagogiju, Beograd.

III RADIONICA - KAKO RAZUMEMO PORUKE DRUGIH

Cilj: Upoznavanje učesnika sa četiri načina na koje razumemo poruke drugih. Senzibilisanje za perspektivu sagovornika. Podsticanje komunikacije usmerene na potrebe i osećanja.

Aktivnosti:

1. Kako se čujemo20 min.

Učesnike/ce podeliti u parove. Dobijaju instrukciju da se dogovore ko je u paru osoba A, a ko osoba B. Osobe A voditelj/ka zamoli da za trenutak napuste prostoriju.

Osobama B voditelj/ka kaže da će osobe A njima pričati neki svoj doživljaj, a njihov zadatak će biti da ih slušaju na tri različita načina: prvo će, dok osobe A pričaju, pokazivati neverbalno da ih ne slušaju (okretati se, zevati...), zatim će ih slušati tako što će ih prekidati i savetovati („Evo šta bi ti trebao/la da uradiš...”), i u trećem navratu će ih slušati prebacujući fokus na svoje doživljaje („Nije to ništa, šta se meni desilo...”). Voditelj/ka će pratiti vreme, i usmeravati ih kada da počnu sledeći ciklus.

Voditelj/ka uvodi osobe A, kaže im da smisle neki doživljaj koji bi mogli/le da podele sa svojim parovima (doživljaj koji ima nizak stepen emotivnog rizika, koji nije vezan za intenzivne negativne emocije kako ne bi bili povređeni/ne tokom aktivnosti). Daje znak za početak prvog ciklusa slušanja.

Nakon dva minuta, voditelj/ka prekida ciklus i moli osobe A da ponovo pričaju svojim parovima isti ili drugi doživljaj, uvodeći tako učesnike/ce u drugi ciklus slušanja.

Nakon dva minuta, voditelj/ka prekida ciklus i ponovo moli osobe A da pričaju svojim parovima isti ili neki drugi doživljaj, uvodeći tako grupu u treći ciklus slušanja.

Nakon dva minuta prekida; zahvaljuje se učesnicima/cama.

Pita prvo osobe A kako su se osećali/le. Šta im nije prijalo i zbog čega? Da li je u komunikaciji bilo nečeg što im je prijalo?

Zatim voditelj/ka pita osobe B kako su se osećali/le. Šta im je prijalo, a šta smetalo.

Da li su im ovakvi načini komunikacije poznati iz privatnog života?

Voditelj/ka komentariše, rezimirajući razmenu učesnika, šta nam sve smeta u načinu na koji nas drugi slušaju, a šta nam prija.

2. Model četiri načina slušanja

.....70 min.

Voditelj/ka kaže da različite vrste slušanja - razumevanja poruka drugih, model nenasilne komunikacije predstavlja kroz četiri načina. Pre nego što ih izloži, zamoli učesnike/ce da se sete situacije u kojoj je neko rekao ili uradio nešto što je njih povredilo, pa da zapišu tu rečenicu ili postupak (dakle, mogu biti i verbalne i neverbalne poruke).

Voditelj/ka izloži model Maršala Rozenberga.

Učesnike/ce podeli u grupe. Ukoliko ima malo učesnika/ca, mogu se podeliti i u parove. Važno je da budu u što većoj meri podstaknuti na aktivnost, da celoj grupi bude predstavljeno što više primera, kao mogućnost za vežbu.

Učesnici/ce dobijaju instrukciju da pročitaju jedni drugima u malim grupama svoje primere koje su zabeležili, i da odaberu jedan na kojem će dalje raditi - pokušati da ga razumeju na sva četiri načina. Na FC papirima će zapisati prvo rečenicu koju su izabrali, a zatim, u formi direktnog govora, kako bi odreagovali ako bi tu rečenicu razumeli na svaki od navedenih načina.

Na primer, izaberu rečenicu: „Nikad ništa od tebe neće biti!”, što je majka rekla jednoj učesnici.

Ako tu rečenicu čuju optužujući majku, mogli bi reći: „Ti si loša majka, nikada nisi brinula o meni!!!”

Ako tu rečenicu razumeju na način koji vodi optuživanju sebe, mogli bi reći: „Stvarno sam loša ćerka, ko bi još mene mogao da voli.”

Ako bi tu rečenicu slušali usmereni na svoje potrebe i osećanja, mogli bi reći: „Vrlo sam tužna i povređena kada mi to kažeš, treba mi tvoja ljubav i prihvatanje.”

I, na kraju, ako bi tu rečenicu slušali usmereni na potrebe i osećanja druge strane, mogli bi reći: „Ljuta si na mene zbog toga što puno izostajem iz škole? Plašiš se da neću završiti školu, a volela bi da me zaštitiš i budeš sigurna da će mi biti dobro u životu (da ću se zaposliti, obezbediti sebi egzistenciju, neću morati da zavisim od drugih i sl.)?”

Voditelj/ka obilazi grupe i pomaže im u radu.

Grupe izlažu.

Komentar ostalih učesnika/ca i voditelja/ke.

Voditelj/ka ističe da nam je teže da poruke drugih razumemo usmereni na osećanja i potrebe, pogotovo osećanja i potrebe drugih, pošto nismo naučili da razmišljamo na taj način, niti da se trudimo da neku problemsku situaciju sagledamo i iz perspektive druge strane, da pokušamo da se stavimo na njihovo mesto, i razumemo i njihovo viđenje problema. Ovaj nam je proces još teži kada smo i sami ljuti, tužni, povređeni, uplašeni. Naglasiti da razumevanje ne znači prihvatanje svega što druga strana želi od nas, i odustajanje od svojih potreba, ono ne znači biti slab i popuštati. Naprotiv, ovaj vid komunikacije nam daje snagu da, razumevajući i druge i sebe, tražimo odgovarajući način da naše potrebe budu zadovoljene. S druge strane, ovaj vid komunikacije nije ni manipulacija drugima, niti čaroban štapić za rešavanje problema - i ako razumemo poruke drugih usmereni na njihove potrebe i osećanja, i to

adekvatno i izrazimo, to ne znači da će druga strana bespogovorno učiniti sve što mi želimo. Ovaj model samo otvara mogućnost komunikacije na način koji pruža šansu da naše potrebe budu zadovoljene.

Na kraju proveriti da li učesnici/ce smatraju da bi ovakav način razumevanja poruka drugih poboljšao njihove odnose u Privremenoj kući? Ako u iznetim primerima nije bilo rečenica vezanih za život u Privremenoj kući, ponuditi učesnicima/cama da zajedno sa voditeljem/kom urade jedan takav primer.

Preuzeto iz programa *Nenasilna komunikacija* Centra za interaktivnu pedagogiju, Beograd.

IV RADIONICA - KONFLIKTI I NJIHOVO PREVAZILAŽENJE

Cilj: Osveščivanje pozitivnih strana konflikta; upoznavanje s pristupom konfliktima koji omogućava nalaženje rešenja koje zadovoljava sve strane u sukobu.

Aktivnosti:

1. Ajkule

.....**10 min.**

Aktivnost zahteva prazan prostor. Učesnici/ce stoje.

Voditelj/ka kaže da zamisle da su plovili velikim brodom koji je doživeo brodolom. Sada su brodolomnici koji plivaju u okeanu, a oko njih povremeno kruže ajkule. Traži dva/e dobrovoljca/ke koji/e će predstavljati ajkule. Voditi računa da svim učesnicima/cama bude jasno ko su ajkule.

Mogu se spasti od ajkula samo ako se nađu u čamcu za spasavanje, koji predstavlja određeni broj njih koji su se uhvatili za ruke. Voditelj/ka će povremeno govoriti broj koji predstavlja broj osoba koje treba da se uhvate za ruke da bi formirale čamac za spasavanje. Ako se uhvati za ruke veći ili manji broj učesnika od onog koji je voditelj/ka rekao/la, ajkule mogu da ih pojedu (izvedu iz polja igre). Igra traje dok ajkule ne pojedu skoro sve učesnike/ce.

Komentar voditelja/ke - često u životu smatramo da smo najjači ako mislimo samo na sebe, a zapravo smo mnogo jači ako mislimo i na sebe i na druge oko nas. Danas će se baviti načinom sagledavanja konflikta koji nas upućuje da mislimo i na sebe i na druge učesnike u sukobu kako bi našli rešenje koje odgovara svima. No, pre toga, važno je da porazgovaramo o tome kako uopšte doživljavamo konflikt.

2. Mozgalica na temu konflikta

.....**15 min.**

Voditelj/ka pita učesnike/ce šta im sve padne na pamet kad pomisle na konflikt, na šta ih konflikt asocira. Beleži na FC.

Zatim pita učesnike/ce na šta ih sve asocira mir. Beleži na FC.

Voditelj/ka se vraća na asocijacije učesnika/ca na konflikt, i podvlači sve one koje su negativno vrednovane (agresija, rat, gubitak i sl.). Komentariše kako konflikt obično vidimo kao nešto što je prevashodno ili potpuno negativno, nešto što izaziva strah, bol, prekid odnosa i sl. No, iako konflikt može dovesti do toga, on ima i svojih pozitivnih strana - konflikt je mogućnost promene, šansa za razvoj i napredak, on je signal da u odnosima nešto nije u redu, pa je tako i šansa da se odnos unapredi. S druge strane, miru obično pridajemo prevashodno ili potpuno pozitivnu vrednost - on donosi smirenje, harmoniju, blagostanje. Ali, mir može imati i svojih negativnih strana - on može predstavljati učmalost, dosadu, stagnaciju. Važno je da u životu ima i jednog i drugog. A, da bismo mogli konfliktima da pristupimo na način koji nas usmerava da preispitujemo odnos i tražimo rešenje koje zadovoljava sve strane u sukobu, važno je da konflikt posmatramo kao šansu za napredak i promenu.

3. Produktivno rešavanje sukoba

.....65 min.

Voditelj/ka kaže da sukobe obično vidimo kao nadmetanje: svaka strana se trudi da ostalima nametne svoje rešenje. U tom smislu, ishodi sukoba su obično takvi da jedna strana dobija, a ostale gube. Najboljim rešenjem se najčešće smatra kompromis - svako nešto dobije, a nešto izgubi (odustane od jednog dela zahteva da bi drugi deo bio ispunjen). No, postoji i način rešavanja problema u kojem sve strane u sukobu dobijaju - taj način će danas biti predstavljen.

Voditelj/ka na primeru objašnjava način analize problemske situacije kroz tehniku *obлак*, prikazanu u poglavlju o potrebnim znanjima i veštinama, odeljak o konfliktima.

Kaže da razmišljanju o konfliktu obično prilazimo sa stanovišta sukobljenih želja (šta koja strana želi da dobije - na primer, Tanja želi da sluša muziku, a Marija želi da spava). Podseća učesnike/ce da su ove pozicije sukobljenih strana zapravo njihove želje, odnosno načini zadovoljenja potreba, koji su spominjani na prethodnim radionicama o komunikaciji. Dok god na taj način posmatramo konfliktnu situaciju, čini se da nije moguće naći rešenje kojim obe strane dobijaju, jer ako jedna strana ispuni svoju želju, druga trpi. Ili će, u najboljem slučaju, postići kompromis, pa će jedno popodne Tanja slušati muziku, a drugo popodne Marija spavati, u kojem slučaju bi opet ostalo i izvesno nezadovoljstvo kod obe strane, koje za neko vreme može obnoviti sukob.

Da bismo tragali za rešenjem kojim obe strane dobijaju, moramo se u razmišljanju o konfliktnoj situaciji pomeriti od nivoa želja ka nivou potreba - pitati se zbog čega je i jednoj i drugoj strani važno to što žele. U navedenom primeru, verovatno bismo došli do toga da je i jednoj i drugoj devojci potreban odmor, odnosno opuštanje. Kada smo ovako „preveli” situaciju, usmerili bismo obe devojke da razmišljaju na koje još načine mogu zadovoljiti te potrebe (podsetiti učesnike/ce na alternativnost načina zadovoljenja potreba, o kojoj je pričano na uvodu u komunikaciju).

Voditelj/ka podeli učesnike u grupe. Da im instrukciju da se sete neke konfliktne situacije iz svog života. Razmene svoje primere u maloj grupi i odaberu jedan primer na kojem će dalje raditi. Zadatak im je da analiziraju izabranu problemsku situaciju kroz tehniku *oblak* - utvrde oko čega je nastao sukob, koje su sukobljene želje, a zatim probaju da ih prevedu na nivo potreba svakog učesnika u sukobu.

Grupe prezentuju primere; komentar ostalih učesnika/ca i voditelja/ke.

Da li učesnici/ce misle da je ovaj pristup konfliktima koristan i za njihov svakodnevni život u Privremenoj kući? Ukoliko u primerima nije bilo sukoba iz Privremene kuće, pozvati učesnike/ce da, ako žele, zajedno sa voditeljem/kom urade jedan primer iz tog domena.

Istaći da ova tehnika ne daje automatski rešenje situacije, već nam samo pomaže da problemsku situaciju sagledamo na drugi način, način koji nam omogućava da tragamo za rešenjem kojim sve strane dobijaju.

Preuzeto iz programa *Školska medijacija*, GTZ, Beograd.

V RADIONICA - STRAH

Cilj: Ventiliranje straha kroz različite oblike ekspresije; elaboracija doživljaja straha; senzibilisanje učesnika/ca za individualnost doživljaja straha i njegove ekspresije.

Materijal potreban za rad:

- papir;
- flomasteri.

Aktivnosti:

1. Šta sve može da me uplaši10 min.

Učesnici/ce dobijaju instrukciju da razmisle o tome šta sve može da ih uplaši; zapisuju.

Razmena u plenumu.

2. Šta radimo kada se plašimo10 min.

Učesnici/ce dobijaju instrukciju da razmisle na koje sve načine pokazuju svoj strah.

Voditi računa da učesnici na pravi način razumeju direkciju voditelja/ke: u ovoj aktivnosti se podstiču razmišljanje i razgovor o načinima ispoljavanja date emocije, a ne o strategijama njenog prevazilaženja, o kojima će biti reč na kraju radionice.

Razmena u plenumu.

Voditelj/ka naglašava različitost ekspresije straha.

3. Unutrašnji doživljaj straha

.....**20 min.**

Voditelj/ka kaže učesnicima/cama da zatvore oči i sete se neke situacije ili događaja koji su ih uplašili. Upućuje ih da se zadrže na tom događaju, sećajući i se svih detalja. Neka prizovu svoj strah i osete kako njihovo telo reaguje kada su uplašeni/ne: gde u telu počinje strah, kako se širi, dokle stiže.

Zatim daje instrukciju da predstave telesni doživljaj straha na sledeć i način: nacrtace konturu ljudskog tela i u njoj slikovno predstaviti na kojim mestima doživljavaju strah, i kako ga doživljavaju (npr. ruke i noge su hladne, što možemo predstaviti plavom bojom; ubrzano dišemo, što možemo predstaviti kratkim strelicama gore-dole i sl.).

Razmena u krug.

4. Nacrtajte svoj strah

.....**35 min.**

Voditelj/ka daje instrukciju učesnicima/cama da zamisle svoj strah, da mu daju oblik, boju, simbol koji za njih ima smisla.

Crtaju svoj doživljaj straha. Kada završe crtež, daju mu ime.

Razmena u krug (koliko ko želi).

Voditelj/ka naglašava individualnost doživljaja straha.

Zatim daje instrukciju učesnicima/cama da se udobno smeste na stolicama, i zatvore oči. Usmerava ih da dišu duboko i ravnomerno. Primenjuje neku tehniku relaksacije, nakon koje nastavlja sledeću vođenu fantaziju:

Traži od učesnika/ca da zamisle svoj strah - onako kako su ga nacrtali ili na neki drugi način. (Dati vremena učesnicima/cama da vizuelizuju osećanje.)

Vodi učesnike/ce kroz vođenu fantaziju na sledeći način:

„Pitajte strah zbog čega je tu. Pažljivo saslušajte šta ima da vam kaže.

Pitajte ga šta treba da učinite da ode. Zapamtite šta vam je rekao.

A sada ćemo da se poigramo s njim. Povećajte ga, učinite ga vrlo velikim... Sada ga smanjite... pa ga još više smanjite... sada ga okrenite naglavačke... smanjite mu neke delove, a druge povećajte... neka skakuće kao pingpong loptica... neka leti kao da ga nosi jak vetar koji menja pravac... dodajte mu neki smešan detalj... pa još neki... stavite mu periku... i velike naočare za sunce... učinite ga zabavnim...

Oprostite se sa svojim novim prijateljem.

Otvorite oči.”

Razmena u plenumu (ko želi): šta im to strah poručuje?

Voditelj/ka komentariše kako strah, pored negativnih strana kojih smo obično svesni (blokira nas, čini nervoznim, neraspoloženim...), ima i svoje pozitivne karakteristike - čuva nas, pomaže da izbegnemo opasnosti kojima bismo se teško suprotstavili, ili nam daje dodatnu snagu i brzinu da se zaštitimo u tim situacijama. Povezati sa sadržajima koje su učesnici/ce izneli/le.

Razmena u plenumu: kako su transformisali/le strah.

Komentar voditelja/ke u pravcu mogućnosti preuzimanja kontrole nad strahom (kroz akcije koje možemo preduzeti), nasuprot doživljaja bespomoćnosti.

5. Strategije prevazilaženja tuge15 min.

Voditelj/ka podstiče učesnike/ce da razmišljaju o tome šta rade da umanje svoj strah kada su uplašeni. Zapisuju strategije.

Razmena u krug.

Voditelj/ka komentariše u pravcu naglašavanja individualnosti strategija. Ističe značaj razumevanja i uvažavanja različitih načina prevazilaženja straha. Ukazuje i na mogućnost učenja iz iskustva drugih (u smislu usvajanja novih strategija).

Vraća učesnike/ce na crteže straha. Mogu im dodati smešne detalje koje su im dodavali u mislima, ili nove kojih se sete. Daju crtežu novo ime. Mogu ih poneti sa sobom ili okačiti u prostoriji, kao podsetnik da nisu bespomoćni/ne pred svojim strahom, već ga mogu učiniti svojim prijateljem - saslušati zbog čega je tu, šta ima da im poruči, i napraviti od njega zabavno biće!

Preuzeto iz programa *Čuvari osmeha* Nade Ignjatović Savić, modifikovano.

VI RADIONICA - TUGA

Cilj: Ventiliranje tuge kroz različite oblike ekspresije; elaboracija doživljaja tuge; senzibilisanje učesnika/ca za individualnost doživljaja tuge i njene ekspresije.

Materijal potreban za rad:

- papir;
- flomasteri;
- kolaž-papir;
- razne vrste papira (ukrasni papiri, stare novine...);
- makaze;
- lepak;
- lepljiva traka.

Aktivnosti:

1. Šta sve može da me rastuži10 min.

Učesnici/ce dobijaju instrukciju da razmisle o tome šta sve može da ih rastuži; zapisuju.

Razmena u plenumu, u meri u kojoj su na to spremni.

2. Šta radimo kada smo tužni
.....**10 min.**

Učesnici/ce dobijaju instrukciju da razmisle na koje sve načine pokazuju svoju tugu.

Razmena u plenumu.

Voditelj/ka naglašava različitost ekspresije tuge.

3. Unutrašnji doživljaj tuge
.....**20 min.**

Voditelj/ka kaže učesnicima/cama da zatvore oči i sete se neke situacije, osobe, događaja, koji su ih rastužili. Upućuje ih da se zadrže na tom događaju, sećajući se svih detalja. Neka prizovu svoje osećanje tuge i osete kako njihovo telo reaguje kada su tužni/ne: gde u telu počinje tuga, kako se širi, dokle stiže.

Zatim daje instrukciju da slikovno predstavite telesni doživljaj tuge u konturi ljudskog tela.

Razmena u krug.

4. Napravite svoju tugu
.....**25 min.**

Voditelj/ka daje instrukciju učesnicima/cama da zamisle svoju tugu, da joj daju oblik, boju, simbol koji za njih ima smisla.

Od raspoloživog materijala (razne vrste papira, makaze, lepak) prave svoj doživljaj tuge. Kada završe, daju mu ime.

Razmena u krug (koliko ko želi). Voditelj/ka svakome, nakon što predstavi svoj rad, kaže da pokuša da bude ta tuga, i kaže šta ga/je muči, da da glas svojoj tuzi.

Voditelj/ka aktivno sluša; reaguje kroz refleksiju, empatiju, rezimiranje.

Voditi računa o mogućnostima učesnika/ca da se nose sa emocijama koje su na ovaj način provocirane, i poštovati individualne granice.

5. Strategije prevazilaženja tuge
.....**15 min.**

Voditelj/ka podstiče učesnike/ce da razmišljaju o tome šta rade da bi se bolje osećali kada su tužni. Zapisuju strategije.

Razmena u krug.

Voditelj/ka komentariše u pravcu naglašavanja individualnosti strategija. Ističe značaj razumevanja i uvažavanja različitih načina prevazilaženja tuge. Ukazuje i na mogućnost učenja iz iskustva drugih (u smislu usvajanja novih strategija).

6. Lični pomagač

.....10 min.

Vođena fantazija; voditelj/ka daje instrukciju učesnicima/cama da se udobno smeste na stolicama i zatvore oči. Usmerava ih da dišu duboko i ravnomerno. Tehnika relaksacije, nakon koje sledi vođena fantazija:

Traži od učesnika/ca da zamisle svoju tugu. Zatim ih upućuje da zamisle svog pomagača, koji će uvek biti uz njih kada su tužni i uvek će im pomoći. To može da bude neka realna osoba ili životinja, ili neko biće iz bajke ili filma, ili mogu potpuno da ga izmisle, može da bude i stvar, ili program... Neka zamisle kako im to biće pomaže kad su tužni, šta ono radi... Neka zamisle i kako dozivaju svog ličnog pomagača.

Opraštaju se sa pomagačem i otvaraju oči.

Razmena u krug, ko želi.

Preuzeto iz programa *Čuvari osmeha* Nade Ignjatović Savić, modifikovano.

VII RADIONICA - BES

Cilj: Elaboracija doživljaja besa; senzibilisanje učesnika/ca za individualnost doživljaja i načina ekspresije besa; ukazivanje na odnos besa prema drugim osećanjima.

Materijal potreban za rad:

- papir;
- olovka;
- plastelin.

Aktivnosti:

1. Besan sam kao

.....5 min.

Voditelj/ka pita učesnike šta im pada na pamet kada pomisle na sebe kada su ljuti, sa kim/čim bi sebe uporedili? Svako to iskaže kroz rečenicu: „Besan sam kao...” (lav, munje i gromovi i sl.).

2. Unutrašnji doživljaj besa

.....20 min.

Voditelj/ka kaže učesnicima/cama da zatvore oči i sete se neke situacije, osobe, događaja, koji su ih naljutili. Upućuje ih da se zadrže na tom događaju, sećajući se svih detalja. Neka prizovu svoj bes, i osete kako njihovo telo reaguje: gde u telu počinje bes, kako se širi, kako „izlazi” iz nas.

Zatim daje instrukciju da slikovno predstave telesni doživljaj besa u konturi ljudskog tela.

Razmena u krug.

3. Napravite svoj bes

.....**20 min.**

Voditelj/ka daje instrukciju učesnicima/cama da zamisle svoj bes i da ga predstave plastelinom kroz oblik, boju, simbol koji za njih ima smisla.

Kada završe, daju mu ime.

Razmena u krug (koliko ko želi).

4. Šta je ispod besa

.....**30 min.**

Voditelj/ka nacрта na FC-u površinu mora i brdo koje izviruje.

Pita učesnike/ce šta sve može da ih naljuti. Odgovore piše u gornjem levom uglu.

Zatim pita učesnike/ce šta sve pomisle ili kažu ili urade kada su ljuti. Odgovore piše u gornjem desnom uglu (brdo koje izviruje iznad površine vode).

Prokomentariše da su okidači našeg besa obično situacije u kojima mislimo da nas je neko ugrozio na neki način (rezimira situacije koje su učesnici naveli). U tim situacijama, svesni smo naših „ljutih misli“, koje često i verbalizujemo, ili pokažemo kroz ponašanje (zalupimo slušalicu, vrata i sl.).

Voditelj/ka pročita ponovo misli koje su učesnici/ce naveli, i pita ih koje njihove važne potrebe zapravo nisu zadovoljene u tim situacijama. Podseća ih na potrebe o kojima je pričano na radionicama koje su se bavile komunikacijom. Odgovore beleži u donjem desnom uglu (potopljeni deo brega).

Komentariše da, kada smo ljuti, obično nismo svesni potreba koje nam u tim situacijama nisu zadovoljene. Svesni smo samo misli (vrh ledenog brega), i obično naše ponašanje tada iz njih proizilazi, pa prebacujemo drugima, vređamo ih, svađamo se, prekidamo komunikaciju i sl. Takvo ponašanje ne vodi zadovoljenju naših ugroženih potreba, pa ćemo verovatno i dalje biti nezadovoljni (svađa može da donese trenutno olakšanje jer smo izventilirali bes, ali ne donosi dugoročno rešenje). Tek ako osvestimo nezadovoljene potrebe koje su u osnovi našeg besa, možemo i svoje ponašanje usmeriti ka traženju načina da ih zadovoljimo, te pronaći dugoročna rešenja.

Voditelj/ka ponovo vrati učesnike/ce na izlistane potrebe. Pita ih kako se zapravo osećaju kada im te potrebe nisu zadovoljene. Odgovore beleži u donjem levom uglu.

Komentariše kako je niz naših osećanja „potopljen“ besom (nismo ih svesni, svesni smo samo besa, i on upravlja našim ponašanjem) - tuga, povređenost, strah itd. Tek kada prepoznamo nezadovoljene potrebe, postajemo svesni i drugih osećanja koja su sa njima povezana (npr. kada prepoznamo da iza misli da nas neko ne poštuje stoji nezadovoljena potreba za uvažavanjem i prihvatanjem, postajemo svesni svoje tuge i povređenosti). Ova osećanja, kao i potrebe iz kojih proističu, vode boljem povezivanju i sa sobom i sa drugima.

Napomena za voditelje/ke: kada učesnici navode osećanja koja proističu iz nezadovoljenih potreba, voditi računa da se adekvatno odvajaju osećanja od misli koje se sa njima često prepliću (npr. „osećam se razočarano” je „besna misao”, a ne osećanje).

Obavezno istaći da cilj aktivnosti nije zaključak da je bes „loše osećanje”. Ne postoje „dobra” i „loša” osećanja. Sem što je prirodno, autentično ljudsko osećanje, bes je i veoma značajan upravo u tom smislu što nam ukazuje da neke naše važne potrebe nisu zadovoljene. Da bismo bili zadovoljni u životu, bitno je samo da naše ponašanje u tim situacijama ne proizilazi iz samog besa, već iz nezadovoljenih potreba i sa njima povezanih osećanja (na primer, da njih saopštimo drugoj osobi, kao što je vežbano u komunikacijskim radionicama).

Voditelj pita učesnike/ce o utiscima i komentarima na aktivnost.

5. Kako prevazilazimo bes

.....10 min.

Voditelj/ka podstiče učesnike/ce da razmišljaju o tome šta rade da bi se bolje osećali kada su ljuti. Zapisuju strategije.

Razmena u krug.

Voditelj/ka komentariše u pravcu naglašavanja individualnosti strategija. Ističe značaj razumevanja i uvažavanja različitih načina prevazilaženja besa, i kratkoročnih i dugoročnih, ukoliko one ne ugrožavaju druge. Ukazuje i na mogućnost učenja iz iskustva drugih (u smislu usvajanja novih strategija).

Preuzeto iz programa *Čuvari osmeha* Nade Ignjatović Savić, i *Nenasilna komunikacija* Centra za interaktivnu pedagogiju, Beograd.

VIII RADIONICA - LIČNI KONTINUITET

Cilj: Elaboracija identiteta sa naglaskom na integraciji stresnih doživljaja vezanih za situaciju trgovine, i ostalih vidova nasilja kojima su učesnici/ce bili/le izloženi/ne u komprehenzivan doživljaj identiteta.

Materijal potreban za rad:

- papir;
- bojice.

Aktivnosti:

1. Daj ime današnjem danu

.....10 min.

Voditelj/ka kaže učesnicima/cama da zamisle da je njihov današnji dan scenario za jedan film. Daje im instrukciju da u mislima „prelistaju” današnji

dan, sete se kako je on tekao, šta im se sve dešavalo, i zatim da smisle naziv za taj film.

Razmena u krug.

2. Vremeplov

.....60 min.

Voditelj/ka kaže učesnicima/cama da će sada putovati još dalje u prošlost. Daje im instrukciju da se udobno nameste u stolicama i zatvore oči.

Vođena fantazija relaksacije, nakon koje voditelj/ka izvodi sledeću vođenu fantaziju:

Vođena fantazija *vremeplov*: ulazimo u vremeplov... zaplovite ka svom detinjstvu... pokušajte da odvrтите film svog života što dalje u prošlost... setite se svog detinjstva... prvih godina u školi... šta se dešavalo kada ste imali/le 10-12 godina... šta se dešavalo kada ste imali/le 15-16 godina... šta se dešavalo nakon toga... setite se vaše bliske prošlosti... kako izgleda vaš život poslednjih meseci... polako se bližimo sadašnjem trenutku... oprostite se od svog vremeplova... otvorite oči.

Voditelj/ka kaže učesnicima/cama da ovo svoje putovanje zamisle kao liniju - liniju njihovog života, i zatim da je nacrtaju. Kako bi ta linija izgledala? Ima li uspona i padova? Koji su to važni događaji obeležili njihov život? Neka ih predstave slikovno na liniji života bojama, oblicima, simbolima, bilo kojim načinom koji za njih ima smisla, odnosno predstavlja njihov doživljaj toga.

Kada završe crtež, daju mu ime.

Crteže učesnici/ce kače u prostoru.

Kroz galerijsku šetnju, učesnici/ce obilaze sve crteže; autor predstavlja svoj crtež, u meri u kojoj je spreman/na da te sadržaje deli s grupom.

Voditelj se usmerava prvo na neprijatne, bolne događaje. Podstiče njihovu elaboraciju (u smislu ventiliranja negativnih osećanja) u meri u kojoj je učesnik/ca na to spreman/na. Zatim proverava da li je, na koji način i u kojoj meri događaj uticao na doživljaj sebe; ispituje eventualno osećanje krivice i samoetiketiranje. Usmerava pažnju učesnika/ce na njegove/njene unutrašnje snage koje su takođe evidentne u tom događaju (npr. izdržati, makar kroz trpljenje; adekvatnu procenu da događaj u tom trenutku prevazilazi snage i mogućnosti suprotstavljanja, te povlačenje u funkciji zaštite sebe i sl.). Na kraju, voditelj/ka pronalazi u negativnim događajima generalne karakteristike učesnika/ce, i iznosi ih, podstičući integraciju događaja, tj. slike sebe koju je događaj isprovocirao, u obuhvatni doživljaj identiteta (na primer: „Ti si, izgleda, uvek bila uporna, što naumiš, to i ostvariš, i to, iako ti je donelo i neke neprilike u životu, pomoglo ti je i da iz njih izađeš.“).

Ova aktivnost pruža i mogućnost za reagovanje voditelja/ke, na ispoljeno osećanje krivice učesnika/ce, u smislu pomoći da taj doživljaj prevaziđe, i da rekonstruiše sopstvenu ulogu u situacijama izloženosti nasilju. Pored reagovanja voditelja/ke, aktivnost otvara i mogućnost reagovanja ostalih učesnika/ca u funkciji grupne podrške.

3. Životna linija

.....15 min.

Voditelj/ka ponovo daje instrukciju učesnicima/cama da se nameste udobno na stolici i zatvore uči. Usmerava ih da razmisle koja im je tačka na životnoj liniji najprijetnija, kada su najjače osetili radost življenja. Neka se usredsrede na taj događaj, sete svih detalja te situacije. Neka ožive to osećanje i osećete ga u sebi, sada i ovde.

Razmena: iskažu gestom, neverbalno, doživljeno osećanje, i ispričaju događaj koji ga je izazvao.

Voditelj/ka komentarom ukazuje na mogućnost ponovnog doživljavanja tako ispunjujućeg osećanja u budućnosti (npr. ukoliko je doživljaj vezan za bliskost sa prijateljem, voditelj/ka može komentarisati kako sada, uz pomoć, u procesu reintegracije, učesnik/ca ima mogućnost da ostvari nove kontakte, pa i bliska prijateljstva, da pronalazi ljude sa kojima može ostvariti bliskost, dobiti podršku i razumevanje, te je, dakle, vrlo verovatno da budućnost nosi mogućnost ponovnog doživljavanja tako divnog osećanja koje mu/joj daje snagu da nastavi dalje).

Preuzeto iz programa *Čuvari osmeha* Nade Ignjatović Savić i modifikovano.

IX RADIONICA - POVERENJE

Cilj: Otvaranje mogućnosti za ponovno uspostavljanje poverenja u socijalnim odnosima kroz adekvatnu distribuciju odgovornosti.

Materijal potreban za rad:

- papir;
- olovka;
- flomasteri;
- kolaž-papir;
- razni ukrasni papiri i/ili stare novine i časopisi;
- makaze;
- lepak;
- lepljiva traka;
- stikeri;
- neprozirna marama.

Aktivnosti:

1. Navođenje aviona

.....15 min.

Jedan učesnik/ca će biti avion, a jedan kontrolor leta koji navodi kretanje aviona. Ostali učesnici/ce će svojim telima napraviti prepreke. Kada učesnik/ca

koji će biti avion napusti prostoriju, učesnici/ce se dogovaraju koje će prepreke biti (prepreka može biti predstavljena telesnim stavom jedne osobe, ili više osoba), i na koji način će se svaka od njih savladavati (npr. zaobići sa leve strane, preskočiti...). Kontrolor leta to mora da zapamti. Voditelj/ka „avionu“ vezuje oči, i uvodi ga/je u prostoriju. Igra se odvija u tišini, samo glas kontrolora navodi „avion“ da uspešno prođe sve prepreke.

Voditelj/ka kaže da se uspešnost izvođenja ove aktivnosti zasniva na poverenju. Nakon preživljavanja situacija izloženosti nasilju, do kojih je često došlo nečijom zloupotrebom našeg poverenja, osoba koja je bila u poziciji žrtve obično ima problem da veruje bilo kome - kako ljudima iz prošlosti, tako i ljudima koje tek upoznaje. Pošto to može biti velika prepreka uspostavljanju odnosa sa drugima, koji su veoma važni da bismo se osećali dobro, ova radionica će se baviti preispitivanjem nepoverenja, obnavljanjem poverenja u druge i otvaranjem vrata kroz koja ćemo ih pustiti u svoj život.

2. Mreža poverenja

.....**60 min.**

Voditelj/ka daje instrukciju učesnicima/cama da od ponuđenog materijala (razne vrste papira, lepak, lepljiva traka) naprave sve osobe koje su imale ili sada imaju značajnu ulogu u njihovom životu, pozitivnu ili negativnu (obavezno usmeriti pažnju učesnicima/cama na osobe koje su bile značajne u prošlosti, pre svega u periodu trafikovanosti).

Svaki učesnik/ca dobija list FC papira. U centru papira slikovno predstave sebe, a zatim lepe važne osobe na taj način da udaljenost od „sebe“ predstavlja bliskost/udaljenost osobe u njihovom psihološkom prostoru.

Okače svoj FC papir negde u prostoriji.

Zatim voditelj/ka traži od učesnika/ca da se sete svih stvari u koje nemaju poverenje (npr. *nemam poverenje da će mi reći istinu; nemam poverenje da će održati obećanje; ne verujem da muljoj je zaista stalo do mene; i sl.*). Zapisuju svaku na više stikera (tako da na svakom stikeru stoji samo jedna stvar u koju nemaju poverenje; svaku stavku repliciraju na više stikera, jer će se verovatno odnositi na više osoba).

Za svaku stavku razmisle na koje se sve osobe koje su predstavili odnosi, i prilepe stiker za nju (npr. *kome sve ne verujem da mi govori istinu; prilepi stiker sa tom stavkom uz svaku osobu u koju na ovaj način nema poverenja*).

Kada su svi učesnici/ce završili, u formi galerijske šetnje obilaze se panoji; svako izlaže koje su to osobe predstavljene, te u koga i u kom smislu nema poverenja.

Voditelj/ka u komentaru prvo obraća pažnju na broj osoba koje imaju prikačene stikere (da li u većinu ljudi koji čine njen/njegov psihološki svet učesnik/ca nema poverenja), i njihovu udaljenost od učesnika/ce (u kojoj meri su osobi bliski ljudi u koje nema poverenja).

Može se očekivati da će sve, ili skoro sve, predstavljene osobe imati jedan ili više prikačenih stikera. U tom smislu, voditelj/ka komentariše kako je, izgleda, učesnik/ca okružen/a ljudima u koje baš i nema poverenja, i to

verovatno čini da se oseća nesigurno. Razlog toga je često jedan uobičajen ljudski mehanizam. Naime, u situacijama kada je jedna osoba izigrala naše poverenje na taj način da smo trpeli zbog toga ozbiljne posledice (kao što se njima dešavalo), mi to nepoverenje prenosimo i na druge osobe, čak i na osobe koje kasnije upoznamo, sa ciljem da se zaštitimo od ponovnog razočaranja i drugih bolnih posledica, odnosno da nas ne prevare ponovo na isti način.

Vraća učesnika/cu na svaku stavku nepoverenja i usmerava da se seti osobe od koje je to nepoverenje poteklo (npr. ukoliko razmatra stavku *ne verujem da mi govori istinu* - ko ga/ju je to slagao, u nekoj važnoj stvari, koja je imala ozbiljne posledice po njega/nju). Kada se učesnik/ca seti osobe, skida stiker sa razmatranom stavkom nepoverenja sa svih drugih osoba, i kači ih na osobu od koje je to nepoverenje poteklo. Ukoliko ta osoba nije predstavljena na panou, dopisuje njeno/njegovo ime, ili ga/je slikovno predstavlja.

Na isti način se učesnik/ca usmerava da razmotri sve stavke nepoverenja, dok god odgovornost za događaje koji su isprovocirali nepoverenje nije adekvatno distribuirana.

Voditelj/ka komentariše kako, iako prenošenje nepoverenja na ljude od kojih ono nije poteklo ima funkciju zaštite nas samih od novih bolnih iskustava, ono nam, s druge strane, onemogućava uspostavljanje bliskosti. Tako se, s jedne strane, nećemo razočarati ili upasti u nove nevolje, ali, u isto vreme, ni dobiti razumevanje i prihvatanje drugih koji su nam veoma važni i potrebni da bismo se osećali dobro u svojoj koži. Naše nepoverenje jeste jedna naučena lekcija koju ne treba zaboraviti, ali je treba vezati za osobu od koje je potekla. Na taj način i čuvamo sebe i ostavljamo mogućnost drugim ljudima da nam se približe.

Na isti način voditelj/ka vodi proces za svakog učesnika/cu.

Na kraju, pita učesnike/ce za utiske i komentare.

3. Ljuljanje u trojkama

.....**10 min.**

Učesnici/ce ustanu; voditelj/ka ih podeli u grupe po troje. Jedan/na stane u sredinu, ukruti se i nagne unazad kao da pada. Učesnik/ca koja stoji iza ga/je prihvati i polako odgurne ka osobi ispred, i tako ga/je ljuljaju.

Nakon par minuta voditelj/ka daje instrukciju učesnicima/cama da promene uloge u trojkama, tako da svako ima priliku da bude ljuljan/a.

X RADIONICA - TROUGAO NASILJA

Cilj: Osveščivanje raznih vrsta nasilja; osveščivanje sopstvene uloge i odgovornosti u njegovom održavanju, sa ciljem podsticanja unutrašnjeg lokusa kontrole i usmeravanja ka mogućim načinima zaustavljanja nasilja.

Materijal potreban za rad:

- papir;
- olovka;
- klupko kanapa ili vunice.

Aktivnosti:

1. Trougao nasilja

.....**60 min.**

Voditelj/ka daje direkciju učesnicima/cama da se sete i zapišu što više situacija nasilja koje su u životu trpeli/le. Usmerava ih na širinu pojma nasilja, koje obuhvata i situacije ugrožavanja prava, i emotivno nasilje (počev od ismevanja, konstantnog potcenjivanja, odbacivanja od strane bitnih osoba itd.), i, naravno, seksualno i fizičko nasilje, ne samo u situaciji trafikovanosti već i u ostalim životnih kontekstima (u porodici, u partnerskoj vezi, u odnosu sa poslodavcima i sl.). Voditelj/ka naglašava da to rade za sebe, neće morati da dele s grupom, te da stoga, da bi oni sami dobili više iz ove aktivnosti, pokušaju da navedu što više situacija.

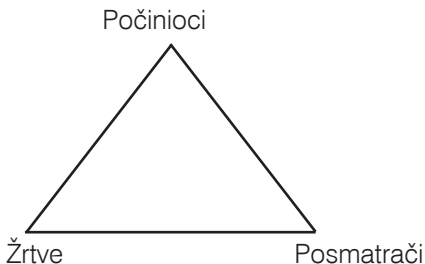
Kada su učesnici/ce zapisali/le sve situacije kojih su mogli/le da se sete, voditelj/ka daje instrukciju da se sete i zapišu što više situacija nasilja nad nekim drugim, kojima su oni/one prisustvovali, ili su za njih na drugi način znali/le.

Nakon toga, obeležavaju na neki način sve one situacije sa oba spiska u kojima su na bilo koji način odreagovali/le. Naglašava da cilj aktivnosti nije prebacivanje zbog načina reagovanja ili nereagovanja, već podsticanje na razmišljanje o ovoj važnoj temi kako bi mogli menjati svoje obrasce ponašanja, i bolje štititi sebe u budućnosti. Da bi im ova aktivnost mogla pomoći da unesu neke promene u svoj život, moli ih da budu iskreni/ne.

Kojih situacija ima više: onih u kojima su odreagovali/le na nasilje, ili onih u kojima nisu odreagovali/le?

Voditelj/ka ispriča da se obično misli da nasilje postoji zato što postoji nasilnik koji ugrožava, muči žrtvu (osoba koja vrši nasilje), i žrtva (osoba koja trpinasilje). Zapravo, postoji još jedna grupa ljudi, koja je veoma bitna, jer omogućava da nasilje dugo traje – grupa koju zovemo posmatračima (ili ć utljjivom većinom).

Nacrta na flip čartu trougao nasilja.

Nju čine ljudi koji znaju da se nasilje dešava, ali ništa ne čine da to spreče. Na primer, u situaciji trafikovanosti, nasilje je trajalo iz više razloga: zbog toga što je odgovaralo trafikerima (nasilnici), jer na taj način drže devojkice u strahu, dakle pod svojom kontrolom; stoga što žrtva nije prekidala lanac nasilja; i zbog toga što drugi ljudi koji znaju šta se dešava ne reaguju (npr. mušterije, jer ne bi da agresiju trafikera usmere na sebe, policajci koji su korumpirani i sl.).

Voditelj/ka vraća učesnike na situacije nasilja koje je vršeno nad nekim drugim, na koje nisu odreagovali/le. Zbog čega nisu reagovali/le?

Voditelj/ka komentariše, navodeći uobičajene razloge za povlačenje u takvim situacijama: strah da ćemo i sami postati žrtve ako se umešamo, strah da će žrtvi biti još gore ako se umešamo (da će biti dodatno kažnjena zbog otkrivanja nasilja), zato što mislimo da se to nas ne tiče (što često mislimo u situacijama porodičnog nasilja - mislimo da je nasilje privatna stvar u koju nemamo prava da se mešamo), ili mislimo da ne možemo učiniti ništa da ga zaustavimo. Navodi neke od oblika poricanja, uz primere i povezivanje sa primerima učesnika/ca ukoliko je to moguće.

Voditelj/ka zaključuje komentar, ističući da dok god imamo taj stav prema nasilju, omogućavamo mu da traje i dalje, ili ga čak „normalizujemo” - podržavamo stvaranje privida da je nasilje „prirodan” deo života.

Zatim usmerava učesnike/ce na situacije nasilja koje su sami/e preživeli/le, a nisu reagovali/le. Zbog čega nisu reagovali/le?

Komentariše navodeći psihološke procese koji omogućavaju da osoba ostane u poziciji žrtve, povezujući, kad god je to moguće, sa primerima koji su učesnici/ce izneli/le, sa ciljem oslobađanja učesnika/ca osećanja krivice zbog trpljenja nasilja. Komentar završava isticanjem da ipak u situaciji nasilja nisu bespomoćni/ne. Podstiče ih da se sete što više načina na koje mogu da odreaguju u eventualnim budućim situacijama izloženosti nasilju, ili saznanja o nasilju koje se vrši nad nekim drugim. Voditelj/ka podseća učesnike/ce na različitost mogućih vrsta nasilja, da bi se izbegla fokusiranost samo na fenomen trgovine ljudima.

Učesnici/ce saopštavaju čega se sete; voditelj/ka zapisuje na FC.

Završni komentar u pravcu isticanja širokog dijapazona mogućnosti reagovanja. Sama svest o tome šta je sve nasilje, i svest o tome da možemo na različite načine da mu se suprotstavimo, štiti nas od mogućnosti da postanemo žrtve.

2. Mreža podrške

.....10 min.

Svi učesnici/ce stanu u krug, jedan/na drži u ruci klupko. Zadatak mu/joj je da izabere nekog iz grupe, kaže mu/joj nešto ohrabrujuće, i baci mu/joj klupko, zadržavši pri tom jedan kraj niti u ruci. Tako se proces nastavlja, sve dok svi učesnici/ce ne budu uvezani/ne.

Voditelj/ka napominje da su sada svi obuhvaćeni mrežom podrške, koja je od danas pa nadalje uvek oko njih, čuva ih i štiti.

XI RADIONICA - NAŠE SNAGE

Cilj: Usmeravanje pažnje učesnika/ca na njihove psihosocijalne snage; elaboracija lične moći.

Potreban materijal:

- papir;
- olovka;
- flomasteri;
- karton;
- kolaž-papir;
- ukrasni papir;
- ukrasne mašne, trake i sl.;
- lepak;
- lepljiva traka;
- plastelin.

Aktivnosti:

1. Reklamni bedž

.....20 min.

Učesnici/ce dobijaju zadatak da napišu tri svoje osobine koje vole.

Zatim prave bedž koji na neki način odslikava te osobine.

Kada su svi završili sa izradom bedža, zakače ga, i prošetaju po prostoriji, ponosno ističući svoj bedž, i razgledajući bedževe drugih.

Razmena u grupi: da li im je bilo teško da naprave svoj bedž (da se sete osobina koje vole kod sebe); da li su ih iznenadili bedževi drugih; da li su im rekli nešto novo o drugim učesnicima/cama.

Komentar voditelja/ke: obično nam je lakše da pričamo o osobinama koje ne volimo kod sebe, nego o osobinama koje volimo. Mislimo da reći nešto dobro o sebi znači hvaliti se, i da je hvaljenje sebe uvek loše. Biti zadovoljan sobom, i ponosan na neke svoje osobine, postupke, postignuća, ne znači nužno da osoba ne misli o drugima i da ne brine o njima. Naprotiv, ljudi koji ne vole sebe teško mogu voleti druge. Ljubav je celovita - samo ako imamo

kapacitet da volimo sebe, možemo voleti i druge ljude oko nas.

2. Moja snaga

.....50 min.

Voditelj/ka kaže učesnicima/cama da su svi/e oni/e preživeli puno ružnih trenutaka, i uspeli/le da se sačuvaju i da ih ostave iza sebe. To znači da imaju puno snage, koje možda nisu ni svesni/ne. Usmerava ih da razmisle šta to čini njihovu snagu (upornost, rešenost da istraje, ljubav bliske osobe, lepo detinjstvo koje su proživeli, hrabrost...)?

Zatim, koristeći plastelin, predstavljaju svoju snagu.

Razmena u krug - svako predstavi svoj rad.

Kada su svi učesnici/ce predstavili svoj rad, voditelj/ka daje instrukciju da od svih pojedinačnih radova naprave jedan zajednički. Da ih uklope u novu celinu, i tako predstave svoju snagu kao grupa.

Voditelj/ka ističe da se, kad god u budućnosti naiđu na prepreku, sete svoje snage i iskoriste je da im ukaže na način na koji mogu da prevaziđu prepreku.

3. Bravo, majstore!

.....5 min.

Učesnici/ce stanu u krug. Voditelj im kaže da podignu desnu ruku; zatim da okrenu ruku (šaku ka unutra); da se potapšu po ramenu, i kažu sebi: *Bravo, majstore!*

Preuzeto iz programa *Čuvari osmeha* Nade Ignjatović Savić, modifikovano.

XII RADIONICA - MOJA BUDUĆNOST

Cilj: Podsticanje pozitivne perspektive budućnosti; podsticanje unutrašnjeg lokusa kontrole u kontekstu uloge u kreiranju budućnosti.

Potreban materijal:

- papir;
- olovka;
- flomasteri.

Aktivnosti:

1. Moja budućnost je

.....10 min.

Svaki učesnik/ca izgovori rečenicu *Moja budućnost je...* dodajući u završetku rečenice ono što im prvo padne na pamet (moja budućnost je svetla;

moja budućnost je neizvesna...).

Brza razmena u krug.

2. Kako vidim svoju budućnost40 min.

Voditelj/ka kaže učesnicima/cama da se udobno smeste na stolice i zatvore oči.

Vođena fantazija relaksacije, nakon koje voditelj/ka izvodi sledeću vođenu fantaziju:

Vođena fantazija *doživljaj budućnosti*: a sada idemo na jedno putovanje u budućnost. Šta mislite, kako će izgledati vaš život u budućnosti? Šta radite za godinu dana... gde se nalazite... ko su ljudi oko vas... kako se osećate... prošlo je još pet godina... gde se sada nalazite... šta radite... ko vas okružuje... kako se osećate... pogledajte sada celu sliku vaše budućnosti... pripremite se za povratak u sadašnjost... otvorite oči.

Učesnici/ce dobijaju instrukciju da slikovno predstave svoj doživljaj budućnosti (i bliže i dalje, na jednom crtežu). Kada završe crtež, daju mu ime.

Razmena u krug.

Voditelj/ka komentariše rezimiranjem izlaganja učesnika/ca, naglašavajući i aspekte pozitivne percepcije budućnosti, ali ne izostavljajući ni eventualne brige, strahove, nesigurnosti, na kojima će naglasak biti u sledećoj aktivnosti.

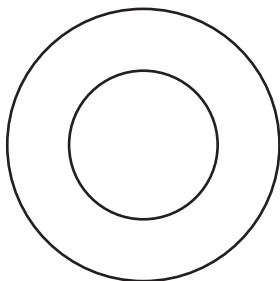
3. Krug briga30 min.

Voditelj/ka kaže učesnicima/cama da su, zamišljajući svoju budućnost, neki od njih/svi izrazili i određene brige. Da bi im bilo lakše da se sa njima suoče i rešavaju ih, bilo bi dobro da o njima razmisle na sledeći način.

Prvo neka svi zapišu svoje brige vezane za očekivanja od budućnosti. Učesnici/ce koji nisu u svom doživljaju budućnosti imali briga, neka razmisle da li nešto može da bude prepreka ostvarivanju onakve budućnosti kakvu su videli; zapišu.

Voditelj/ka predstavlja krug briga. Predstavlja ga kao način razmišljanja o problemima, koji nas usmerava da o problemima razmišljamo kroz prizmu uticaja koji možemo imati na njegovo rešavanje.

Nacrta krug briga na FC-u.

U mali krug upišemo sve one brige i probleme čije je rešavanje većim delom ili potpuno u našoj moći. U prostor između dva kruga, upišemo brige koje možemo da rešimo samo zajedno sa drugima (rešavanje je delimično u našoj moći). I, na kraju, u prostor van velikog kruga upisujemo brige čije je rešenje potpuno van naše moći uticaja.

Daje instrukciju učesnicima/cama da na ovaj način razvrstaju brige koje su zapisali.

Razmena u velikoj grupi.

Voditelj/ka prati adekvatnost distribucije odgovornosti, i u smislu naglašenog doživljaja bespomoćnosti (problemi se većinom smeštaju u spoljni prostor velikog kruga), i u smislu preuzimanja odgovornosti za rešavanje problema koji nisu u moći učesnika/ce (u centar malog kruga se smeštaju i oni problemi čije rešavanje nije većinom u domenu uticaja učesnika/ce). Ukoliko je potrebno, pomaže u adekvatnoj raspodeli, tj. adekvatnoj percepciji moći uticaja na identifikovane probleme.

Završni komentar voditelja/ke ističe značaj ovakve analize problema: često trošimo energiju baveći se problemima čije je rešavanje samo malim delom u našoj moći, ili je potpuno van naše moći uticaja. Na taj način, ponekad nemamo dovoljno energije da rešimo probleme koji jesu u našoj moći. Uz to, ako pokušavamo da u isto vreme rešavamo mnogo problema, sigurno ćemo biti manje efikasni nego ako se usmerimo samo na neke od njih. Zbog toga nam je koristan ovakav način razmišljanja o problemima: ako odvojimo probleme na čije rešavanje možemo uticati u velikoj meri, ili su potpuno u domenu našeg uticaja, i usmerimo se samo na njih, veća je verovatnoća da ćemo i uspeti da ih rešimo. S druge strane, nećemo se trošiti razmišljajući o problemima koji su većinom ili u potpunosti van naše moći uticaja.

Voditelj/ka usmerava pažnju učesnika/ca na brige koje su u centru malog kruga i između dva kruga (brige na čije rešavanje imaju veći ili manji uticaj). Traži ideje učesnika/ca na koje sve načine bi se oni mogli rešiti.

Izlažu učesnici/ce koji/e žele.

Ostali/e učesnici/ce dodaju i svoje ideje.

4. Recept za uspeh

..... **15 min.**

Svaki učesnik/ca napiše na papiriću kratak recept za uspeh u životu (kako biti srećan i uživati u svom životu).

Papirići se ubace u torbu/šešir/posudu.

Svaki učesnik/ca izvlači po jedan papirić; komentariše kako mu se čini recept koji je izvukao/la: može li se primeniti na njegov/njen život; da li mu/joj ukazuje na nešto novo, o čemu do sada nije razmišljao/la; da li mu/joj se čini korisnim i sl.

Deo aktivnosti je preuzet iz programa *Čuvari osmeha* Nade Ignjatović Savić, modifikovan.

VOĐENE FANTAZIJE RELAKSACIJE

1. Sedite udobno... neka vam obe noge budu spuštene na pod... opušteno... celim stopalima dodirujte pod. Ruke opušteno... dlanovi položeni u krilo... glava uspravno, ali bez zatezanja vrata. Zavrtite glavom i nađite udoban položaj. Ramena opuštena.

Pogledajte pravo ispred sebe, pa podignite pogled za 45 stepeni, ne glavu samo oči. Fiksirajte jednu tačku. Čim osetite zamor u očima, zatvorite oči.

Dišite ravnomerno i ujednačeno... udisaj - brojim do tri, izdisaj - brojim do tri. Zamislite da udišete smirenost, a izdišete sve tegobe. Opustite se...

Osetite da ste ovde i sada. Nalazimo se u ovoj prostoriji. Dopustite sebi da čujete sve zvuke... prvo najbliže... a zatim i one udaljene.

Oni se svi stapaju oko vas kao neki oreol koji vas štiti. I svaki novi zvuk koji se javi vi upijate u taj oreol. I nikakav zvuk vas ne može uznemiriti...

Čujete... (pa navesti najjače ometajuće zvuke) i oni postaju deo celine koja je oko vas, i koja vas štiti.

Osetite kako vam se sa vrha glave kao spirala spušta talas opuštanja... kako vas obavija, i čini smirenim. Opustite se...

Osetite kako se taj talas opuštanja širi. Kako zategnutost nestaje polako... kako se sve polako opušta... glava... kapci... lice... vrat... ramena... grudi... leđa... ruke... šake... stomak... zadnjica... butine... kolena... listovi... stopala... prsti na nogama. Taj talas opuštanja vas potpuno obavija i čini smirenim.

Preuzeto iz programa *Čuvari osmeha*, Nade Ignjatović Savić.

2. Namestite se udobno na stolici. Zatvorite oči. Dišite duboko i ravnomerno.

Zamislite da ste u prirodi. Krećete se polako po mekanom, prijatno toplom tlu. Odaberite svoj način kretanja, bilo da je to šetanje, valjanje, lebdenje...

Osetite zvuke... prvo bliske, pa onda udaljene... bilo da je to šum vetra... kiše... pevanje ptice... žubor...

Osetite boje i svetlost. Boje su prijatne... osećate kako vas opuštaju.

Vi se krećete i osećate lagani vetrić kako dodiruje vaše lice... vaše ruke... celo vaše telo... kao da vas miluje. A onda osetite druge dodire... može to biti kiša... sneg... sunce... ono što vam prija. Opustite se.

Sada dopustite sebi da osetite mirise... tla... bilja... kao da vas ti prijatni mirisi zapahnjuju. Udahnite lagano i duboko... i opustite se.

I dalje se krećete kroz vašu prirodu... krećete se lagano i opušteno i osećate kao da vas obuhvataju ti prijatni utisci. Prepustite im se i uživajte u njima...

Preuzeto iz programa *Čuvari osmeha* Nade Ignjatović Savić.

3. Zatvorite oči... napnite svaki mišić svog tela u isto vreme... noge... ruke... vilice... pesnice... ramena... stomak. Držite ih čvrsto. Sada se opustite, i osetite kako napetost napušta vaše telo. Neka sva napetost oteče sa vašeg tela i iz vašeg uma... zamenite napetost mirnom energijom... neka svaki dah koji udahnate unese mir i opuštanje u vaše telo...

Preuzeto iz knjige *Prozori u svet naše dece* Vajolet Ouklender.

4. Zatvorite oči i osetite da ste u okeanu plavog svetla... vi ste talas u okeanu i plutate gore-dole, nežno gore i dole, kao talas... Sada osetite kako se topite, i nestajete u okeanu kao što talas nestaje... osetite kako vas to opušta. Sada ste jedno sa okeanom plavog svetla i više nema talasa, nema razlike između vas i okeana. Sada slušajte... vrlo tiho unutra... čujete zvuk okeana u svojoj glavi i osetite kako postajete jedno sa tim zvukom. Sada se zvuk gubi, nestaje, i talas se ponovo stvara, baš kao što talas u okeanu ponovo nastaje, i stvara drugi talas... i drugi... i drugi... dok ne zapljusne žal.

Preuzeto iz knjige *Prozori u svet naše dece* Vajolet Ouklender.

5. Zatvorite oči... udahnite dva puta duboko, puštajući vazduh svaki put sa zvukom. Sada zamislite da postoji svetla lopta tačno iznad vaše glave. Ona ne dodiruje vašu glavu, nego lebdi iznad nje... okrugla je i sjajna... puna svetla i energije. Zamislite da zraci svetla iz te lopte idu ka vašem telu. Ti zraci dolaze stalno, jer lopta ima više svetla nego što joj treba, i stalno prima novu svetlosnu energiju. Ovi zraci svetla ulaze u vaše telo kroz glavu. Ulaze lako, bez napora. Zamislite da jedan zrak ulazi kroz vašu glavu u vašu levu ruku, u prste, pa preko prstiju u pod. Drugi zrak ide u vašu desnu ruku, pa napolje, u pod. Treći ide u vašu levu nogu... četvrti u desnu nogu... jedan ide kroz vašu leđa... drugi prolazi kroz grudi... Osetite kako je celo telo toplo i opušteno...

Preuzeto iz knjige *Prozori u svet naše dece* Vajolet Ouklender.

